Innhold:

NORSK ØKONOMI

AKADEMISK ARBEIDSKRAFT

INDUSTRIEN SOM PRESSFAKTOR

PROGRAMBUDSJETTERING

KEYNES OG NYKLASSIKERNE

KOSTNADSANSVAR I BILTRAFIKKEN

INDUSTRIENS ROLLE

SOSIALØKONOMEN

- DESEMBER 1972 ÅRGANG 26.

10 | 72

DESEMBER

SOSIALØKONOMEN

Redaksjon:

Finn R. Førsund
Knut Eggum Johansen
Tor Kobberstad
Leif Asbjørn Nygaard

●

Redaksjonsutvalg:

Arne Amundsen
Erling S. Andersen
Svenn G. Anderssen
Knut Elgsaas
Harald Fure
Kåre Gisvoll
Stein Hansen
Tore Lindholt
Svein Longva
Per Halvor Vale

SOSIALØKONOMEN
Utgitt av
Norske Sosialøkonomers
Forening
Formann:
Lisa Blom

●

Utkommer med 10 nummer pr. år og sendes gratis til foreningens medlemmer.

●

Sekretariat:
Storgt. 26 IV
OSLO 1
Telefon 20 22 64

Abonnementpris kr. 70,—
pr. år. Enkeltnummer kr. 8,—

INNHOLD

NORSK ØKONOMI — ET SITUASJONSBILDE 3

OLAV TERJE BERGO:
DEN AKADEMISKE ARBEIDSKRAFTS ROLLE I INDUSTRISAMFUNNET 5

EIVIND FLAATTEN:
INDUSTRIEN SOM PRESSFAKTOR — MYTER ELLER REALITETER 9

SVEIN A. ØVERGAARD:
PROGRAM- OG ANDRE BUDSJETTYPER. BEGREPER OG SYSTEMATIKK 15

RUNE SKARSTEIN:
KEYNES OG NYKLASSIKERNE — ET DILEMMA I DEN BORGERLIGE ØKONOMIEN 21

PIETER VENINGA:
ULYKKESKOSTNADER OG KOSTNADSANSVAR I BILTRAFIKKEN 33

SVERRE LYSGAARD:
INDUSTRIENS ROLLE I SAMFUNNET 39

Manuskript med innledende resymé sendes Norske Sosialøkonomers Forening, Storgt. 26 IV, Oslo 1 (tlf. 20 22 64). Artikler, kommentar- og/eller debattinnlegg må være redaksjonen i hende senest den 10.de i måneden før utgivelsen.

BERGENS KREDITBANK AS
Oslo - Bergen
Sauda - Nordfjordeid - Sandane - Mo i Rana

Norsk økonomi — et situasjonsbilde

Ved en vurdering av de økonomiske utsikter og den økonomiske politikk for den nærmeste tid fremover, er det tre forhold som påkaller særlig interesse. For det første kan vi spørre hva det betyr at vi har fått en ny regjering. Videre bør vi se på de økonomiske virkningene av det resultat som folkeavstemningen om Norges tilslutning til EF ga, og på mulige konsekvenser av Regjeringens forhandlinger om en handelsavtale med EF. Endelig, som en bakgrunn for det hele, har vi det generelle konjunkturbildet, kombinert med enkelte gjennomgangsproblemer i norsk økonomi.

I løpet av de siste årene har vi skiftet regjering flere ganger. Norsk politikk ser ut til å være kommet inn i en periode hvor regjeringene skifter oftere enn før, og med den parlamentariske situasjon vi nå har, bør vi også være forberedt på flere regjeringsskifter. Vi har dessuten stortingsvalg høsten 1973.

Etter regjeringsskiftene ser det ut til å være blitt et fast mønster at den nye regjeringen tillegger den gamle regjeringen ansvaret for en rekke økonomiske problemer. Nye tiltak presenteres med en begrunnelse om at det skal bringes bedre balanse i økonomien. Dette er blitt sagt nå, og det er blitt sagt tidligere.

Om derimot norsk økonomi faktisk har vært eller er i alvorlig ubalanse, eller om i så fall situasjonen er blitt eller vil bli bedre gjennom ulike tiltak, er et annet spørsmål. De forbedringer som kan registreres, blir trolig i alle fall meget små. I stor grad kan det bare vises til endringer i statistiske begrep, hvor dels tolkingen og vurderingen av endringer er diskutabel, og dels begrepene ikke har noen direkte tilknytting til forhold som hver enkelt merker virkninger av. Det er dessuten grunn til å spørre om ikke en slags mangel på balanse er den normale situasjonen. Vi vil aldri oppnå «balanse», dersom vi med dette mener at alle våre ønsker skal være oppfylt.

Det har vist seg tidligere, og slik også denne gang, at økonomiske tiltak som presenteres av en ny regjering, bare i ubetydelig grad skiller seg fra den politikk som tidligere er ført. Kanskje er den reelle uenighet mellom de politiske partier vesentlig mindre enn den erklærte. Ellers må det spørres hvilken handlefrihet Regjeringen føler den har, hva enten bindingene er økonomiske eller politiske. For utgiftssiden på statsbudsjettet diskuteres bare ubetydelige endringer, og det ser ut til å være enda vanskeligere å gjennomføre noen vesentlige omlegginger på inntektssiden.

Den nye Regjeringen tiltrådte som følge av Ef-avstemningen, og det har vært sagt at dens hovedoppgave vil bli å gjennomføre forhandlingene med EF om en handelsavtale. På andre felter vil det neppe bli ført noen aktiv politikk, bl. a. fordi Regjeringens parlamentariske basis er så svak. Spørsmålet er da hvilke konsekvelser EF-avstemningen har gitt for norsk økonomi.

Foran folkeavstemningen ble det sterkt diskutert hvilke økonomiske virkninger ulike tilknyttinger til EF kunne ha. Til nå er det ikke registrert noen spesielle virkninger av at alternativet fullt medlemskap er falt bort. Det har verken vært nedgang i sysselsettingen eller produksjonssvikt. I noen grad kan dette skyldes at vi er inne i en internasjonal oppgangskonjunktur. I en annen konjunktursituasjon kunne det blitt en mer alvorlig pessimisme i næringslivet, slik at investeringsetterspørselen ville falt sterkere.

Regjeringen har i sitt økonomiske opplegg tatt sikte på ikke å gjennomføre noen tiltak som kan

skape pressproblemer. Det antas at investeringsetterspørselen er så stor at EF-avstemningen ikke vil påvirke de totale realiserte investeringer. Dersom det skulle bli nødvendig, kan dessuten stimulerende tiltak settes inn senere og på kort varsel.

Om vi ser på de mer generelle problemer i norsk økonomi, er det to forhold som peker seg fram. Vi er fremdeles inne i ettervirkningene av innføringen av folkepensjonen, og vi har prisstigningsproblemet. I noen grad er disse to knyttet sammen.

Siden folketrygden ble innført, har det vært et hovedproblem å balansere etterspørselsvirkningene av de økte trygdeutbetalingene. Dette innebærer at det ikke uten videre er lett å kombinere den velstandsøking som er lovet for de trygdede, med den velstandsøking som de yrkesaktive er vant til å få fra år til år. Kanskje har da heller ikke de yrkesaktive godtatt at inntektsøkingen skal være raskest for de trygdede.

De samlede skatter og avgifter til den offentlige forvaltning har nå passert 40 pst. av bruttonasjonalproduktet, mot omlag 32 pst. i 1966. En vesentlig del av dette skyldes øking i trygdene. Men samtidig har ikke lønnsoppgjørene vært så restriktive at den etterspørselsøkingen som folketrygden gir, er blitt dekket ved tilsvarende nedgang for de yrkesaktive. Løsningen er blitt en prisstigning, som har bragt etterspørselen ned til den realøkonomiske ramme.

Blant annet gjennom folketrygdens innføring og som følge av problemene med inntektsomfordeling fra yrkesaktive til trygdede, er det etter hvert blitt en stadig større interesse for fordelingsproblemer. Det ser også ut til å være et tegn i tiden at tilgangen av varer og tjenester i større grad tas for gitt, og at det legges mindre vekt på om velstandsøking kan oppnås gjennom videre økonomisk vekst. Debatten om vekstutsikter på lengre sikt og om begrensing i veksten av hensyn til miljøvern, tyder på dette. Den politiske debatt vil da i større grad gå ut på å drøfte omfordeling innen mer begrensede rammer.

Disse spørsmålene drøftes imidlertid ikke åpent. Et første skritt mot klarere problemstillinger er likevel tatt ved at det nå er lagt fram et trygdebudsjett sammen med statsbudsjettet. Men selve fordelingspolitikken har hele tiden vært ført, eller ikke ført, gjennom indirekte virkemidler. Nominelle beløp blir fordelt, og prisstigningen gir plass for den realøkonomiske løsning.

Denne prisstigningen ser nå ut til å være blitt et dominerende politisk problem. Vi har i løpet av kort tid hatt prisstopp flere ganger, og vi har en prisstopp som nå gjelder. Slike tiltak er politisk spillfekteri uten langsiktige virkninger. Prisstoppen skal nå oppheves i løpet av kort tid, og vi vil da være tilbake i den samme utvikling med jevnt stigende prisnivå.

Det er neppe nødvendig med omfattende utredninger for å innse hvilken bakgrunn prisspørsmålet har. En første forutsetning for mer realistiske drøftinger av prisstigningen, er at man godtar den som en normal og stabil tilstand. Når vi skal opprettholde full sysselsetting, ser det ikke ut til at vi kan unngå prisstigningen.

Likevel er det behov for å dempe prisstigningen, slik at den ikke skjer vesentlig raskere enn i andre land og så raskt at kalkulasjonsgrunnlaget for økonomisk virksomhet blir forrykket. Dette har vist seg vanskelig, blant annet på grunn av den fordelingspolitikken vi fører. Ved å drøfte fordelingsproblemene åpent, vil vi trolig langt på veg også ha en nøkkel til prisstigningen. I dag har vi i stedet en tildekking av problemene, slik at prisstigningen får som en av sine funksjoner å innpasse alle våre ønsker og krav i en realøkonomisk ramme.

Den akademiske arbeidskrafts rolle i industrisamfunnet[1)]

AV
FORSKER OLAV TERJE BERGO,
NORSK REGNESENTRAL

Akademikerne har tradisjonelt knyttet sin virksomhet til den økonomiske og kulturelle overklassen. Nå er det på høg tid å bryte denne alliansen fordi det går mot en katastrofe dersom kursen ikke legges drastisk om. De som står ved roret i dagens industrisamfunn ser ikke ut til å makte å legge om kursen. Nye grupper må derfor overta styringen. I arbeidet for en slik system-endring kan akademikere spille en positiv rolle.

Det er i samarbeid og solidaritet med de som rammes av systemet akademikerne kan være til nytte. Den gruppen som avtegner seg klarest for et samarbeid er fagbevegelsen. Den har mål som nettopp går ut på system-endring. Trass i den betydning fagbevegelsen har i vårt nærings- og samfunnsliv finnes den knapt i akademikernes virkelighetsverden.

Et arbeiderstyrt næringsliv med andre og mer menneskelige mål enn de som i dag legges til grunn for næringslivets disposisjoner, ligger innenfor fagbevegelsens mulighetsområde. Om det lykkes for fagbevegelsen å ta over styringen med bedriftene vil det få enorm innflytelse på samfunnsforholdene i vårt land og det kan være et verdifullt bidrag i det globale arbeidet for en kursendring. Akademikerne må ikke låse seg inne på sine studerkammer, men bidra aktivt med støtte til fagbevegelsens arbeid.

Jeg vil bare indirekte komme inn på hva som *er* akademikernes rolle i industri-samfunnet. Jeg vil i det vesentlige konsentrere meg om å presentere sett av handlingsmuligheter som vel de færreste akademikere er seg bevisst. Hva er det som *bør* og *kan* være vår rolle.

De langsiktige perspektivene for industrisamfunnet er undergang dersom vi fortsetter som hittil. Den moderne kapitalismen har begynt å avsløre seg som en tidsinnstilt helvetesmaskin.[2)] Skal menneskeheten overleve de to-tre neste generasjonene må kursen legges drastisk om. Nye mål for samfunnsutviklingen forutsetter en annen måte å organisere våre samfunn på. Sagt med andre ord — jeg har ingen tro på at de som i dag står ved roret i industrisamfunnet frivillig vil endre kursen. Det er bortkastet taletid å forsøke å *snakke* fornuft til Finn Lied, Robert Major, Kåre Selvig, Jan Didriksen eller for den del Fred Olsen. Deres interesser er så nært knyttet til dagens samfunnssystem at prat bare preller av. For overklassen er leveregelen: «Etter oss kommer syndefloden» en parole med rike tradisjoner. Den eneste veien ut av uføret og inn på en ny kurs er at de klasser som erkjenner sitt ansvar for de kommende generasjoner tar over roret. Hvem skulle kunne legge om kursen om ikke nettopp de som i dag rammes av dette systemet ?

Industrisamfunnet har forgreininger over hele kloden. De som rammes mest brutalt og umenneskelig er kanskje de som driver gerilja-krig i industrisamfunnets utkanter — i Latin-Amerika, Afrika og Asia. Folkebevegelsene i den tredje verden fortjener vår forståelse og støtte. Men noe mer enn støtte kan vi aldri gi. De må selv ta de tyngste byrdene.

I vårt eget land slipper undertrykkelsen og nøden sjelden opp til overflaten. Men den er der — den gir seg bare andre utslag. Sterkt økende sosiale problemer er ett sympton på svakheter ved vårt samfunnssystem. Det finnes flere.[3)]

De grupper som rammes av denne undertrykkelsen og nøden er først og fremst arbeidstakerne og de som har sitt arbeid i primær-næringene.

1) Artikkelen er basert på en forelesing ved Industriseminaret ved Universitetet i Oslo den 31. oktober i år.

2) «The Ecologist» — Januar 1972 «Økopolitikk eller EF», snm.

3) «Når bedriften går konkurs», Rigmor Westin Konstrast nr. 5 1972. «LO-debatt om arbeidsmiljø», Oddvar Stølen.

Egnede begreper for disse gruppene kan kanskje være arbeiderklassen og bygde-Norge.

De akademiske profesjoner har tradisjonelt levd på solsiden. Den klassen vi er en del av har i hovedsak knyttet sin tilværelse til makthavere. Nå er det på høg tid å bryte opp og knytte en ny allianse. Jeg oppfatter radikaliseringen blant studentene som en famling etter en slik ny allianse. Men skal studentenes famlende forhold til arbeiderbevegelsen bli noe mer enn ulykkelig kjærlighet — må de mer bevisst knytte sin virksomhet til den organiserte arbeiderbevegelsen: fagbevegelsen, fiskernes og småbrukernes organisasjoner.

Det er ikke gitt at *det* blir utfallet. Forsøk på å bevisstgjøre akademikerne for en slik ny allianse har lange røtter. I et innlegg i DNS i 1922 sa Viggo Hansteen :

«I en tid da landets arbeidere staar midt oppe i en haard og bitter kamp for en ide, for et samfund uten klasser, for plan og samlet ledelse av det økonomiske liv, for frihet og likhet og brorskap; i en tid da denne kamp paagaar, viser det sig at de nye tanker ikke bare møter uvilje hos de folk som skulde utgjøre den tenkende del av nasjonen; striden formaar ikke engang aa trenge frem til dem. Deres utdannelse og deres pretensjoner synes ikke paa noget vis aa ha gjort til et personlig behov for dem aa ta standpunkt til de tanker som brytes i virkelighetens verden».[4])

Dette er vel fortsatt en god beskrivelse av akademikernes holdning til arbeiderbevegelsen. Det er vanlig at folk med høgere utdanning har svært uklare forestillinger om hva fagbevegelsen er og hva den står for. Selv ved NHH — der morgendagens bedriftsledere får sin utdanning — nevnes knapt fagbevegelsen i løpet av studiet. Da jeg for noen uker siden ble intervjuet av Arbeiderbladet[5]) i forbindelse med at Sosialistiske siviløkonomers forening innledet et samarbeid med Verkstedsklubben ved Elektrisk Bureau, antydet jeg at deler av undervisningen hadde som siktemål ensidig å gi trening i å fremme kapitalsidens interesser. En professor ved NHH ble ganske rasende — men ønsket ingen offentlig diskusjon. Naturlig nok — NHH har vel knapt nok spurt fagbevegelsen om dens mål og interesser. Det pleies derimot meget nære forbindelser med kapitalsiden i næringslivet.

Fagbevegelsen finnes knapt i akademikernes virkelighetsbilde. De som i det hele tatt har noe inntrykk av den forestiller seg en slags stor og byråkratiske maktblokk med en aspengren på toppen og mange lojale små aspengrener nede i geleddene. Nå har vel muligens EF-saken lempet litt på inntrykket av bastant enighet. I virkeligheten er det en sterk meningsbryting innad i fagbevegelsen. Men det er sjelden uenigheten og maktkampen blir kjent utenfor organisasjonene. Delvis henger vel det sammen med enhets-tradisjonen i norsk arbeiderbevegelse. De som har vært uenig med flertallet har trodd de styrket arbeiderbevegelsen ved ikke å gå ut med sin uenighet. Men delvis finnes vel også forklaringene i norske massemedias holdning til fagbevegelsen. Deres holdning er autoritetsdyrkende og ideologisk forblindet. Etter norske massemedias mening er uttalelser fra LO's toppleder det eneste interessante i hele den norske fagbevegelsen. Når det i det hele tatt settes inn stoff om fagbevegelsen er det gjerne bildet av denne toppledelsen og dens meninger og holdninger som formidles. Det har faktisk hendt flere ganger at NRK ikke engang stiller opp på landsmøter i viktige fagforbund. Og i bunn og grunn er *det* selvsagt et politisk valg fra NRK's side.

Nå er LO's toppledelse det minst interessante nivået i fagbevegelsen. Når enkelte studentgrupper bruker så mye krefter på å kritisere LO's toppledelse må det være fordi de ikke kjenner fagbevegelsen. Fagbevegelsen er først og fremt klubber, avdelinger og lokale faglige samorganisasjoner. De som representerer denne grasrota er fagforbundene — først og fremst. Av disse nesten 40 fagforbundene er Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund det største med nesten 100 000 medlemmer. I alt har forbundene innen LO mer enn 600 000 medlemmer. Selv om forbundene formelt hører inn under LO har de en meget stor grad av selvstyre. Det er bygget opp en ungdomsorganisasjon (AUF), en studieorganisasjon (AOF), et forlag osv. for å ta seg av viktige deler av fagbevegelsens arbeid. Også disse har en høg grad av selvstyre.

Til grunn for samfunnsutviklingen ligger en rekke av beslutninger på alle nivåer innen privat næringsliv, offentlig administrasjon, universiteter og høgskoler, massemedia og folkevalgte organer. Men de strategisk viktige beslutningene fattes høgt oppe i foretaksorganisasjonen. Den viktigste del av kampen for å legge om kursen vil komme innenfor dette næringslivet. Det er der interessekonfliktene klarest avslører seg og det er der vi finner et organisert uttrykk for interessene til de som ønsker en annen kurs. Fra starten av var kamp for høgere lønn og kortere arbeidsdag den altoverskyggende oppgaven til fagbevegelsen. I dag er fagbevegelsen — først og fremst industriforbundene — i ferd med å få et bredere politisk engasjement. Etter hvert har fagbevegelsen formulert mer presise mål for sitt arbeid med å utvikle bedriftsorganisasjonen og trygge arbeidsmiljøet. I sin natur er dette mål som sprenger rammene for det enkelte foretak — det er mål for både bedrift og samfunn. Det er i ferd med å skje en forskyvning i arbeidsdelingen mellom Arbeiderpartiet og fagbevegelsen.

I fagbevegelsens framtidige arbeid er det et stort behov for motekspertise. Vi bør imidlertid ikke tro at vi som den kunnskaps-besittende klasse kan eller bør gå ut og frelse arbeiderklassen. Arbeiderklassens frigjøring må være arbeiderklassens eget verk. *Vår* kunnskap er farget av vår tradisjonelle tilknytning til makthaverne. Skal vi yte noe verdifullt i arbeiderbevegelsens kamp må vi smelte om vår kunnskap. Det betyr at vi må komme på talefot med arbeiderbevegelsen og være villig til å lytte. Det betyr at vi må kvitte oss med tradisjo-

[4]) Viggo Hansteen i DNS, 7. oktober 1922 — gjengitt i MOT DAG den 14. 10. 1922. «Akademikerne og arbeiderbevegelsen»

[5]) Arbeiderbladet 17. 10. 72.

nelle holdninger til hva forskning, kunnskap og vitenskap er og bør være.

Hverken universitetene eller de akademiske profesjonene kan mure seg inne i elfenbenstårn. En slik frivillig ghetto-tilværelse er en myte som bare tjener til å tildekke universitetets og de akademiske profesjonenes virkelige funksjon. Selvsagt er de avhengige av maktrelasjonene i omgivelsene. Det er der bevilgningene kommer fra og det er der den arbeidskraften som utdannes skal sysselsettes. Og hva har universitetene gjort for å styrke norsk fagbevegelse? Nå har fagbevegelsen så vidt startet med å bruke forskning. Men den har måttet henvende seg til den *anvendte* forskningen[6]). Nå er det på høg tid at også universiteter og høgskoler innrømmer sitt ansvar for å bygge opp kunnskap som er nyttig i fagbevegelsens arbeid. Den oppgaven må bety et oppgjør med de mange akademiske ritualene som innhyller de akademiske institusjoner og fag i mystikk. Det oppgjøret vil neppe bli uproblematisk — mange av ritualene har klare funksjoner som forsvarsmekanismer. En gruppe siviløkonomer som sluttet opp om Folkebevegelsen og gikk imot bedriftslederes skremsler om de dystre utsiktene for norsk næringsliv ved et nei — ble møtt med appell fra mer etablerte siviløkonomer om lojalitet til vårt fag.

Også de sterkt spesialiserte *fagspråkene* har blant annet funksjoner som går på å beskytte fagområdet mot innblanding utenfra. Det *er* mulig å finne fram til begreper som gjør faget forståelig også utenfor den snevre krets av innvidde.[7])

Den akademiske kunnskaps-teorien inneholder også en slags forestilling om at kunnskaper kan inndeles i bokser og at det er farlig med bare en del av boksen. Legeforeningens kamp mot kvakksalveri[8]) kan vel illustrere denne kunnskaps-teorien. Barfotlegen og kloke koner forteller om en helt annen holdning til kunnskap.

I Norsk Jern- og Metallarbeiderforbunds forskningsprosjekt ligger det også en annen kunnskapsteori enn den tradisjonelt akademiske.[9]) Vi har først og fremst sett på den kunnskap som bygges opp gjennom *handling*. Dette har vært og er fagbevegelsens kunnskaps-teori: handlingsanalyse og diskusjon av erfaringer — ny handling.

Nå er fagbevegelsen i ferd med å utvide sitt engasjement til nye områder. Dette er nødvendiggjort av den økende integrasjon innen næringslivet som helhet så vel som innen den enkelte foretaks-organisasjon. Beslutninger som fattes på ett område knyttes etter hvert nærmere sammen med beslutninger som er fattet på andre felter. Fagbevegelsens innflytelse på tradisjonelle områder vil undergraves dersom den ikke sprer sitt arbeid til nye områder. Loven om bedriftsforsamlinger aktualiserer ytterligere behovet for et bredere engasjement.

Nå starter ikke fagbevegelsen på null når den skal bygge opp et kunnskapsgrunnlag på nye områder. Den kan veksle om kunnskaper den har fra før på andre fagområder. Den har kunnskaper om maktrelasjoner som også slår inn på dette nye området Når fagbevegelsen nå engasjerer seg innen EDB, planleggings- og styringssystemer *vet* den godt at dette stort sett er redskaper i motpartens hender. Den har erfaringer fra hvordan introduksjon av andre typer ny teknologi har påvirket foretaksorganisasjonen og maktforholdene mellom partene. I fagbevegelsen finnes det adskillige kunnskaper om planlegging og styring fordi de hver dag planlegger og styrer sitt eget arbeid. De ser fra «undersiden» av foretaket hvordan planleggings- og styringssystemene gir seg uheldige utslag. De kjenner databehandling fordi de selv utfører det.

Dette er selvsagt en forholdsvis solid plattform. Men det må bygges videre og i denne kunnskapsoppbyggingen kan akademikerne spille en positiv rolle. Det er behov for lærebøker, forelesere, studie-ledere, konsulenter som bygger på fagbevegelsens interessegrunnlag og tar sikte på å fremme fagbevegelsens mål. Det er ikke noe nytt at lærebøker og kunnskapsoppbygging forøvrig tar et klart partsstandpunkt — men hittil har fagbevegelsens motparter har monopol på slik ekspertise.[10])

I løpet av dette året er det startet to foreninger som tar sikte på å mobilisere ekspertise til progressive oppgaver: Sosialistiske siviløkonomers forening og Sosialistiske bedriftsøkonomers forening. I Oslo er der etablert et samarbeid med klubben ved Elektrisk Burau. Foreløpig er samarbeidet i oppbyggingsfasen, men på lengere sikt tar vi sikte på å gi gratis konsulent-bistand på bedriftsøkonomiske spørsmål. På vår side vil vi lære å se vårt fag i et annet lys enn det vi ble innprentet gjennom studiet.

En annen modell for samarbeid mellom ekspertise og fagbevegelse er etablert gjennom Norsk Jern og Metallarbeiderforbunds forskningsprosjekt. Det ble gjort rede for dette i en artikkel i Sosialøkonomens oktober-nummer. Siden den ble skrevet (januar i år) har prosjektet utviklet seg videre. De fire bedriftsklubbene som er med i prosjektet er nå i full gang med å ta i bruk det materialet vi har lagt fram. Flere klubber har satt i verk våre handlings-eksempler og de fire[11]) har nå satt i gang hvert sitt delprosjekt. Mest interessant er vel det arbeidet klubben ved Kongsberg Våpenfabrikk har tatt opp. Der er bedriften i ferd med å utvikle et informasjons- og styringssystem. Klubben har meninger om dette og har diskutert en rekke alternative utformingsmuligheter for detaljer i systemet så vel som for helheten. Her kom klubben inn på noe sent stadium, men det er likevel gode muligheter for å få inn flere av klubbens forslag. Iallfall har KV's ledelse møtt klubbens

6) Sosialøkonomen nr. 8 1972: Forskning for fagbevegelsen Olav Terje Bergo.
7) Arbeidsrapport nr. 2 fra NJMF's forskningsprosjekt: «Litt om vitenskapelig språk».
8) For en analyse av holdnings-endringer se: «Profesjons-sosiologi», Ulf Torgersen.
9) Se under ref. 6.

10) «Bedriftslære» av Lynne Hansen/Seierstad forsøker å illustrere hvordan arbeidsgivernes interesser slår igjennom i de lærebøker som benyttes innen bedriftsøkonomi.
11) Disse fire er: Kongsberg Våpenfabrikk, A.S. Hydraulik, NEBB — Skøyen, Øglænd Sykkelfabrikk.

initiativ med velvilje. Og en aktiv, pågående og intiativrik klubb er selvsagt en enorm ressurs for bedriften. Men dessverre er de fleste bedriftsledere så ideologisk forblindet at de ikke ser *det*.

En annen klubb i Oslo-området har med utgangspunkt i NJMF's forskningsprosjekt sagt ifra at den ønsker instrukser for bedriftens bruk av persondata. Slike instrukser har fagbevegelsen aldri før tatt opp behovet for — vi har heller ikke lykkes i å finne eksempler på slike instrukser i norsk næringsliv. Eksempler på misbruk av persondata er langt lettere å finne — både i vårt naboland Sverige og i USA er det avskrekkende eksempler på hvordan ny teknologi for databehandling har blitt misbrukt til skade for enkelt-personer.

Nå tar en Jern- og Metall-klubb i Oslo-området opp forhandlinger om en slik instruks med ledelsen i bedriften. Når klubben går til disse forhandlingene vil den på sin side av bordet ha de norske toppfolkene på området vern mot misbruk av persondata. Det vil være et lite, men viktig bidrag i arbeidet for å snu bedriftsledelsens tradisjonelle kunnskapsovertak i forhandlings-spørsmål.

Nå vil fagbevegelsen ha behov for et bredere spektrum av kunnskaper enn de jeg hittil har nevnt. Særlig vil det være et behov for ingeniører, leger og jurister. Men innen disse profesjonene er det meg bekjent ikke gjort intiativ av den typen jeg etterlyser. Jeg håper det vil komme.

Etter hvert som makthaverne innen næringslivet også tar i bruk adferds-vitenskapene i høgere utstrekning enn i dag, vil fagbevegelsens behov øke også på de områdene.

De synspunktene på akademikernes rolle jeg har lagt fram her vil være kontroversielle. Men jeg skulle tro det er fullt mulig å komme fram til enighet om konkrete handlinger selv om premissene skulle være forholdsvis forskjellige fra mine. Fagbevegelsen vil kunne bruke ekspertise på alle nivåene i sine organisasjoner — noe sentralt, men det aller meste lokalt. Bevisstheten om at fagbevegelsen byr på arbeidsoppgaver som er både meningsfylte og faglig interessante vil vel først komme etter at praktisk samarbeid har konkretisert oppgavene. I denne omgang kan det fra min side bare bli en appell om intellektuell erkjennelse og bevissthet.

De som ikke tror på at arbeiderbevegelsen er en potensiell politisk kraft når vi skal snu industrisamfunnets kurs vil ha problemer med å finne en like klart definert samarbeidspartner. Folkebevegelsen var en slik — den mobiliserte motekspertise i en grad vi aldri har sett før her i landet. En kan vel finne oppgaver og samarbeids-partnere innen primær-næringene. Også forbrukerne kan være en mulig partner for motekspertise. Det er det f.eks. i USA. Men når vi skal bryte kapitalsidens kunnskaps-monopol og demokratisere kunnskap — da er fagbevegelsen den klarest avtegnede samarbeidspartner.

Utviklingen av prognose- og planleggingsmodeller for høyere utdanning og forsikring

Ved NAVF's utredningsinstitutt er det ledig en konsulentstilling.
Stillingen forutsetter universitets- eller høgskoleutdanning, gode kunnskaper i teoretisk statistikk og interesse for analytisk behandling av samfunnsspørsmål.
Til stillingens saksområde hører:

1) Arbeidsmarkedsundersøkelser og behovsanalyser for akademisk utdannet arbeidskraft.
2) Studier av utdanningsøkonomiske problemer og utvikling av matematisk formulerte planleggings- og simuleringsmodeller for utdannings- og forskningssektoren.

Til instituttets saksområde hører også utarbeiding av årlige oversikter over tilgangen på og anvendelsen av ressurser i norsk forskning og deltaking i nordisk og internasjonalt samarbeid om forskningsstatistikk.
Lønn ifølge Statens lønnsregulativ etter kvalifikasjoner og tidligere praksis, fra l.kl. 17 til l.kl. 20, dvs. fra brutto kr. 41 940 til brutto kr. 58 830 pr. år. Stillingen er innlemmet i Statens pensjonskasse.
Nærmere opplysninger om stillingen fåes ved henvendelse til avd.sjef Tor Kobberstad.
Skriftlig søknad med attestkopier sendes innen torsdag 28. desember 1972.

NAVF's UTREDNINGSINSTITUTT
Norges almenvitenskapelige forskningsråd
Akersgt. 49, Oslo 1,
Tlf.: 33 35 72

Industrien som pressfaktor — myter eller realiteter?

AV
DIREKTØR EIVIND FLAATTEN,
FORRETNINGSBANKENES KONJUNKTURINSTITUTT

I den offentlige debatt blir ofte industrien og industriens ekspansjon hevdet å være en presskapende faktor. Med utgangspunkt i oppgaver over antall sysselsatte, — geografisk og næringsmessig fordelt, vises det at dette neppe er den fulle sannhet. I Oslo og industristrøkene rundt Oslofjorden er industribeskjeftigelsen stagnerende. Det samme gjelder Bergen og antakelig også andre større byer.

I Oslo og Akershus har sysselsettingsveksten de senere år vært sterkest i offentlig og privat tjenesteytelse. Materialet tyder på at ekspansjonen i offentlig sektor i betydelig grad har bidratt til å forsterke konsentrasjonstendensene. — Dette burde være en tankevekker i lokaliseringsdebatten.

1.1. I den offentlige debatt blir industriens ledende rolle som presskapende faktor ofte fremstilt som et faktum. Industrien ekspanderer fortrinnsvis i de strøk av landet hvor befolkningskonsentrasjonen fra før er sterkest, hevdes det, og til disse områder antas det dermed at det trekkes arbeidskraft som blir frigjort på grunn av rasjonalisering i primærnæringene i utkantstrøkene. Det hevdes videre at bedre fortjenestemuligheter for industribedriftene i de tettbefolkede områder er en viktig drivkraft bak denne antatte utvikling. I vulgær-propagandaen, særlig slik vi fikk den servert i EF-debatten, fikk desse oppfatninger mange underlige utforminger, og det er neppe tvil om at svakt gjennomtenkte slagordformuleringer bidro til å skape sterke politiske stemninger.

Det har vært gjort forsøk på å belyse holdbarheten i de populære oppfatninger. Fra Oslo-hold har det vært gjort noen spredte forsøk på å tilbakevise den misforståelse at det er byens industribedrifter som i særlig grad ekspanderer i antall arbeidsplasser og som derved skulle bidra til press i bysamfunnet og avfolkning i lokalsamfunnene. Det har vært henvist til det lett tilgjengelige faktum at Oslo-industrien langt fra ekspanderer i antall beskjeftigede, men at tendensen går i avtagende retning. Slike faktiske opplysninger har det imidlertid vært vanskelig å vinne frem med.

Også ut fra andre erkjennelser burde det være nærliggende å komme til den konklusjon at industrien generelt sett neppe kan være den viktigste drivkraft bak sentraliseringstendensene. Det er meget som tyder på at vi er på vei inn i det «postindustrielle samfunn» — en samfunnsform som kjennetegnes ved at industribeskjeftigelsen øker svakt eller stagnerer, mens storparten av økningen i yrkesbefolkningen og den tilvekst som skriver seg fra nedadgående beskjeftigelse i primærnæringene, går til de tjenesteytende næringer og yrker. Det synes også som om vi nærmer oss en mer avansert fase hvor forskyvningene ikke først og fremst går til de varehåndterende deler av det tjenesteytende næringsliv, men til de rene tjenesteytende nærings- og yrkesgrupper. Ut fra en skipperskjønnmetode burde dermed konklusjonen bli at det er i disse tendenser vi har de viktigste drivkrefter bak bevegelsene på arbeidsmarkedet.

Hvis disse antagelser er riktige, vil også utbredte oppfatninger om det private penge- og kapitalmarkeds rolle som press- og avfolkningsskapende faktor måtte tas opp til revisjon. De private ikkevarehåndterende næringer drives i stor utstrekning med begrensede kapitalinvesteringer. Adskillig mer omfattende kapitalinvesteringer foretas derimot innenfor offentlig tjenesteytelse, som f.eks. i helsevesen, undervisning og samferdsel. I den grad de offentlige aktiviteter er drivkrefter bak press- og avfolkningstendensene, vil altså offentlige kapitalinvesteringer være medvirkende.

1.2. Med bakgrunn i en viss deltagelse i kommunepolitikken i Oslo har jeg i noen tid beskjeftiget meg litt med data som er egnet til å belyse de geografiske strømninger i arbeidslivet, og hensikten med denne artikkel er å legge frem deler av et materiale, men jeg mener at de data jeg legger frem er tilstrekkelige til å avdekke ganske klare, og etter min vurdering meget interessante hovedtendenser.

Tabell 1. Lønnsmottagere og selvstendige. Geografisk fordeling.

	1964	1970	Endring
Oslo	279 800	302 200	+22 400
Aksrshus	66 900	81 100	+14 200
Oslo/Akershus	346 700	383 300	+36 600
Landet ellers	1 062 100	1 104 700	+42 600
Hele landet	1 408 800	1 488 000	+79 200

Det materiale jeg i første rekke har støttet meg til er hentet fra Byråets arbeidsmarkedsstatistikk og Oslo kommunes statistiske årbøker. Jeg har for det meste holdt meg til perioden 1964-70, men det ser ikke ut til at hovedtendensene ville bli nevneverdig påvirket om et annet basisår var valgt.

2.1. I tabell 1. gjengis tallene for total beskjeftigelse av lønnsmottagere og selvstendige i årene 1964 og 1970 i Oslo, Akershus og det øvrige land. Rent umiddelbart kan disse tall være egnet til å støtte oppfatningen om sterke sentraliseringstendenser. Av en samlet økning i antall arbeidsplasser på 79 200 faller 46 600 — vel 45 pst. — på Oslo/Akershus. Det må dessuten være grunn til å tro at en ganske stor del av veksten i Akershus har funnet sted i fylkets sentrale deler.

Veksten i Oslo/Akershus var samlet 10,6 pst., i det øvrige land 4,2 pst. og i landet totalt 5,2 pst. Også tallene for de øvrige fylker synes å bekrefte antagelsen om sentraliseringstendenser. Vest-Agder hadde en vekst på 9,7 pst., Rogaland 7,6 pst. og Sør-Trøndelag 7,7 pst. På den annen side var veksten svak i fylker som Oppland (2,1 pst.), Hedmark (2,4 pst.), Sogn og Fjordane (0,5 pst.), Nord-Trøndelag (1,6 pst.) og Finnmark (1,1 pst.), mens Nordland hadde en nedgang som oppveiet veksten i de tre andre nordligste fylker. Innenfor disse stagnasjonsfylker, som alle har stor utstrekning og til dels svake samferdselslinjer, har det antagelig også funnet sted en bevegelse fra utkant til mer tettbygde strøk. Det samme må også antas å ha vært tilfelle i fylker som totalt sett har hatt sterkere vekst, muligens med unntagelse for Oslo-fjord-fylkene.

2.2. Tilvekst-tallene i tabell 1. er nettotall. De angir tilveksten av nye arbeidsplasser fratrukket antall nedlagte arbeidsplasser. I de fylker hvor nettotilveksten har vært svak, har næringslivet vært sterkt dominert av primærnæringer, og antall nedlagte arbeidsplasser har vært stort. Nettotallene er selvsagt av stor interesse i flere relasjoner, men de forteller intet om styrkegraden i de to strømninger — nedleggelse av gamle arbeidsplasser og opprettelse av nye. Vi får altså ikke rede på hvor sterk innsatsen har vært når det gjelder å opprettelse av nye. Vi får altså ikke rede på hvor sterk innsatsen har vært når det gjelder å opprette nye arbeidsplasser til erstatning for nedlagte arbeidsplasser i primærnæringene og andre stagnerende næringer og yrker.

Tabell 2. Lønnsmottagere og selvstendige. Fordeling på næringer.

Tilbakegangsnæringer:	1964	1970	Endring
Jordbruk, skogbruk	163 400	126 000	÷37 400
Fiske	45 200	37 100	÷ 8 100
Sjøfart	70 900	56 800	÷14 200
Selvstendige, pers. tjenester	19 900	13 900	÷ 6 000
Lønnet husarbeid	16 700	11 600	÷ 5 100
Sum	316 200	245 400	÷70 800

Ekspansjonsnæringer:	1964	1970	Endring
Industri/bergverk	380 100	410 400	+ 30 300
Bygg/anlegg	144 500	155 000	+ 10 500
Varehandel/finansvirks.	213 699	246 200	+ 32 600
Samferdsel (ex. sjøfart)	87 300	93 900	+ 6 600
Off. og priv. tjenesteytelse og lønnsmott. pers. tjenester ellers	267 200	337 300	+ 70 000
Sum	267 200	337 300	+ 70 000
Sum	1 092 600	1 242 600	+150 000

Dette er forsøkt belyst i tabell 2 og tabell 3. Næringer og yrker med nedadgående beskjeftigelse er jordbruk, skogbruk, fiske, sjøfart og lønnet husarbeide, og dessuten selvstendige i gruppen personlige tjenester, mens det i denne gruppen har vært stigning i antall lønnsmottagere utenom husarbeide.

2.3. Av tabell 2. fremgår det at de foran nevnte næringer og yrker hadde en nedgang i antall arbeidsplasser på vel 70 000. Tilveksten av yrkesaktive var henimot 80 000. Beskjeftigelsen i ekspansjonsnæringene øket med 150 000, svarende til 14 pst. Med en viss forenkling kan man dermed si at det i seks-års perioden ble skapt 150 000 nye arbeidsplasser.

Et interessant trekk i denne sammenheng er den relativt sett svake tilvekst i industri og bergverkbare femteparten av totaløkningen. Relativt sett var veksten omtrent den samme i bygg/anlegg og samferdsel — 7—8 pst. Varehandel/finansvirksomhet hadde en vekst på 15 pst., mens tjenesteytelsessektoren iberegnet lønnsmottagere i gruppen personlige tjenester utenom husarbeide hadde en vekst på hele 26 pst. Mens den sistnevnte gruppe i 1964 svarte til 70 pst. av tallet for industrien, var forholdstallet blitt 82 pst. i 1970.

Det må alene på grunnlag av disse tall kunne trekkes den konklusjon at industrien neppe har vært den viktigste drivkraft bak arbeidsplasskonsentrasjonen i de sentrale områder. Det er tjenesteytelses-sektorer som har dominert utviklingen i landsmålestokk, og dermed må det være nærliggende å anta at tendensen har gjort seg gjeldende også i pressområdene.

Tabell 3. Ekspansjonsnæringer[1]). Geografisk fordeling.

	1964	1970	Endring
Oslo	256 500	280 800	+ 24 300
Akershus	52 300	68 700	+ 16 500
Oslo/Akershus	308 800	349 600	+ 40 800
Østfold	64 100	70 700	+ 6 600
Buskerud	56 100	60 900	+ 4 800
Telemark	43 500	45 400	+ 1 800
Vestfold	46 400	54 000	+ 7 600
Oslofjord-fylkene	519 000	580 600	+ 61 600
Landet ellers[2])	538 000	623 000	+ 85 000
Hele landet	1 057 000	1 203 600	+146 600

[1]) Industri/bergverk, bygg/anlegg, varehandel/finansvirks., off. og priv. tjenesteytelse. Personlige tjenester ikke medregnet.

[2]) Inkl. fast ansatte NSB.

2.4. I tabell 3. er det foretatt en geografisk oppsplitning av tallene for ekspansjonsnæringene. Da det ikke foreligger fylkestall for undergrupper innenfor personlige tjenester, er denne gruppe i sin helhet tatt med blant de øvrige stagnasjons- og tilbakegangsgrupper. Totaltallene for ekspansjonsnæringene blir derfor noe lavere i tabell 3 enn i tabell 2.

Det fremgår av oppsplitningen at veksten har vært særlig sterk i Akershus — over 30 pst. Totalen for Oslo/Akershus svarer imidlertid temmelig nøyaktig til veksten i de øvrige land — vel 13 pst. mot knapt 14 pst. I oppstillingen er videre tatt med spesifiserte tall for de øvrige fire Oslofjord-fylker som sammen med Oslo omfatter den sterkeste industrikonsentrasjon i landet. Her har veksten i ekspansasjonsnæringene — antagelig noe overraskende — vært forholdsvis svak. En unntagelse er Vestfold hvor det er blitt frigjort arbeidskraft på grunn av avviklingen av hvalfangsten og nedgang i sjøfartsbeskjeftigelsen. Samlet for Oslo og de øvrige fem Oslofjord-fylker var veksten i ekspansjonsnæringene knapt 12 pst., mens det øvrige land hadde en vekstrate på henved 16 pst. Både relativt og i absolutte tall var det en sterkere bruttotilvekst i antall nye arbeidsplasser i det øvrige land enn i Oslofjord-området.

En nærmere undersøkelse for de enkelte fylker er ikke foretatt, men stikkprøver tyder på at veksten har vært sterk i de fleste fylker, bortsett fra Bergen som har hatt en meget svak vekst.

3.1. Tabell 4. viser industribeskjeftigelsen i de enkelte fylker. Det fremgår at det fant sted en viss forskyvning fra Oslo til Akershus, men totalen for disse to fylker var praktisk talt uforandret. I Buskerud og Telemark var det små forandringer, mens det var en viss økning i Østfold og en ganske sterk økning i Vestfold. Totalen for Oslo og Oslofjordfylkene gikk beskjedent opp med 5 000 eller bare

Tabell 4. Industribeskjeftigelse. Fylkesfordeling[1]).

	1964	1970	Endring
Oslo	71 200	67 700	÷ 3 500
Akershus	17 000	20 800	+ 3 700
Østfold	35 200	37 100	+ 1 900
Buskerud	27 900	28 300	+ 400
Telemark	20 900	20 300	÷ 600
Vestfold	21 100	24 200	+ 3 200
Hedmark	12 200	15 400	+ 3 200
Oppland	12 700	15 200	+ 2 600
Aust-Agder	5 600	7 300	+ 1 600
Vest-Agder	12 100	13 700	+ 1 600
Rogaland	27 300	30 100	+ 2 800
Hordaland	22 100	25 300	+ 3 200
Bergen	16 300	14 500	÷ 1 900
Sogn og Fjordane	7 300	8 100	+ 800
Møre og Romsdal	21 500	25 300	+ 3 800
Sør-Trøndelag	16 800	18 700	+ 1 900
Nord-Trøndelag	6 700	7 600	+ 900
Nordland	13 800	15 000	+ 1 200
Troms	4 500	6 000	+ 1 600
Finnmark	5 100	6 700	+ 1 700
Sum Oslofjord-fylker	193 300	198 400	+ 5 000
Landet ellers	184 000	208 900	+24 900

[1]) Omfatter ikke NSB og Svalbard.

sjetteparten av den samlede økning på 30 000 for hele landet.

Av den samlede vekst i industribeskjeftigelsen falt således 25 000 eller fem sjetteparter på fylkene utenfor Oslofjord-området. Fylkesfordelingen viser videre at veksten gjennomgående var sterkest i de svakest industrialiserte fylker. Unntagelser herfra var Sogn/Fjordane og Nordland. I Hedmark, Oppland, Aust-Agder, Troms og Finnmark var den relative vekst meget sterk.

I 1964 hadde fylkene omkring Oslofjorden en industribeskjeftigelse som lå 10 000 høyere enn det øvrige land. I 1970 var det motsatte tilfelle.

Bergen var det fylke som relativt sett hadde den sterkeste tilbakegang. For Bergen og Hordaland samlet var stigningen forholdsvis beskjeden.

3.2. Da de fleste fylker har en stor geografisk utstrekning, har vårt materiale begrenset utsagnskraft når det gjelder industriens spredning innenfor de enkelte fylker. Det må antas at det i flere fylker har funnet sted en viss konsentrasjon. Tallene for Oslo og Bergen tyder imidlertid på at konsentrasjonstendensene ikke er gått i retning av de store bysamfunn. Den forholdsvis moderate stigning i Sør-Trøndelag synes også å bekrefte dette. Utslagene i Oslo og Bergen har vært såvidt sterke at man må anta at det dreier seg om en generell regel for byer av noen størrelse. Spredte stikkprøver synes å bekrefte dette. Det ser ut til å ha vært en tendens til økning i industribeskjeftigelsen i kommuner omkring byene og i andre tettbygde strøk hvor det har vært

Tabell 5. Lønnsmottagere og selvstendige. Oslo og Akershus.

	1964	1970	Endring
Primærnæringer	10 500	8 400	÷ 2 100
Sjøtransport	9 600	8 400	÷ 1 200
Personlige tjenester	17 800	17 000	÷ 800
Industri	88 200	88 400	+ 200
Bygg/anlegg m. v.	31 600	33 900	+ 2 300
Varehandel/finansvirks.	82 400	95 900	+13 500
Samferdsel (ex. sjøfart)	22 300	25 300	+ 3 000
Off. og privat tjenesteytelse	84 400	106 000	+21 600
Sum	346 700	383 300	+36 600

en viss industribeskjeftigelse fra før eller hvor det er reist nye storbedrifter.

Innenfor industrien finnes det bedrifter som nærmest er å anse som tjenesteytende bedrifter eller som av andre grunner har en meget nær tilknytning til det lokale marked. Bilreparasjonsverksteder er typiske eksempler på slike bedrifter. Dette forhold må det tas hensyn til når man skal vurdere konsentrasjonstendensene og mulighetene for å bekjempe dem.

4.1. Som vist i tabell 1. er arbeidsplasskonsentrasjonen blitt vesentlig forsterket i Oslo/Akershus. Relativt sett var veksten langt sterkere i Akershus enn i Oslo, men også i Oslo var utviklingen sterkere enn gjennomsnittet for det øvrige land.

Denne utvikling skyldes ikke industrien, som har vært stagnerende. Som det fremgår av tabell 5 har utslaget i gruppen offentlig og privat tjenesteytelse vært det dominerende. Av den samlede beskjeftigelsesvekst i de to fylker falt 59 pst. på denne gruppe. Beskjeftigelsen i gruppen var i 1964 noe lavere enn industriens, i 1970 var den 20 pst. høyere. Av den samlede beskjeftigelsesøkning gikk forøvrig 37 pst. til varehandel/finansvirksomhet og 8 pst. til samferdsel, mens det i de øvrige grupper var en samlet tilbakegang.

En gjennomgåelse av de her nevnte grupper vil kunne gi nærmere beskjed om hvor arbeidskraften har tatt veien. Det foreligger imidlertid ikke oppsplittede tall for den samlede beskjeftigelse, men for Oslos vedkommende har kommunens statistiske årbøker en del undergrupper for lønnsmottagernes vedkommende. (For selvstendige synes det ikke å ha vært større forskyvninger).

4.2. I Oslo øket antall lønnsmottagere i varehandel, finansvirksomhet, samferdsel og offentlig og privat tjenesteytelse med 25 700 fra 1964 til 1970. Dette var ca. 4 000 mer enn den samlede økning, idet det var nedgang i industri, sjøfart og personlig tjeneste.

Av økningen på 25 700 falt 6 500 på varehandel og 2 700 på finansvirksomhet. Forskyvningene innenfor varehandel er av spesiell interesse. Ifølge oppgavene var det en meget beskjeden stigning i detaljhandel — i betraktning av den sterkt utvidede deltidsbeskjeftigelse har det antagelig vært en viss tilbakegang i antall hele årsverk i denne gruppe. I engroshandel var det en økning på ca. 4 000. En betydelig del av denne økning falt på bilomsetningen. I agentur og kommisjonshandel var det relativt sett sterk økning på ca. 2 000.

4.3. I gruppene samferdsel (ex sjøfart), offentlig administrasjon og forsvar, undervisning og helsevesen var det i Oslo en økning i antall lønnsmottagere på ca. 7 000, altså litt sterkere enn innenfor varehandel. Den vesentlige del av disse grupper kommer inn under den offentlige sektor.

I samlegruppen «annen offentlig og privat tjenesteytelse» øket antall lønnsmottagere med 9 500.

I de her nevnte rene tjenesteytende grupper var det dermed en samlet økning på 16 500 lønnsmottagere. Dette svarer til omkring 64 pst. av den samlede økning i tertiærnæringene eller 76 pst. av økningen i det samlede antall lønnsmottagere i Oslo.

Samlegruppen «annen offentlig og privat tjenesteytelse» er sterkt sammensatt. Den omfatter offentlig og halvoffentlig virksomhet, privat ikke-kommersiell virksomhet og privat kommersiell virksomhet. I den offentlige og halvoffentlige gruppe har man bl.a. statskirken og annen religiøs virksomhet, velferdsarbeide og annen humanitær virksomhet, biblioteker, museer m. v. I den private ikke-kommersielle gruppe har man organisasjoner av forskjellig art, forskningsinstitutter m. v. I den kommersielle sektor har man tekniske konsulenter, arkitekter, revisorer, advokater og meget annet. Videre har man en underholdningsgruppe som dels er privat, dels offentlig.

En omfattende del av disse virksomheter må antas å være plassert i Oslo på grunn av byens rolle som storby og dens funksjon som hovedstad.

4.4. Når det gjelder utviklingen i Oslo synes det å være grunnlag for følgende konklusjon :

Det har vært nedgang i industribeskjeftigelsen og en svak stigning i bygg/anlegg — svakere enn stigningen i industrien. I engros- og detaljhandel har det vært en stigning som i stor utstrekning kan tilbakeføres til bilomsetningen. En vesentlig del av stigningen i det totale antall lønnsmottagere faller på samferdsel og annen tjenesteytende virksomhet. Tallmaterialet synes å tyde på at denne stigning fordeler seg noenlunde jevnt på kommersiell og ikkekommersiell virksomhet.

5. Det foreliggende materiale gir grunnlag for følgende oppsummering og konklusjoner:

5.1. Det er lite som tyder på at industrien er den dominerende drivkraft bak den utvikling som forsterker konsentrasjonstendensene i de større byer og fører til avfolkning i utkantstrøkene. Totalt øker industribeskjeftigelsen i et forholdsvis svakt tempo. I Oslo og industristrøkene omkring Oslofjorden er industribeskjeftigelsen stagnerende. Det samme gjelder for Bergen og antagelig også for andre større byer. Veksten i industribeskjeftigelsen har

gjennomgående vært sterkest i de fylker som er svakest industrialisert.

Innenfor de enkelte fylker har industrien antagelig medvirket til en viss konsentrasjon i mindre byer, i nabokommuner til mindre og mellomstore byer og i andre tettstrøk. Det foreliggende materiale gir imidlertid ikke grunnlag for noen påvisning av hvor sterkt disse tendenser har gjort seg gjeldene.

5.2. Beskjeftigelsen i varehandel/finansvirksomhet har relativt sett øket en del sterkere enn i industrien. Heller ikke her kan man imidlerid spore noen tendens til særlig sterk konsentrasjon i de større byer. I Oslo har det vært stagnasjon i detaljhandelen og svak vekst i engroshandelen. Det samme er tilfelle for Bergens vedkommende. I Akershus har det vært forholdsvis sterk ekspansjon. Men veksten for Oslo, Akershus og Bergen samlet har vært svakere enn gjennomsnittet for det øvrige land.

5.3. Veksten i de øvrige tertiæringer og -yrker (utenom sjøfart og visse deler av gruppen personlige tjenester) har vært det dominerende trekk på arbeidsmarkedet. Praktisk talt hele nettotilveksten i yrkesbefolkningen i løpet av seks-års perioden er gått til disse grupper.

De her nevnte grupper er sterkt sammensatte og omfatter både offentlige, halvoffentlige, og private virksomheter. Skal man forsøke å få nærmere kjennskap til de pågående konsentrasjonstendenser, bør forskyvningene innenfor disse grupper vurderes inngående. Det er meget som tyder på at vekst og konsentrasjonstendenser innenfor den offentlige sektor spiller en betydningsfull rolle. Det er her også tale om sekundære utslag, idet vekst på disse områder trekker med seg vekst også på andre områder.

5.4. Det er vanskelig å finne støtte for den populære oppfatning at det innenfor det private kapital- og kredittmarked er krefter som virker i retning av å forsterke konsentrasjonstendensene i pressområdene. Det er i første rekke industrien og dernest varehandelen som er de mest kapitalkrevende private næringer, mens de private tjenesteytende næringer gjennomgående er mindre kapitalintensive. Som påvist gjennom vårt materiale ekspanderer industrien fortrinnsvis utenom pressområdene, mens varehandelen er stagnerende ihvertfall i de to største byer. De private tjenesteytende næringer som viser ekspansjonstendenser også i pressområdene, er på den annen side mindre kapitalintensive. Disse forhold tyder ikke på at privat kapital fortrinnsvis trekker til pressområdene. Derimot kan materialet tyde på at investeringer i den offentlige sektor bidrar til å forsterke konsentrasjonstendensene.

KRISTIANSUND KOMMUNE

Økonomikonsulent

Ved finansrådmannens kontor er det opprettet ny stilling som økonomikonsulent med særlige arbeidsoppgaver økonomiske spørsmål vedr. kommunens budsjett samt langtidsbudsjett.
Konsulenten har videre vanlig saksbehandlingsarbeide overfor formannskap og bystyret.
Til stillingen søkes kandidater med høyere utdannelse jurist eller sosialøkonom — og det vil bli lagt vekt på passende praksis.
Stillingen lønnes etter lønnsklasse 19/20 som konsulent I eller II etter kvalifikasjoner.
Grunnlønn i lønnsklasse 19 kr. 46 120 pr. år, topplønn kr. 55 280 pr. år.
Grunnlønn i lønnsklasse 20 kr. 55 280 pr. år, topplønn kr. 58 830 pr. år.
Krav om lønnsplassering fremsettes i søknaden. Fra lønnen går 2 pst. pensjonsinnskudd.
Den som blir tilsatt må legge frem tilfredsstillende helseattest.
Forøvrig gjelder vanlige kommunale tilsettingsvilkår. For stillingen vil bli utarbeidet instruks.
Søknad med bekreftede attestavskrifter stiles til

KRISTIANSUND FORMANNSKAP
og sendes
ARBEIDSKONTORET FOR YTRE NORDMØRE,
Kristiansund innen 2. januar 1973.

FINANSRÅDMANNEN.

Komplisert sats - spesiell sats - hurtig levering

Vi vil påstå at dette er vår profil utad.

Våre oppdrag er derfor litt spesielle, og Sosialøkonomen er et godt eksempel på vår kundetype.

Under slike forhold stilles det selvsagt store krav til nøyaktighet, hurtighet og topp moderne utstyr.

Men, krevende oppdrag er vi etterhvert blitt vant til — ja, vi er faktisk mest glad i slike.

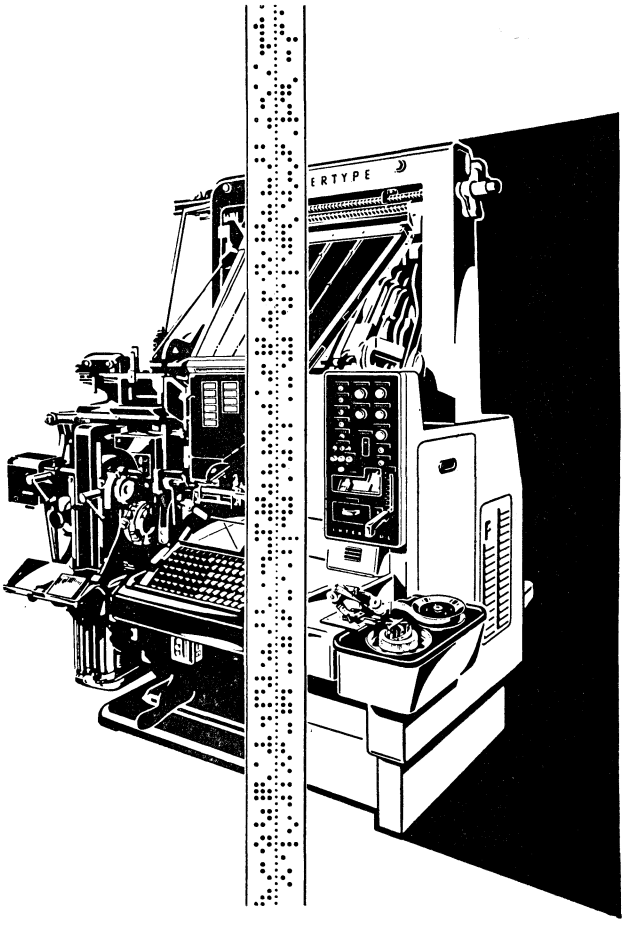

Reklametrykk A.s

IBM FOTOSATS — TELETYPE — MONOTYPE
OFFSET — BOKTRYKK.

PROF. HANSTEENSGT. 58 — 5010 BERGEN — TELEFONER: 21 36 57 — 21 90 55.

Program- og andre budsjettyper Begreper og systematikk

AV
DIREKTØR SVEIN A. ØVERGAARD,
REGNEANLEGGET BLINDERN-KJELLER

Bestrebelsene for å utvikle bedre metoder for planlegging, styring og kontroll av offentlig virksomhet og ressursanvendelse har medført en flora av «slagord» og «nye» begreper. En svakhet ved disse bestrebelsene har vært at utvikling av et presist, systematisk og hensiktsmessig begrepsapparat, ofte har manglet.

I denne artikkelen blir avgrensning av en virksomhet i tid og rom eksemplifisert. Videre blir begreper knyttet til budsjettering og regnskap vurdert. Utgangspunktet er at man i stedet for å lage nye kunstord, bør forsøke å knytte mer presis betydning til allerede eksisterende og brukte termer. «Nye» begreper og kategorier som man bare lar «degenerere» til allerede kjente og brukte kategorier virker bare forvirrende. Ny innsikt oppnås bare når nyinnførte begreper virkelig får et nytt og interessant innhold.

Viktigere enn å få all virksomhet dekket ved regnskaper med velklingende navn, må være å benytte konvensjonelt regnskapsmatriale der dette er tilstrekkelig til kritisk regnskaps- og resultatanalyse.

1. *Innledning*

De senere år har sett en livlig diskusjon med sikte på å komme fram til mer tilfredsstillende metoder for planlegging, styring og kontroll av den statlige virksomhet og av ressursanvendelsen i denne. Viktige slagord har vært bl. a. langtidsplanlegging, målsetning, funksjons- og programbudsjettering, kostnads/effektanalyser, informasjonssystemer, «management by exception» etc.

Etter forfatterens oppfatning har denne diskusjon lidt under at slike slagord har vært tillatt anvendt uten at man har brydd seg med å etablere et presist, systematisk og hensiktsmessig begrepsapparat — akseptabelt i en slik forstand at man ville kunne forlange at brukere av de tilsvarende termer kjente det og holdt seg til det.

For den som utenfra har ønsket å følge diskusjonen, synes det heller som man har satt i gang omfattende stabs- og komitéarbeider og produsert voluminøse innstillinger i den lyseblå forhåpning om at antydninger av definisjoner kunne være nok og at alle likevel ville forstå det samme med ordene.

Administrasjon, hvori den økonomiske utgjør et viktig ledd, har ikke vært ansett å utgjøre et eksakt fag og det kan være tvil om i hvilken grad det kan bli det. Dets utøvere har vel ikke bevisst søkt de dulgte begreper og de mystiske uttrykk, men de har eksellert i runde former. Det kan imidlertid ikke være tvil om at man både kan og bør gå langt videre i retning av å etablere begrepsapparater og slutningsregler som i det minste utvider den komponent som ikke overlates til omtrentlig omtale. Det er bl. a. påfallende at vanskelighetene ved å ta elektronisk databehandling i bruk for administrative formål ut over det trivielle nivå, nesten utelukkende ligger i det lave presisjonsnivå i administrativ teori og praksis.

Å rette på disse forhold er en stor oppgave for den kommende generasjon. Vår egen kan høyst hjelpe til ved å forsøke å frigjøre oss og dermed våre etterfølgere for noe av vår upresise vanetenkning, og å ta de første skritt mot etableringen av de nødvendige begrepsapparater. Det følgende er ment som et lite bidrag i denne retning.

Når en ikke-fagøkonom som er havnet i en administrativ stilling på bakgrunn av en teknisk rettet utdannelse, i et økonomisk fagtidsskrift gir seg inn på et i hovedsak administrativt problemområde, burde det selvsagt mane til en forsiktig og beskjeden innstilling. Ganske spesielt når han berører elementærstoff hvor bare fagenes mest innsiktsfulle kunne forventes å bringe fram nye synspunkter av interesse. La meg forsikre at beskjedenheten er til stede. Den provoserende tone i innledningen og behandlingen av spørsmål som leseren vel vil anse som elementære, er valgt i håpet om at en dertil egnet fagmann vil bli tilstrekkelig irritert til å gjøre ordentlig det jeg bare kan forsøke amatørmessig — og å gjøre det på en måte som også set-

ter oss økonomisk-administrative amatører i stand til å benytte resultatene.

Jeg har bevisst unnlatt direkte referanser i teksten til litteraturen om program- og andre budsjettformer. Hoveddokumentene, det være seg amerikanske, svenske eller norske, er formodentlig tilstrekkelig kjent for de interesserte, og min hensikt har ikke vært å kritisere noen av dem spesielt.

2. *Virksomhetens avgrensning og karakteristikk*

Regnskaper og budsjetter er hjelpemidler for ledelsen og kontrollen av en virksomhet. Det siste ord krever en del klargjøring, selv om dette avsnitt ikke tar direkte sikte på presise definisjoner, men mer er å forstå som et første iterasjonstrinn som kan rydde vei for senere behandling. Ordbruken er derfor stort sett dagligtalens.

Med en «virksomhet» forstår vi et utsnitt av den menneskelige aktivitet, medregnet slike naturlig eller kunstig fremkalte (f. eks. tekniske) prosesser som er av vesentlig betydning for de menneskelige handlinger som hører med i utsnittet. Sammen med virksomheten er det naturlig å betrakte materielle gjenstander som den legger beslag på, utnytter eller skaper; energiressursene og -omformingen knyttet til den, samt et forråd, en tilgang og en avgivelse av informasjon og eventuelle andre imaterielle ressurser.

Ikke ethvert tilfeldig valgt utsnitt er verd betraktning. I det følgende forutsettes at virksomheten er gitt en «interessant» avgrensning: den utgjør et samlet hele som det for visse formål finnes nyttig å belyse, studere og vurdere, som det kan knyttes forventninger til og stilles opp mål for. Den må da være gitt en tilstrekkelig presis avgrensning til at man kan avgjøre om noe hører med eller ikke til «virksomheten». Bare i enkle tilfeller har man åpenbart naturlige og tilstrekkelig klare avgrensninger, vanligvis må presiseringen komme ved en konvensjon med et visst preg av vilkårlighet. Avgrensningene kan skje etter forskjelligartede kriterier, hvorav noen typiske regnes opp:

— *Geografisk.* Virksomheten foregår i et naturlig eller ved konvensjon avgrenset område (på øy, i land). En modifikasjon er oftest nødvendig slik at man tar med visse aktiviteter og ressurser utenfor, men med sterk tilknytning til området.

— *Etter hovedressurser eller -produkter.* Virksomheten er karakterisert ved å være knyttet til en særpreget ressursgruppe (havets, handicappedes arbeidskraft) eller frembringe typiske produkter (energi, luftforurensende biprodukter).

— *Etter art,* f. eks. grovt angitt som jordbruk, kontorarbeid, eller ved snevrere avgrensning som tomatdyrking, maskinskriving, e l. Interessante avgrensninger vil måtte omfatte tilrettelegging, styring, kontrollarbeid etc., intimt knyttet til den umiddelbare utøvelse av den karakteristiske virksomhetsart.

— *Etter formål:* virksomheten er den som tar sikte på f. eks. å skaffe næringsmidler; gi sosial omsorg; å landsette en mann på månen før 1970; å skaffe meg inntekter.

— *Administrativ:* virksomheten er den som foregår etter bestemmelse av, etter pålegg fra, kontrollert av, under ledelse av en autoritet. Avgrensningen er i detalj gitt ved denne autoritets myndighetsutstrekning og disponeringsrett til ressurser. Aktivitet og ressursanvendelse som ikke er forutsatt av autoriteten, regnes ikke med. Autoriteten *kan* eventuelt være kollektivet av menneskelige deltakere i virksomheten, men mer typiske eksempler er: Virksomhet som faller under x-departementets ansvarsområde; som igangsettes og ledes av bedriftsherre y.

— *Organisatorisk:* Virksomheten utføres av en personellgruppe, hvis eksistens, omfang, eventuelt også individuelle deltakere og materielle ressurstildeling er fastsatt av en autoritet. Eksempel: virksomheten i x-te kontor i y-departementet, uansett hvor dette geografisk befinner seg, om den svarer til kontorets erklærte formål og forutsatte arbeidsart og i realiteten ledes av den antatte autoritet.

Diverse andre avgrensningstyper kan stilles opp. Som oftest vil en interessant avgrensning bygge på en kombinasjon av noen av de nevnte typer av kriterier. Forskjellige kriterier kan gi samme faktiske avgrensning, f. eks. vil formåls- og produktkriterier ofte avgrense den samme virksomhet.

For kontroll, vurdering, daglig styring og langsiktig planlegging kan det være ønskelig å betrakte en omfattende virksomhet (Statens, nasjonens, bedriftens) fra flere synsvinkler, slik at man foretar inndelinger etter flere forskjellige kriterier og bl a lager tilsvarende forskjellige regnskaper og budsjetter.

3. *Tidsspenn og -avgrensning*

Noen virksomheter har et naturlig avgrenset tidsspenn. Spesielt gjelder dette ofte når inndelingen er etter formål, ressurs eller produkt. «Vekk med dampen»-virksomheten i NSB varte fra beslutningen ble tatt til det siste damplokomotiv var kassert; husbyggingen avsluttes når ferdigattest er gitt.

I andre tilfeller kan man konvensjonsmessig forutbestemme varigheten. Virksomheten avsluttes til fastsatt tid uansett om gitte formål er oppnådd, eller målet kan simpelthen ha vært «det som er oppnåelig med disse tildelte midler innen denne gitte dato».

Typisk tar slike tidsavgrensede virksomheter sikte på forandringer som anses signifikante: utvikling av vesentlig nytt produkt, forbruk av begrenset naturressurs, innføring av radikalt ny metode og arbeidsform, forbedring av sterkt utilfredsstillende tilstand, gjennomføring av merkesak.

Til slike virksomheter avsettes ekstraordinære midler, det opprettes særskilte arbeidsgrupper, det innføres midlertidige administrative ordninger, det ønskes spesiell oversikt og vurderingsmulighet.

Slike virksomheter står i kontrast til dem som antas å skulle fortsette i all, eller i det minste i all overskuelig fremtid. Matforsyning, eldreomsorg er blant disse.

De fleste bedrifter vil stille sin evne til å overleve som det første mål. Teknisk utvikling og andre forhold kan forandre oppfatningen av en virksomhet. Bare fremtiden kan vise om virksomheter som i dag anses som varige, en gang vil kunne bortfalle eller vesentlig endre karakter.

Også i de løpende virksomheter skjer endringer av hjelpemidler og metoder. Omfanget kan variere noe med konjunkturer, oppfatninger om viktighet og nye maktkonstellasjoner. Hvis endringene er markante og skjer over forholdsvis kort tid, vil man se på omleggingen som en tidsbegrenset virksomhet inntil relativt stasjonære forhold igjen er oppnådd. Det blir selvsagt en definisjonssak hva som skal anses for markant og dermed medførende nye betraktningsmåter. Oppfatningen av hva som er justering av en løpende virksomhet og hva som er radikal omforming (nedlegging, nystarting), avhenger av hvilket detaljeringsnivå betrakteren befinner seg på.

Ved tidsbegrensede virksomheter gir *formål* og *produkt* de dominerende avgrensningskriterier, men organisasjon og administrasjon vil gjerne være i godt samsvar. For varige virksomheter vil praktiske hensyn tilsi hovedinndelinger etter geografi, art etc, og under stasjonære forhold kan organisasjon, ressurser etc karakterisere virksomheten med utmerket presisjon.

Ved de varige virksomheter er det nødvendig at rapporter, planer, regnskaper og budsjetter gis for konvensjonelt fastlagte perioder. Kalenderåret, eller brøkdeler av dette, er det selvfølgelige utgangspunkt. Når året blir et for kort og egentlig tilfeldig tidsrom, velges faste x-års (4, 5, 7 års) perioder, eventuelt med en rullering slik at det forløpte år utgår og et nytt år inkluderes ved hvert års revisjon. For en tidsbegrenset virksomhet kan det være overkommelig og i så fall mest interessant å belyse virksomheten fra begynnelsen til slutt.

For å unngå enhver misforståelse nevner vi at det selvsagt vil være avhengigheter mellom de varige og de tidsbegrensede virksomheter. De første kan være både leverandører til og avtagere av produkter (materielle, tjenester, viden) fra de sistnevnte, som igjen som regel er kommet i stand ved nystarting, radikal omlegging eller avvikling av varige virksomheter.

Selvsagt kan man definere en tidsbegrenset virksomhet som «den del av den varige virksomhet som foregår innen f. eks. budsjettåret 1999». Faste, korte budsjettperioder tilskynder en slik egentlig irrelevant og uhensiktsmessig inndeling. På den annen side vil en tidsbegrenset, men langvarig virksomhet ha mange fellestrekk med den varig løpende.

4. *Prosjekter, programbestemt virksomhet. Institusjonsvirksomhet og funksjoner*

Det kan nå være på tide å karakterisere og fastlegge betegnelser for noen virksomhetstyper som det synes særlig aktuelt å betrakte videre. Istedenfor å lage nye kunstord må man foretrekke å knytte mer presise betydninger til allerede brukte termer og håpe på at slike betydninger blir kjent og akseptert. Det presise betydningsinnhold må da ikke ligge for fjernt fra det som antydes i dagens gjengse språkbruk, det bør heller ikke være i strid med etymologi og betydningsinnhold fra tider hvor dette kanskje var veldefinert.

Først og fremst må definisjonene gi begreper som er hensiktsmessige redskaper for vår tenkning og diskusjon.

Ord som særlig peker seg ut er prosjekt, program og funksjon. Samtlige brukes i en rekke forskjellige betydninger i forskjellige sammenhenger. Våre definisjoner kan ikke ha gyldighet i alle sammenheng. De tar sikte på å være brukbare i diskusjon av virksomhetsledelse (også kalt administrasjon) og hjelpemidler for denne, f eks dens budsjett- og regnskapsvesen. Samtlige virksomheter som omtales, antas å utgjøre deler av en mer omfattende «referansevirksomhet».

Et prosjekt er en virksomhet som avgrenses ved at handlingene utføres for å nå et vel definert mål (som f eks kan bestå i fremstillingen av et produkt). Det er avgrenset i tid ved en forutsatt avslutning når målet er nådd. Det er videre karakterisert ved at det avdeles spesielt personell (en prosjektgruppe) og andre virkemidler til det, og det har en særskilt utpekt ledelse.

Bare virksomheter av et visst omfang og en viss kompleksitet betegnes som prosjekter. Målet for det bør ikke være identisk med et av dem som stilles rutinemessig for ledd i varige virksomheter. Referansevirksomhetens omfang og art vil derfor avgjøre om en virksomhet, som forøvrig tilfredsstiller definisjonen, hensiktsmessig skal betraktes som et prosjekt. Visse referansevirksomheter (f. eks. forsknings- eller konsulentvirksomheter) vil til en vesentlig grad kunne inndeles i prosjekter. Et prosjekt forutsettes fullført innen en bestemt tidsfrist. Det kan besluttes nedlagt før målet er nådd. Den grunnleggende tidsavgrensning er likevel gitt ved fullførelsen (måloppnåelse med nødvendig avviklingsvirksomhet).

Et program er en forskrift for utførelsen av en fast tidsbegrenset *(programbestemt) virksomhet* med sikte på oppnåelse av et veldefinert mål. Utførelsen står under et særskilt tilsyn, og det er avsatt spesielle midler for den.

Betegnelsen program og programbestemt virksomhet forutsetter også et visst omfang (signifikant i forhold til referansevirksomhetens) og en kompleksitet som gjør dem til interessante objekter. Målet bør ikke være identisk med et som stilles rutinemessig for ledd i den øvrige virksomhet. Det kan, men behøver ikke være avdelt spesielt personell eller utpekt et særskilt ledelsesorgan for det (tilsynet kan ligge i referansevirksomhetens ordinære ledelsesorganer og utførelsen i ordinære organisasjonsmessige ledd).

En institusjonsvirksomhet er den virksomhet som er tillagt (og antas å utøves av) en institusjon. En institusjon er en formelt opprettet og/eller anerkjent, navngitt organisasjonsmessig enhet, tildelt en del av referansevirksomhetens personell og andre ressurser. Den har en viss grad av autonomi

ved sine egne ledelsesorganer, og en antatt varig bestånen. Den kan være en avdeling av en mere omfattende institusjon.

En funksjon er en varig virksomhet avgrenset ved formål eller art. Den kan falle sammen med en institusjonsvirksomhet. Den kan være betegnet som en hovedfunksjon og eventuelt være videre inndelt i underfunksjoner. Den kan være karakterisert som en ledelses- og kontrollfunksjon, som en utførende funksjon, som en primær, direkte formålsrettet funksjon eller som en støttefunksjon til en slik. En funksjon kan falle sammen med, eller omfatte det hele eller deler av flere institusjonsvirksomheter.

5. *Degenerasjon*

Uten at det hefter noe nedsettende ved uttrykket, betegner man det i matematikken som degenerasjon når et objekt for spesielle parameterverdier kan henføres til en enklere (og derfor oftest mer velkjent) type enn i det generelle tilfelle (annengradsligninger som degenererer til en førstegradsligning ved at koeffisienten for annengradsleddet tillegges verdien 0). Uttrykket brukes tilsvarende i det følgende om virksomhets-, budsjett- og regnskapstyper. F. eks. vil vi betegne det som en degenerasjon når en funksjon med en foreslått avgrensning viser seg å falle sammen med en velkjent institusjonsvirksomhet. En programbestemt virksomhet degenererer til et tidsbegrenset utsnitt av en funksjon hvis programmets mål svarer til oppfyllelse av funksjonens formål gjennom den samme tid, med de tilsvarende midler og med den ordinære ledelse.

Å innføre nye kategorier av virksomheter, budsjetter e l, som man så lar degenerere, virker bare forvirrende. Ny innsikt og oversikt kan bare vinnes når det sørges for at nyinnførte begreper virkelig får et nytt og interessant innhold.

6. *Regnskaps- og budsjettkategorier*

For enhver virksomhet kan det stilles opp regnskaper. Forut for virksomhetens igangsettelse (eventuelt for ny periode av en varig virksomhet) kan det gjøres overslag over hvorledes regnskapet vil se ut på et valgt senere tidspunkt, f eks ved virksomhetens eller periodens avslutning. Hvis overslaget etter godkjenning av en autoritet gir uttrykk for et pålegg om eller en hjemmel til å drive virksomheten slik at regnskap svarer til overslaget, kalles dette et budsjett, (men samme ord benyttes også om overslag som bare uttrykker en hensikt og forventning). Til enhver regnskapskategori kan det prinsipielt, men ikke alltid, f eks ikke med samme detaljeringsgrad eller presisjonskrav, i praksis stilles opp et tilsvarende budsjett. Det har liten svekk å stille opp budsjetter som i praksis ikke kan sammenholdes med tilsvarende regnskaper. Når i det følgende ordet regnskap brukes, kan man i de fleste tilfelle lage tilsvarende utsagn om budsjetter og vice versa.

Et regnskap er en i hovedsak tallmessig oppgave over tilstand eller endringer vedrørende ressurser som har tilknytning til virksomheten. Det kan dekke alle eller bare utvalgte ressurskategorier, utvalgt og karakterisert på en slik måte at f. eks. sammenligninger og summeringer er meningsfylte. Hvis egentlig forskjelligartede ressurselementer tas med, forutsetter dette at karakteriseringen inneholder attributter som er felles for dem. Spesielt viktige er de såkalte økonomiske attributter (pris, verdi etc), og i det følgende forutsetter en at det alltid er tale om «økonomiske regnskaper» (altså ikke om f eks materiellregnskaper hvor antall, vekt o l kan være de mest interessante attributter). Ressurselementene opptrer i regnskapene foruten med det utpekte attributt også med en viss identifikasjon av individet eller den klasse det tilhører, og til dels av de prosesser eller transaksjoner som har berørt elementer på en slik måte at regnskapene har vært påvirket. Regnskapet kan da også oppfattes som en oppgave over hendelsesforløp (prosesser og transaksjoner, utførte arbeider), uttrykt ved deres virkning på ressursene.

Et regnskap kan karakteriseres ved:

A. Hvilken virksomhet den omhandler. Virksomheten kan være en institusjons- eller avdelingsvirksomhet, en funksjon, et prosjekt eller en programbestemt virksomhet. Det kan dreie seg om en enkel, uoppdelt virksomhet eller en omfattende virksomhet som det er naturlig å dele inn i forskjellige undervirksomheter.

B. Hvilke ressurskategorier som omfattes av regnskapet.

Det kan f. eks. bare gjelde personell, eller det kan omfatte alle ressurser tilknyttet virksomheten som kan tilskrives økonomiske attributter. Det kan omfatte bare ressurser som det er gjort økonomisk oppgjør for ved overdragelse eller utnyttelse, eller det kan også ta med inngåtte forpliktelser og innvunne krav.

C. Hvilke kvantitativt angitte attributter som benyttes i regnskapet til å representere de aktuelle ressurser med henblikk på sammenligninger og summeringer. Regnskapet kan være ensidig (f. eks. bare gjelde utgifter), eller attributtene kan opptre i par (inntekt/utgift, formuesverdi/gjeldsforpliktelse) og gi anledning til balansering av regnskapet for å lette oversikten og gi sammenhengen med andre relevante regnskaper. De viktigste slike par er for våre formål inntekt/utgift og kostnad/gevinst.

D. Om det framstiller en tilstand, enkeltbegivenheter (transaksjoner) gjennom et tidsintervall, eller er en sammenfatning av transaksjoner som har funnet sted i intervallet. Regnskapet kan være et beholdnings- (og forpliktelses-)regnskap, et løpende regnskap med full transaksjonshistorikk eller et summarisk regnskap for et intervall.

E. Detaljeringsgraden for identifikasjon og klassifisering av ressurselementer og transaksjoner ved postering. Identifikasjonen kan gjelde såvel ressurselementet (regnskapsobjektet) som den trans-

aksjon som har ført til posteringen (tidspunkt, art, innehaver, brukssted, formål, til beste for hvem, etc.).

F. Den grupperingsmåte som er valgt ved oppstillingen. Grupperingen kan svare til at man aggregerer regnskapsobjekter av sammenfallende eller beslektet art, uansett om de kunne adskilles ved andre identifikatorer. Den kan også være valgt for å belyse tilhørighet til forskjellige under- eller sideordnede virksomheter. Grupperingen gjøres ofte hierarkisk.

Regnskapets struktur fremgår særlig av kontoplanen. Denne angir regnskapsobjekter som skal tas i betraktning og de attributter som skal være gjenstand for postering. Den viser et detaljeringsnivå som kan oppnås, samt de grupperinger som tillates. Grupperinger som gjelder tidsintervaller regnes vanligvis ikke med til den egentlige kontoplan. Forøvrig kan en kontoplan, gjennom de identifikatorer den foreskriver for hver postering, gi adgang til forskjellige regnskapsoppstillinger. Alle unntatt de mest primitive tillater i det minste toveis gruppering (f. eks. etter art og berørt avdeling). Hvis de opprinnelige identifikatorer ikke er gått tapt ved en bestemt oppstilling, kan regnskapet omordnes (konverteres) til en annen grupperingsmåte.

I tillegg til den logiske gruppering kommer en formell, skjematisk oppstillingsform. Det rent typografiske oppsett kan ha stor betydning for leseligheten, for å lette korrekt føring, kontroll og oversikt, men er av underordnet prinsipiell betydning.

Mellom de ovennevnte karakteriseringer er det avhengigheter. Detaljeringsgraden og de mulige grupperingsmåter (E og F) henger åpenbart sammen. Ressurskategoriene (B) avhenger naturligvis av hvilken virksomhet (A) regnskapet omhandler.

Men det er grunn til å understreke at noen er uavhengige, f. eks. A og C. Man kan lage utgifts/inntektsregnskaper og kostnads/gevinstregnskaper såvel for institusjonsvirksomhet som for programbestemt virksomhet.

7. *Valg av interessante regnskapsalternativer*

Regnskapet har som en funksjon å være instrument for en formell kontroll med virksomhetens disposisjoner vedrørende forbruk og innvinning, beholdninger og forpliktelser. Godkjenningskriteriene ligger dels i de tilsvarende autoriserte budsjetter, dels i supplerende regelverk og alminnelig lovverk.

Visse kontrollhensyn (f. eks. vedrørende rene pengeregnskaper) krever en sterk detaljeringsgrad og en nøyaktighet som utelukker at anslagstall kan medtas. Fullstendige kostnad/gevinstregnskaper er derfor ikke egnet som redskaper for formell kontroll. Det måtte i tilfelle foreligge komplett regelverk for hvorledes kostnader og innvunne verdier skulle ansettes. Men henvisning til konvensjonelle avskrivningsregler og til ofte svært fiktive «markedspriser» kan redusere realismen i et kostnads/gevinstregnskap.

Den formelle kontroll gjennom en virksomhets regnskap er videre bare meningsfylt når det eksisterer en instans som har det fulle ansvar for den. Regnskapet må derfor gjelde en administrativt avgrenset virksomhet, hvilket i realiteten vil si en institusjons- eller avdelingsvirksomhet eller et prosjekt (som har en også økonomisk ansvarlig ledelse). For en programbestemt virksomhet vil det ikke nødvendigvis finnes en slik ledelse.

Det annet og like viktige formål med regnskapsføring er å tillate en økonomisk vurdering av virksomheten. Detaljerings- og nøyaktighetskravene kan her være langt mindre. Derimot ønskes gjerne en større grad av fullstendighet enn hva man kan oppnå i et regnskap som skal kunne underkastes formell kontroll. Man står friere til å velge de regnskapskategorier man vil benytte seg av. Det er ønskelig at utvalget er begrenset, både av hensyn til arbeidet med føringen og for oversiktligheten under vurderingsarbeidet. Men antallet må være tilstrekkelig til at virksomheten kan belyses fra alle interessante sider. «Interessant» betyr her at det gir en innsikt som ikke er lett oppnåelig på annen måte og som kan gi grunnlag for beslutninger.

Valget av regnskaper må derfor gjøres slik at man ikke får tilsynelatende nye typer som ved nærmere betraktning viser seg å degenerere til de gamle, velkjente.

Et nytt «funksjonsregnskap» er bare en vakker talemåte hvis funksjonen faller sammen med en etablert institusjons hele virksomhet. Det er mulig at denne ikke har noe skikkelig kostnads/gevinstregnskap. I så fall kan det være ønskelig å innføre et slikt, men det er ingen grunn til å forvirre begrepene ved å gi dette navn av funksjonsregnskap. Hvis virksomheten er tilnærmet stasjonær og den kjøper og selger til markedspriser, kan det være tvil om kostnad/gevinst-regnskapet gir noe vesentlig nytt i forhold til et velutviklet inntekts/utgiftsregnskap.

Tilsvarende er det meningsløst å benevne et periodebudsjett for en institusjon eller funksjon som et «programbudsjett», hvis det da ikke gir uttrykk for en vesentlig omlegging (utvidelse, innskrenkning) av virksomheten nettopp i vedkommende periode.

Ved siden av institusjons- (avdelings-)regnskaper, som når det er hensiktsmessig også utformes som kostnad/gevinstregnskaper, bør man ha et omhyggelig utvalg av funksjonsregnskaper. Disse kan belyse utsnitt av en mere omfattende institusjonsvirksomhet eller kombinere deler av flere institusjoners virksomhet, og da på en annen måte enn den som kan fremkomme av regnskapssammendrag for et hierarkisk nivå i en organisasjon.

Videre må en ha et antall programbudsjetter og tilhørende regnskaper for virksomhet som settes igang for å oppnå et bestemt mål i løpet av en gitt tid, vanligvis en vesentlig omlegging av tidligere løpende virksomhet. Ved programavslutning som ikke umiddelbart følges av et nytt program, fortsetter budsjettering og regnskapsføring for de eventuelt nyetablerte funksjoner.

For virksomhet som naturlig henfaller i projektarbeider, er det like naturlig at projektregnskaper supplerer eventuelle avdelingsregnskaper for den faste organisasjonsmessige inndeling og eventuelle støttefunksjoner for projektvirksomheten. Innen rammen av en programbestemt virksomhet kan det selvsagt forekomme typiske projektarbeider.

Disse betraktninger medfører at en meget omfattende virksomhet (f. eks. Forsvarets, Statens) ikke «dekkes» av funksjons- eller programbudsjetter- og regnskaper. Den samme utøvende delvirksomhet kan bli belyst på forskjellig måte gjennom de funksjoner og programmer den eventuelt bidrar til. Ved en forhåndsinndeling av virksomheten i «programområder», slik at hver avdeling skal «tilhøre» eller utgjøre et programområde, får man uvegerlig degenerasjonstilfeller og en utvisking av det nye som funksjons- og programbudsjettering forhåpentlig skulle medføre.

Av samme grunn bør man unngå at eksperimenter med institusjonsvise kostnad/gevinstregnskaper fremstilles som forsøk med program- eller funksjonsregnskap.

Det er nok så at et programregnskap, hvis formål ikke vil være formell kontroll, vil gi mest av seg hvis det kan realiseres som et kostnads/gevinstregnskap. Men det er her tale om to uavhengige regnskapskarakteriseringer.

8. *Plan, budsjett, regnskap og analyse*

Det økonomiske budsjett er et uttrykk for de økonomiske konsekvenser av en plan for en virksomhet, men heller ikke mer. Under arbeidet med planleggingen av en virksomhet må en beskjeftige seg med andre (fysiske, tekniske, kunnskapsmessige, etc.) attributter i minst like høy grad som med de økonomiske. Det er selvsagt nødvendig å ha budsjettet for øye og eventuelt gjøre flere prøveoppstllinger av det. Men det er uheldig å binde alt planleggingsarbeide så sterkt til budsjettarbeidet at de identifiseres, og planlegging bare er noe man gjør for å ha bilag til budsjettet.

Selv om man avstår fra å forlange «programbudsjetter» for løpende funksjoner og funksjonsbudsjetter for etablerte institusjoners vel avrundede virksomhet, er det ingen grunn til gi avkall på fornuftig planlegging. Men viktigere enn å få all virksomhet dekket ved regnskaper med velklingende navn, må det være å benytte konvensjonelt regnskapsmateriale der dette er tilstrekkelig til kritiske regnskaps- og resultatanalyser i tillegg til den formelle kontroll.

FORBRUKER- OG ADMINISTRASJONSDEPARTEMENTET

Førstesekretær

til Inntektsavdelingen.
Avdelingens saksområder: Utvikling og videreføring av en aktiv inntektspolitikk, inntektsutvikling og inntektsfordeling, lavinntekts- og lavlønnsproblemer, kontaktledd mellom Regjeringen og nærings- og arbeidslivets organisasjoner i slike spørsmål, internasjonalt samarbeid om inntektspolitiske spørsmål, forhandlinger om støtteavtaler for jordbruk og fiske.
Stillingen forutsetter høyere utdanning. Nærmere opplysninger ved ekspedisjonssjef Bakke i tlf. 11 79 40 eller byråsjef Nestaas, tlf. 11 79 42.
Lønnsklasse 17.

Søknader innen 27. desember til
FORBRUKER- OG ADMINISTRASJONSDEPARTEMENTET
2. administrasjonskontor,

Oslo-Dep., Oslo 1.

Keynes og nyklassikerne — et dilemma i den borgerlige økonomien

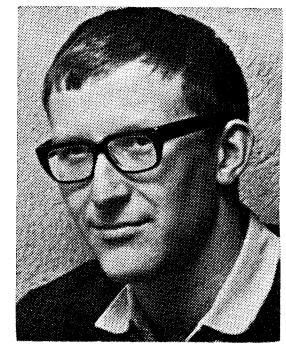

AV
RUNE SKARSTEIN,
INSTITUTT FOR SOSIALØKONOMI, NTH

Med utgangspunkt i et resymé av det som etter forfatterens mening er det avgjørende skillet mellom Keynes og nyklassikerne, blir det i denne artikkelen hevdet at Keynes' og nyklassikernes teoretiske systemer er helt uforenlige. Forfatteren fremholder at de borgerlige økonomene har delt seg i to grupper i synet på forholdet mellom Keynes og nyklassikerne. Den ene gruppen, som klart er størst i antall, prøver å forene det uforenlige gjennom «den nyklassiske syntesen». Denne «løsningen» blir ikke godtatt av den andre gruppen som klart erkjenner det dilemmaet Keynes etterlot den borgerlige økonomiske teorien. Forfatteren mener at heller ikke denne gruppen hittil har funnet en brukbar løsning. At «den nyklassiske syntesen» er den enerådende «løsningen» i lærebøkene i sosialøkonomi, skulle forøvrig tilsi at diskusjonen om forholdet mellom Keynes og nyklassikerne blir gjenopplivet og ført videre.

Artikkelen er et ekskurs i en licentiatavhandling som blir skrevet ved Institutt for sosialøkonomi, Norges Tekniske Høgskole. Avhandlingens tittel er: «Til kritikken av den nyklassiske verdi- og kapitalteorien». Artikkelens oppbygging må ses i lys av denne tittelen.

Innledning.

Begrepet «Den keyneske revolusjon» ble i sin tid lansert for å markere at Keynes' bidrag til den borgerlige «økonomikken» representerte et temmelig vidtgående «brudd» med nyklassisismen.[1]) Men ved nærmere ettersyn viser det seg at det ikke er helt uproblematisk å snakke om en revolusjon i dette tilfellet. Med «revolusjon» mener jo de fleste borgerlige og alle marxister at det gamle avskaffes og utslettes og at noe helt nytt kommer i dets sted. Dessuten er revolusjonen frembrakt av de indre motsigelsene i det gamle systemet.

Når vi i dag ser på den keyneske teorien, kan det fastslås som sikkert at den ikke har «kommet i stedet for» den gamle læren: Nyklassisk og keynesk teori lever tvert imot sammen som to forskjellige spesialområder i lærebøkene, den ene som pris- og fordelingslære, den andre som teorien for bestemmelsen av inntektsnivået. Det later altså til at Keynes' teori ikke kan være en negasjon av den nyklassiske. Han tilbakeviste da heller ikke den nyklassiske pris- og fordelingslæren for å erstatte den med en ny. I *The General Theory* finnes det derimot formuleringer som tyder på at han godtok den nyklassiske subjektivistiske grensenytteverditeorien uten forbehold[2]), mens det ikke fins en setning som skulle indikere at han uttrykkelig ønsket å distansere seg fra den.

Forholdet mellom Keynes og nyklassiskerne er likevel ikke så enkelt som det som hittil er sagt, skulle tyde på. I begynnelsen av *The General Theory* regner han opp tre «antagelser som den (ny-)klassiske teorien hviler på», nemlig: (1) Når systemet er kommet i likevekt, er nytten av reallønnen lik den eksisterende sysselsettingens grenseoffer. (2): Det fins ikke noe slikt som ufrivillig arbeidsløshet i streng mening. (3): Tilbudet skaper sin egen etterspørsel i den betydning at den aggregerte etterspørselsprisen er lik den aggregerte tilbudsprisen for alle nivåer av produksjon og sysselsetting. Etter å ha regnet opp disse «antagelsene», skriver Keynes:

> «Disse tre antagelsene kommer ut på ett i den betydning at de alle står og faller sammen; en hvilken som helst av dem impliserer logisk de to andre.»[3])

Og et annet sted formulerer han som sin teoretiske oppgave:

> «Vi er nødt til å oppgi det andre postulatet i den (ny-)-klassiske læren og finne fram til atferden til et system der ufrivillig arbeidsløshet i streng mening er mulig.»[4])

Men dermed hadde han — også ifølge hans egne ord — oppgitt alle de tre antagelsene, innbefattet den tredje som jeg vil kalle *Walras' lov* i overensstemmelse med den språkbruken som er blitt innført av Oskar Lange[5]). Nå er imidlertid Walras' lov en helt uunnværlig hjørnestein i den nyklassiske pris- og fordelingslæren. La meg skissere kort hva denne «loven» går ut på.[6])

Vi betrakter et lukket fri konkurransesystem der n forskjellige varer omsettes. En tenker seg at en av varene i denne bytteøkonomien — for eksempel vare nr. n — velges som numéraire, dvs. som «generelt verdimål» (Walras). Den absolutte prisen på *numéraire*-varen kan for eksempel settes identisk lik én, og alle de øvrige relative vareprisene uttrykkes med den *numerairen* som enhet. Når E_i er etterspørselen etter vare nr. i, T_i er tilbudet på vare nr. i, og p_i er *numéraire*-verdien til vare nr. i, kan Walras' lov skrives som:

$$\sum_{i=1}^{n} p_i \cdot E_i \equiv \sum_{i=1}^{n} p_i \,.\, T_i$$

Det vil si: Den samlede etterspørselens *numéraire*-verdi er identisk lik *numéraire*-verdien til det samlede tilbudet.[7]) Oskar Lange skriver:

> «Jeg foreslår å kalle denne identiteten Walras' lov fordi Walras var den første til å erkjenne dens fundamentale betydning i formuleringen av den matematiske pristeorien. En bør merke seg at Walras' lov ikke krever at etterspørsel og tilbud for hver vare, eller for noen som helst av dem, skal være likevekt.»[8])

Walras' lov er altså gyldig enten de enkelte markedene er i likevekt eller ikke. Som Keynes understreker, gjelder den dessuten «for alle nivåer av produksjon og sysselsetting». Av denne «loven» følger det at når det er overskytende tilbud i noen markeder i systemet, så må det være overskytende etterspørsel i andre markeder; og det overskytende tilbudets aggregerte *numéraire*-verdi må være identisk lik den aggregerte *numéraire*-verdien til den overskytende etterspørselen for et hvilket som helst sett av *numeraire*-verdier. Og som R. W. Clower påviser: På grunnlag av Walras' lov «... kan vi gjøre gjeldende at overskytende tilbud på faktor nødvendigvis impliserer den samtidige eksistensen av overskytende etterspørsel etter goder. Mer generelt kan vi gjøre gjeldende at i enhver situasjon med ulikevekt er det alltid et element av overskytende etterspørsel som virker direkte på prissystemet for å utligne rådende elementer av overskytende tilbud.»[9])

Walras' lov innebærer at markedsaktørene alltid oppholder seg på sine respektive etterspørsels- og tilbudskurver, og dette er en helt nødvendig forutsetning i den nyklassiske teorien for relative priser. Følgelig kan ikke for eksempel arbeidskraften så å si hoppe ut av sin tilbudskurve, og dermed er «ufrivillig arbeidsløshet» en umulighet. Riktignok tillater Walras' lov at det er overskytende tilbud på arbeidskraft. Men da må det samtidig på andre markeder være en like stor overskytende etterspørsel «som virker direkte på prissystemet for å utligne» det overskytende arbeidskraft-tilbudet. Strengt tatt kan dessuten ikke situasjonen med overskytedne tilbud på arbeidskraft bli *effektiv*. For hvis det skjer, handles det med «falske priser» (Hicks); og som Hicks har påvist, vil dermed de relative prisene og inntektsfordelingen i den endelige likevektssituasjonen bli ubestemte.[10]) Den nyklassiske verditeorien impliserer tvert imot — som Clower uttrykker det — «at det ikke forekommer noen transaksjoner i ulikevekt».[11]) En må altså tenke seg at arbeiderne venter utenfor fabrikkportene, og at markedstransaksjonen av arbeidskraften kommer i stand først ved den «real»-lønnen da etterspørselen er lik tilbudet, dvs. idet arbeidskraftmarkedet er kommet i likevekt og følgelig klareres.

Med det settet av relative priser som gir likevekt mellom tilbud og etterspørsel på alle markeder, dvs. ved generell likevekt, er det ingen i systemet som ønsker å kjøpe eller selge mer. Alle markedsaktører har oppnådd «nytte»-maksima under sine respektive budsjettbetingelser.

Ved å gi rom for «ufrivillig arbeidsløshet» i fri konkurransesystemets likevektstilstand, innrømmet Keynes at det skulle kunne være større tilbud enn etterspørsel på arbeidskraft ved «real»-lønnsnivået tilsvarende likevekt. Men dette innebærer at de relative prisene i systemet ved keynesk likevekt *ikke* kan være bestemt av markedsaktørenes «nytte»-maksima, og at arbeidskraften har «forlatt» sin tilbudskurve. Den nyklassiske verdi- og fordelingsteorien blir dermed uforenlig med Keynes' «generelle teori» for likevekt ved «ufrivillig arbeidsløshet».

Her kan vi øyne *begynnelsen* til en revolusjon: Keynes innså at den nyklassiske teorien var i strid med virkeligheten på et helt vesentlig punkt, nemlig ved at den ved likevekt i systemet impliserte fravær av «ufrivillig arbeidsløshet» — bortsett fra den som kunne være forårsaket av «friksjoner» og andre imperfeksjoner». Og det kan ikke være tvil om at hans egen teori

ble frembrakt nettopp av motsigelsen mellom den nyklassiske læren og den kapitalistiske virkeligheten på dette punktet. Det var imidlertid ikke Keynes' motivasjon å imøtegå den nyklassiske pris- og fordelingslæren; og så vidt jeg vet, trakk han aldri helt eksplisitt de slutningene som jeg gjorde i det foregående avsnittet, om forholdet mellom sin egen teori og den nyklassiske. Han søkte derimot å *korrigere* de nyklassiske forutsetningene uten bevisst å ville tilbakevise den nyklassiske pris- og fordelingslæren, slik at han kunne formulere en teori for likevekt ved «ufrivillig arbeidsløshet». Motivasjonen hans var med andre ord svært *praktisk* rettet: det gjaldt å få forståelse av den vedvarende depresjonstilstanden med sikte på å finne en vei ut av den innenfor rammen av det kapitalistiske systemet. Gjennom denne «korrigeringen» konfronterte han den nyklassiske lærebygningen med uavviselige *empiriske fakta* om for eksempel «den marginale konsumtilbøyeligheten» og «kapitalens marginaleffisiens». Her er det imidlertid viktig å merke seg at Keynes' *teoretiske forklaringsprinsipper* for «konsumtilbøyelighetens» og investeringsvolumets størrelse og variasjoner er helt i tråd med den nyklassiske tradisjonen: De er subjektivistiske. Men i motsetning til nyklassikerne, som hadde en teoretisk forklaring på *tenkte* fenomener — nemlig pris- og inntektskonstellasjonene ved «generell likevekt» uten «ufrivillig arbeidsløshet», så søkte Keynes forklaringer på *reelle* foreteelser — som for eksempel «den marginale konsumtilbøyeligheten» og «den ufrivillige arbeidsløsheten» ved likevekt i fri konkurransesystemet.

At forklaringsprinsippene også i Keynes' egen teori er subjektivistiske, fremholder han selv med stor styrke. Han skriver at «den marginale konsumtilbøyeligheten» er «en psykologisk lov», og at «nøkkelen til vårt praktiske problem er å finne i denne psykologiske loven».[12]) Andre steder betegnes «den marginale konsumtilbøyeligheten» som «vår normale psykologiske lov»[13]), som en «psykologisk tilbøyelighet»[14]), osv. I en sammenfattende passasje skriver han at «de i siste instans uavhengige variablene» i teorien hans består av blant annet: «de tre fundamentale psykologiske faktorene, nemlig den psykologiske konsumtilbøyeligheten, den psykologiske innstillingen til likviditet og den psykologiske forventningen om fremtidig avkastning på kapitalbeholdninger».[15]) De tre avgjørende grunnbegrepene som Keynes tilførte den borgerlige økonomien, var altså subjektivistiske, og han projiserte disse forklaringsprinsippene mekanisk fra enkeltindivider over på samfunnet som helhet. For eksempel «den marginale konsumtilbøyelighet» er ikke bare en lov for enkeltindivider: «*Samfunnets* psykologi er slik at når den samlede realinntekten øker, øker det samlede konsumet, men ikke så mye som inntekten.»[16]) Når det gjelder begrepsmessig stringens, går faktisk det nyklassiske «grensenytte»-teoremet de keyneske forklaringsprinsippene en høy gang. Dette har også Joseph Schumpeter påpekt:

> «Keynes' velkjente psykologiske lov om konsumtilbøyeligheten er et fremtredende eksempel (på) en type psevdo-psykologi som ikke er noe annet enn en forfuskning (abuse). Denne loven forsikrer at ved en økning i inntekten, vil både individer og samfunn øke forbruket eller konsumet sitt, men med mindre enn inntektsøkningen. Enten dette er slik eller ei, så er det et utsagn om et statistisk observerbart faktum som Keynes opphøyet til rangen av en antagelse. Ikke noe er vunnet, unntatt falsk verdighet, ved å kalle det en psykologisk lov. Erfaringen vår med slike ‚lover for den menneskelige natur', helt siden det syttende hundreåret, er sannelig ikke oppmuntrende.»[17])

Her setter Schumpeter fingeren på et vesentlig punkt. At nasjonalproduktet består av konsum og investering, at det samlede konsumets andel av nasjonalinntekten er noenlunde stabil over kortere tidsrom, og at konsumandelen under kapitalismen som regel synker med økende nasjonalinntekt: dette er en *kjennsgjerning* som vel ingen økonom i dag — borgerlig som marxistisk — vil bestride. Derimot hersker det sterkt motstridende meninger om *de underliggende årsaksforholdene* bak denne kjensgjerningen. Keynes prøvde å forklare den med en «psykologisk lov» som Schumpeter med god grunn betegnet som «psevdo-psykologi». Med hensyn til dette forklaringsforsøket falt Keynes inn i den lange rekken av borgerlige vulgærøkonomer.[18])

Også et annet viktig saksforhold blir her åpenbart: En *partiell* teori som er avledet av *umiddelbare fakta* (f. eks. «konsumtilbøyeligheten»), er selvsagt like riktig uansett hvor feilaktig den teoretiske forklaringen av disse fakta er. Eller med andre ord: Enten Keynes førte «den marginale konsumtilbøyelighet» tilbake til en «psykologisk lov» eller et hvilket som helst annet fritt oppfunnet forklaringsprinsipp, kunne ikke dette forstyrre multiplikatorteorien eller teorien for effektiv etterspørsel, så lenge han holdt fast ved «den marginale konsumtilbøyelighet» som et statistisk observert faktum.

Nettopp «konsumtilbøyeligheten» som empirisk faktum er den viktigste byggeklossen i den keyneske teorien: Når «den marginale konsumtilbøyeligheten» og det aktuelle investeringsvolumet er gitt, følger den effektive etterspørselen, sysselsettingsnivået og investeringsmultiplikatoren av seg selv. Det er også «den marginale konsumtilbøyeligheten» som empirisk faktum som medfører problemene i forholdet mellom den

Fig. 1

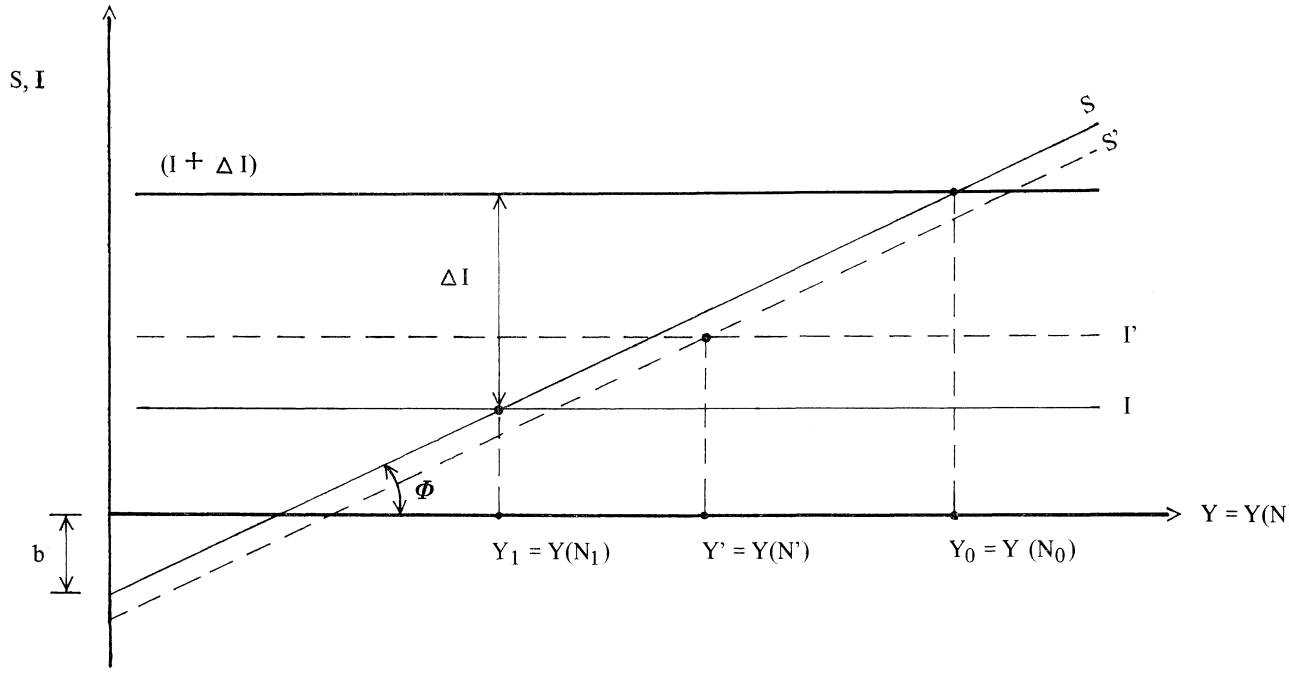

keyneske og den nyklassiske teorien. For å kunne utdype nærmere særlig dette siste saksforholdet, må jeg først drøfte de viktigste justeringene som Keynes måtte foreta av de nyklassiske forutsetningene for å kunne etablere sin egen teori. La det straks være sagt at den følgende noe skjematiske fremstillingen av kjernen i Keynes' teori selvfølgelig ikke yter hans differensierte avledninger og hans detaljrikdom i *The General Theory* noen som helst rettferdighet.

Grunntrekkene i Keynes; teori.

Forskjellene mellom Keynes og nyklassikerne får en enklest mulig fram ved å tenke seg en «real»-økonomi, dvs. ved å forutsette at alle de økonomiske størrelsene er deflaterte «real»-størrelser. Hos Keynes spiller riktignok pengene og det absolutte pris- og lønnsnivået en uhyre viktig rolle i analysen av systemets «korttids»-dynamiske egenskaper. Men når det er understreket, kan jeg slutte meg til Lawrence Kleins påpekning at «... diskusjonen om de keyneske økonomikkens nye resultater bør ikke sentreres om pris-sfæren i økonomien.»[19]) For denne «real»-økonomien forutsettes det nå fri konkurranse (dvs. atomistisk kvantumstilpasning), en arbeidskraft med «gitt dyktighet», en gitt mengde «kapital-utstyr», gitt teknikk, gitte «konsumentvaner» og gitt funksjon for sysselsettingens grenseoffer.[20]) Det dreier seg med andre ord om en «korttids»-analyse. Dessuten skal økonomien være «lukket», dvs. uten utenrikshandel. Under disse forutsetningene kan den aggregerte produktmengden Y skrives som en funksjon av antall sysselsatte N: $Y = Y(N)$. La oss videre for enkelhets skyld anta at den kortsiktige «marginale konsumtilbøyeligheten» er den samme for alle «real»-inntektsnivå, slik at:

$$C = a \cdot Y + b\,,$$

der C er det samlede konsumet, a er «konsumtilbøyeligheten», og b er en positiv tilleggsstørrelse som vi her lar være avhengig bare av rentefoten r, slik at $\frac{db}{dr} < 0$. Nå er «sparing» i den keyneske teorien per definisjon «inntekt som ikke konsumeres».[21]) Når «sparingen» betegnes som S, blir følgelig:

$$S = (1 - a)Y - b$$

Keynes antar nå at det aktuelle investeringsvolumet avhenger av «kapitalens marginaleffisiens», dvs. av bedriftsherrenes «psykologiske forventninger om fremtidig avkastning» på nyinvesteringene.[22]) Bedriftsherrene sammenligner sine profittforventninger med den aktuelle rentefoten, og de øker ikke investeringene utover det punktet da «kapitalens marginaleffisiens» faller sammen med rentefoten. Sekundært er dermed investeringsvolumet avhengig også av den aktuelle rentefoten. Dessuten er det i svært liten grad avhengig av det aktuelle «real»-inntektsnivået. Dermed har vi introdusert tilstrekkelig mange størrelser og funksjonelle sammenhenger til å kunne anskueliggjøre den keyneske teorien for effektiv etterspørsel i en enkel skisse.[23])

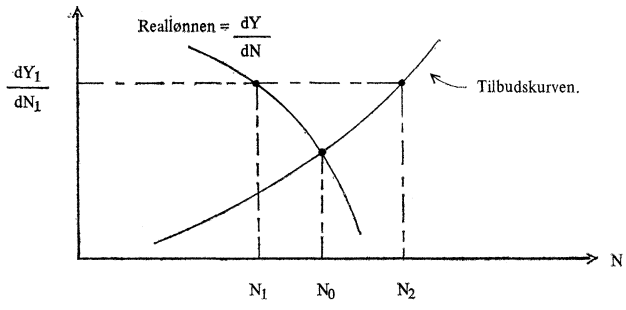

Fig. 2

I fig. 1. tilsvarer N_0 «full sysselsetting». Det vil si at ved sysselsettingsvolumet N_0 er «nytten» av reallønnen $\frac{dY}{dN}$ på sysselsettingsmarginalen lik arbeidsofferet på sysselsettingsmarginalen. Følgelig er alle som «ønsker arbeid», sysselsatt. Eller med Keynes' egne ord: «... likheten mellom (nytten av) reallønnen og sysselsettingens grenseoffer ... tilsvarer fravær av ,ufrivillig arbeidsløshet'.»[24]) Den samlede «real»-inntekten $Y_0 = Y(N_0)$ tilsvarer altså aktivitetsnivået for skjæringspunktet mellom etterspørsels- og tilbudskurven for arbeidskraft i det nyklassiske skjemaet. Jevnfør fig. 2.

Av fig. 1. fremgår det imidlertid at det ikke er en tilstrekkelig samlet effektiv etterspørsel på konsum- og investeringsvarer til at den *potensielle* «real»-inntekten Y_0 tilsvarende «full sysselsetting» kan realiseres: Den samlede «sparingen» og investeringen er i likevekt bare der de heltrukne «spare»- og investeringslinjene S og I skjærer hverandre for sysselsettingsnivået N_1 som er lavere enn N_0. Det vil si: Systemet er i likevekt ved en sysselsetting der det eksisterer «ufrivillig arbeidsløshet». Eller som Keynes uttrykte det: «Når det er ufrivillig arbeidsløshet, er arbeidets grenseoffer nødvendigvis mindre enn nytten av grenseproduktet.»[25]) Av fig. 2. fremgår det at N_2 arbeidere ønsker å arbeide for reallønnen tilsvarende sysselsettingsnivået N_1; følgelig er $N_2 - N_1$ arbeidere «ufrivillige arbeidsløse».

La oss nå støtte oss på fig. 1 ved lesningen av Keynes' egen sammenfatning av hans generelle sysselsettingsteori:

> «Sysselsettingsvolumet ved likevekt avhenger av (1): den aggregerte tilbudsfunksjonen $Y = Y(N)$, (2): konsumtilbøyeligheten a, og (3): investeringsvolumet. Dette er essensen i Den generelle sysselsettingsteorien. (...) Konsumtilbøyeligheten og nyinvesteringsraten sammen bestemmer sysselsettingsvolumet (når den aggregerte produktfunksjonen er gitt. R.S.), og sysselsettingsvolumet er entydig relatert til et gitt reallønnsnivå — ikke den andre veien rundt. Hvis konsumtilbøyeligheten og nyinvesteringsraten resulterer i sviktende effektiv etterspørsel vil det aktuelle sysselsettingsnivået bli mindre enn det tilbudet på arbeid som potensielt forefinnes ved den eksisterende reallønnen, og (nytten av) reallønnen tilsvarende likevekt vil være større enn grenseofferet av sysselsettingsnivået tilsvarende likevekt ... En utilstrekkelig effektiv etterspørsel vil hemme produksjonsprosessen trass i det faktum at (nytten av) arbeidets grenseprodukt fortsatt er større enn sysselsettingens grenseoffer.»[26])

I den nyklassiske «makro»-modellen regulerer rentefoten forholdet mellom «sparing» og investering slik at de kommer i likevekt ved et hvilket som helst inntekts- eller sysselsettingsnivå. Når en ser bort fra «friksjoner» og andre «imperfeksjoner» i systemet, er dermed likevekt ved «full sysselsetting» uavvendelig i denne modellen. Hos Keynes derimot kommer «sparing» og investering i likevekt ved at den samlede realinntekten og følgelig også sysselsettingsvolumet reguleres. Teoretisk kan rentefoten gjerne senkes til null (noe som selvsagt er praktisk umulig) uten at inntektsnivået som ved en gitt «konsumtilbøyelighet» og gitt «marginaleffisiens» for kapitalen gir likevekt mellom «sparing» og investering, vil tilsvare «full sysselsetting». Eller som Lawrence Klein uttrykker det:

> «Keynes' fremgangsmåte var å kvitte seg med spare-investeringsteorien for rentefoten og erstatte den med en spare-investeringsteori for produksjonsvolumet. Da dette var gjort, var (den keyneske) revolusjonen et *fait accompli*.»[27])

Dette betyr ikke at Keynes så helt bort fra rentefoten når det gjaldt bestemmelsen av likevekt mellom «sparing» og investering, men han avskrev den fullstendig som den *dominerende* faktoren. La oss tenke oss at rentefoten på skjemaet i fig. 1 synker fra r, som tilsvarer de heltrukne «spare»- og investeringslinjene S og I, til det samfunnsmessig mulige *minimum* r'. Dette medfører en senkning av «spare»-kurven til den prikkede linjen S' og en løftning av investeringskurven til den prikkede linjen I'. Som en følge av dette øker det samlede produksjonsvolumet til Y' og sysselsettingen til N', som imidlertid er *mindre* enn «full sysselsetting». Ifølge Keynes' teori er altså regulering av rentefoten alene *generelt* slett ikke tilstrekkelig for å etablere «full sysselsetting». Dermed fins det heller ikke noen «automatikk» som kan bringe systemet ut av arbeidsløshet. Jo mindre elastiske «sparing og investering er med hensyn på rentefoten, desto mindre rolle spiller for øvrig rentefoten ved etablering av «full sysselsetting» i systemet. De kapitalistiske bedriftenes jevnt økende egenfinansieringsandel («intern finan-

siering») medfører nettopp blant annet at investeringene blir stadig mindre elastiske med hensyn på rentefoten.

La oss nå forutsette at vi er i den opprinnelige posisjonen på fig. 1 med «spare»-linjen S, investeringslinjen I, produksjonsvolumet Y_1 og sysselsettingen N_1. I stedet for at rentefoten senkes, tenker vi oss nå at staten (f. eks. ved låneopptak fra sentralbanken) setter i gang tiltak som betyr en økning av investeringsvolumet med ΔI. (Vi kunne selvsagt også tenke oss at det satte inn en oppgangskonjunktur slik at bedriftsherrene økte det totale investeringsvolumet med ΔI.) Dette medfører at investeringsfunksjonen parallell-løftes til linjen $(I + \Delta I)$. Av fig. 1 fremgår følgende funksjonelle sammenheng mellom ΔI og økningen i produksjonsvolumet ΔY:

$$\frac{\Delta I}{\Delta Y} = \operatorname{tg} \Phi = 1 - a \Rightarrow$$

$$\Delta Y = \frac{1}{1 - a} \cdot \Delta I$$

Dette er den keyneske investeringsmultiklikatorformelen. Uttrykket $\frac{1}{1-a}$ kaller Keynes investeringsmultiplikatoren.[28]) Denne formelen danner selve kjernen i den keyneske teorien for statlig motkonjunkturpolitikk.

Denne enkle investeringsmultiplikatorformelen (sammen med «kapitalens marginaleffisiens») er også nøkkelen til Keynes' konjunkturteori: For hvert forskjellig investeringsnivå i den privat-kapitalistiske sektoren vil det genereres forskjellige nasjonalinntektsnivå. Når investeringsvolumet synker ved uforandret «konsumtilbøyelighet» og konstant b, vil nasjonalinntekten synke med størrelsen $\frac{1}{1-a} . \Delta I$, der ΔI er synkningen i investeringsvolumet, og omvendt ved økning i investeringsvolumet.[29])

I denne fremstillingen har jeg ikke tatt hensyn til Keynes' rente og pengeteori; jeg har for eksempel sett helt bort fra hans «likviditetspreferanse»-funksjon. Denne avgrensningen mener jeg er legitim når det gjelder å vise det *helt avgjørende* skillet mellom Keynes og nyklassikerne. For, som Lawrence Klein påpeker:

> «Pengeligningen tjener bare formålet med å bestemme lønns- og prisnivået, og den spiller ikke noen essensiell rolle når det gjelder å vise forskjellene mellom den nye og den gamle økonomikken.»[30])

Her må det imidlertid tilføyes og presiseres at pengene og prisene spiller den helt sentrale rollen i Keynes' analyse av systemets «korttids»-dynamikk. Når jeg nå skyter inn noen bemerkninger om en temmelig utbredt tolkning av den keyneske teorien, kan jeg derfor ikke støtte meg på den foregående skissen, men må henvise til analysen i *The General Theory*. I en stor del av sekundærlitteraturen blir det nemlig påstått at Keynes' store «fornyelse» av den borgerlige «økonomikken» besto i at han forutsatte rigide pengelønninger.[31]) Gardner Ackley gjengir denne fortolkningen slik:

> «... den virkelig avgjørende keyneske fornyelsen var introduksjonen av rigide lønninger. Bare hvis det antas rigide lønninger, kan det være noen «likevekt» ved mindre enn full sysselsetting. Siden Keynes i hovedsak gjør krav på å ha demonstrert denne muligheten, så er det klart at lønnsrigiditet er hans avgjørende antagelse. Dette er ikke noe svært originalt, tilføyer noen kritikere; for selv de klassiske økonomene erkjente at rigide lønninger ville forårsake arbeidsløshet; det var faktisk den eneste mulige årsaken til arbeidsløshet. Keynes var bare den første til å skrive en hel bok om spesialtilfellet der lønningene er rigide.»[32])

Dette synet er det ikke lett å skaffe belegg for ved lesningen av *The General Theory*. Det Keynes *faktisk* påviste, var at selv under den mest perfekte konkurranse uten noen som helst rigiditeter eller friksjoner har ikke det kapitalistiske systemet noen innebygget «automatikk» som gjør at det kommer i likevekt ved «full sysselsetting». Eller som Lawrence Klein uttrykker det:

> «De tallrike bemerkningene i den nyere litteraturen om at Keynes baserte seg på lønns-infleksibiliteter for å oppnå sine resultater, er fullstendig ubegrunnede. (...) *Perfekt likevekt ved perfekt konkurranse er generelt ikke forenlig med systemet til den keyneske økonomikken.*»[33])

Likedan slår Alvin H. Hansen fast — med rikelig belegg fra *The General Theory* — at «det ikke er korrekt å si at Keynes' analyse av undersysselsettingen forutsetter lønnsrigiditet.»[34])

Derimot skriver Keynes at lønningene *i virkeligheten* ikke kan — og slett ikke bør — være helt fleksible. fleksible. For hvis arbeiderne i en arbeidsløshetssituasjon begynte å underby hverandre på arbeidsmarkedet (forutsatt at det var mulig), så ville bedriftsherrene utsette investeringene og produksjonsøkningen i påvente av ytterligere lønnssenkninger, prisene ville bli trykket ned som følge av lønnssenkningene, og økonomien ville komme inn i en voldsom depresjonsspiral. Var systemet allerede inne i en oppgangskonjunktur eller «boom», ville logikken bli omvendt dersom bedriftsherrene begynte å overby hverandre på arbeidsmarkedet (forutsatt at de kunne det). Følgen av helt fleksible lønninger ville altså — ifølge

Keynes — være at systemet svinget voldsomt mellom «overoppheting» og depresjon, mellom inflasjon og deflasjon. Eller som Keynes selv uttrykker det: Følgen av en «perfekt fleksibel lønnspolitikk» ville være «en stor prisinstabilitet, kanskje så voldsom at den ville gjøre forretningskalkulasjoner håpløse i et økonomisk samfunn som fungerer slik som det vi lever i. Å anta at en fleksibel lønnspolitikk er et riktig tilbehør til et system som i sin helhet er et *laissez-faire*-system, er det motsatte av sannheten.»[35]) Mens fleksible lønninger sikrer generell likevekt ved «full sysselsetting» i den nyklassiske «makro»-modellen, resulterer de tvert imot i økonomisk *kaos* ifølge den keyneske teorien.[36]) At dette kaoset ikke inntreffer forklarer keynesianerne med at lønningene må være infleksible: «... i den virkelige verden observerer man hverken hyperdeflasjon eller full sysselsetting. Forklaringen er at lønningene er trege; de er ikke fleksible ... Fordi arbeiderne ikke underbyr hverandre, erfarer vi ikke den håpløse nedgangsspiralen.»[37])

Som vi nå har sett, bestemmes riktignok sysselsettingsvolumet i den keyneske teorien ved såkalt «korttidstilpasning», det vil si: ved gitt mengde av «kapitalutstyr», gitt «marginaleffisiens» for kapitalen og gitt «marginal konsumtilbøyelighet». Men dette betyr slett ikke at Keynes unnlot å analysere sysselsettingsvolumets tendens over lengre tid. En svært stor del av *The General Theory* er en analyse av systemets langtidstendenser, og de to viktigste begrepene i denne analysen er den avtagende «marginale konsumtilbøyelighet» og kapitalens tendensielt synkende «marginaleffisiens».

I sin «korttids»-analyse påviste Keynes at staten kunne intervenere for å bringe den kapitalistiske økonomien ut av depresjonen. Derimot mente han ikke at det kunne sikres *stabil* «full sysselsetting». En viktig begrunnelse for dette var at i en «full sysselsettings»-situasjon ville inflasjonspresset i store deler av økonomien bli så sterkt at staten ville måtte dempe den generelle økonomiske aktiviteten, og dermed bringe denne situasjonen til opphør. Keynes fastslo derfor at «det empiriske materialet (the evidence) tyder på at full, eller selv tilnærmet full sysselsetting er en sjelden og kortvarig begivenhet.»[38])

Når det gjaldt langtidstendensene i systemet, var han enda mer pessimistisk: Han mente at investeringsvolumet over lengre tid tendensielt ville bli presset ned på grunn av at kapitalens «marginaleffisiens» ville ha en synkende trend som følge av akkumulasjonen. På grunn av investeringenes lave elastisitet med hensyn på rentefoten og på grunn av den allerede meget lave rentefoten, ville en ikke kunne motvirke denne tendensen ved fortsatte nedsettelser av rentefoten. Som følge av inntektsøkningen over lang tid ville dessuten «den marginale konsumtilbøyelighet» stadig avta, slik at den samlede effektive etterspørselen etter investerings- og konsumvarer tendensielt ville presses ned. Tenkt konsekvent til ende, var den keyneske teorien rett og slett en *stagnasjonsteori*, og det skal godt gjøres å unngå å registrere dette ved lesningen av *The General Theory*. Her er noen passasjer fra denne boka:

> «Jo rikere et samfunn er, desto større vil gapet mellom dets aktuelle og dets potensielle produksjon tendere til å være; og derfor vil det økonomiske systemets defekter være mer åpenbare og skandaløse i det rikere samfunnet. (...) Dersom tilskyndelsen til å investere er svak i et potensielt rikt samfunn, så vil — trass i dets rikdom — prinsippet om effektiv etterspørsel tvinge det til å redusere sin aktuelle produksjon inntil det — trass i sin rikdom — er blitt så fattig at overskuddet over dets konsum er tilstrekkelig redusert til å tilsvare svakheten i tilskyndelsen til å investere. Men det er verre enn som så: Ikke bare er den marginale konsumtilbøyelighet svakere i et rikt samfunn, men fordi dets akkumulasjon av kapital allerede er større enn i det fattigere, er mulighetene for fortsatte investeringer mindre tiltrekkende, så sant ikke rentefoten faller tilstrekkelig raskt. (...) Det følger at av to like samfunn som har den samme teknikk, men forskjellige kapitalbeholdninger, vil samfunnet med den minste kapitalbeholdningen kanskje i dag være i stand til å nyte en høyere levestandard enn samfunnet med den største beholdning. Men når det fattige samfunnet har innhentet det rike — noe det sannsynligvis gjør — så vil begge lide Midas' skjebne.»[39])

På lengre sikt mente han at staten slett ikke kunne begrense seg til penge- og skattepolitiske tiltak for å holde i sjakk stagnasjonstendensene. For å motvirke den avtagende «marginale konsumtilbøyelighet» og kapitalens tendensielt synkende «marginaleffisiens», ville staten på lengre sikt måtte gå til dratiske inntektsoverføringer og overta en stadig økende andel av det totale investeringsvolumet, mente han.[40]) Eller med Keynes' egne ord: «Det er min oppfatning at en temmelig omfattende sosialisering av investeringene vil vise seg å være det eneste midlet for å sikre en *tilnærming* til full sysselsetting.»[41]) Ved å studere de kapitalistiske landenes nasjonalregnskaper og arbeidsløshetsstatistikker for etterkrigstiden, vil vel de fleste innrømme at virkeligheten har gitt ham rett.

Det skulle dermed være hevet over tvil at Keynes' «generelle sysselsettingsteori» var mer enn en »korttidsanalyse», og at den i rak motsetning til den nyklassiske teorien for «langtidslikevekt» impliserte *ten-*

densielt tiltakende arbeidsløshet som følge av kapitalakkumulasjonen og veksten i nasjonalrikdommen.

Det Keynske dilemma.

Det foregående resyméet av grunntrekkene ved Keynes' teori viser at interessen hans var svært praktisk orientert. Han ville først og fremst formulere en «generell teori» som tillot «ufrivillig arbeidsløshet» ved likevekt i det kapitalistiske fri konkurransesystemet. Kritikken hans av den nyklassiske lærebygningen var bare en sekundær — og uomgjengelig — følge av denne hovedmålsettingen. Derfor var det heller ikke de grunnleggende postulatene — som for eksempel «nyttemaksimeringspostulatet» — i den nyklassiske teorien han rettet sin kritikk mot. Han konfronterte derimot de nyklassiske premissenes logisk-nødvendige *følger* med virkeligheten. Og det var særlig tre trekk ved den kapitalistiske virkeligheten han la vekt på, nemlig: eksistensen av «ufrivillig arbeidsløshet» ved likevekt i systemet, «den marginale konsumtilbøyelighet» og «kapitalens marginaleffisiens». Vi har nå sett at når «den marginale konsumtilbøyeligheten» og «kapitalens marginaleffisiens» (følgelig også investeringsraten) er gitt i den keyneske modellen, så bestemmes produksjonsvolumet og sysselsettingsnivået ved likevektstilpasningen. Sysselsettingsnivået er altså ikke bestemt av at «nytten» av reallønnen er lik arbeidets grenseoffer ved likevekt i systemet, og Keynes' teori bryter dermed — som vi har sett — med Walras' lov. Men som R. W. Clower påpeker: «Walras' lov er ikke ... et uavhengig postulat i den ortodokse analysen; det er et teorem som kan bevises direkte på basis av premisser som er typisk tatt for gitt i den nåværende ... pristeorien.»[42]) Med tanke på dette kan en med god grunn spørre hvorfor Keynes var så lite interessert i forholdet mellom sin egen teori og den nyklassiske læren. En av de nærmeste elevene hans, Joan Robinson, gir et helt enkelt svar:

> «Keynes angrep Says lov og laget en teori for effektiv etterspørsel, men han trengte ikke inn i de underliggende (nyklassiske. R.S.) doktrinenes forvirringer og sofisterier ... Keynes interesserte seg ikke mye for fordelingsproblemet.»[43])

Vi kan dermed fastslå at samtidig som Keynes utarbeidet en «generell sysselsettingsteori» og formulerte teoretisk en «løsning» på den borgerlige statens mest presserende praktiske problem under depresjonen, så tilførte han den borgerlige økonomiske *teorien* nye problemer.

Så vidt jeg kan se, har borgerlige økonomer i etterkrigstiden søkt to «løsninger» på det teoretiske dilemmaet som Keynes etterlot dem. Den ene av disse «løsningene» er den såkalte «nyklassiske syntesen». En av dens fremste talsmenn, Paul Samuelson, forklarer den et sted slik:

> «Ved riktig bruk av penge- og skattepolitikken kan nasjonene i dag bekjempe massearbeidsløshets- og inflasjonspesten med suksess. Med rimelig stabil full sysselsetting som et mulig mål, kan den moderne økonomen anvende en ,nyklassisk syntese' basert på en kombinasjon av de moderne (keyneske) prinsippene for inntektsbestemmelsen og de (ny-) klassiske sannhetene. Paradoksalt nok vil en vellykket anvendelse av prinsippene for inntektsbestemmelsen .. gjøre de viktigste (ny-)klassiske sannhetene gyldige.»[44])

Her kan Samuelson gjerne si: «paradoksalt nok». Det springende punktet her er ikke at «selv tilnærmet full sysselsetting», ifølge Keynes, «er en sjelden og kortvarig begivenhet», også ved «riktig» bruk av penge- og skattepolitikken. Det helt avgjørende punktet er at den nyklassiske pris- og fordelingslæren *ifølge sin indre logikk* impliserer «full sysselsetting». Når det ikke blir full sysselsetting *i virkeligheten*, må det derfor være noe galt med et eller flere av teoriens utgangspostulater. Selv om en ved keyneske midler *kunne* etablere «stabil full sysselsetting», så ville ikke det gjøre den nyklassiske pris- og fordelingsteorien mer «gyldig»; for ifølge denne teorien skal «full sysselsetting» være resultatet av en indre «automatikk» i det kapitalistiske systemet. Etablering av «full sysselsetting» med keyneske midler ville bare føre til en rent *tilsynelatende* overensstemmelse mellom den nyklassiske teorien og virkeligheten, en overensstemmelse som ikke har *noen* sammenheng med denne teoriens *egne* resultater.

En annen — og så vidt jeg kan se mye mindre — gruppe av borgerlige økonomer har erkjent denne motsigelsen; og derfor har de heller ikke sagt seg tilfreds med «den nyklassiske syntesen».[45]) En av disse økonomene, R. W. Clower, ser helt klart det teoretiske dilemmaet som Keynes etterlot den borgerlige økonomiske teorien:

> «... *enten er Walras' lov uforenlig med keynesk økonomikk, eller så hadde ikke Keynes noe fundamentalt nytt å føye til den ortodokse økonomiske teorien.* (...) Hvis Keynes ikke føyet noe nytt til den ortodokse doktrinen, hvorfor har da tjuefem års diskusjon mislykkes i å skape en integrert fremstilling av pristeorien og inntektsanalysen? Hvis Keynes virkelig tilføyet noe nytt, blir integrasjonsproblemet forklarlig; men da må vi gi opp Walras' lov som et fundamentalt prinsipp i den økonomiske analysen. Jeg mener det er på dette punktet at praktisk talt alle tidligere forfattere har bestemt

seg for å skille lag med Keynes. Jeg foreslår å følge en annen retning. Jeg vil hevde at den etablerte teorien for husholdningenes atferd faktisk er uforenlig med den keyneske økonomikken. (...) den keyneske konsumfunksjonen ... kan ikke avledes eksplisitt fra noen eksisterende teori for generell likevekt. (...) Jeg skal være den siste til å antyde at abstrak teori er unyttig; det er ganske enkelt ikke tilfelle. Men samtidig er jeg overbevist om at mye av det som nå går for å være nyttig teori, ikke bare er verdiløs økonomikk (og matematikk), men også en positiv hindring for fruktbar teoretisk og empirisk forskning ... Likedan som fysikerne skulle og burde ha avvist Einsteins relativitetsteori hvis den ikke hadde innbefattet newtonsk mekanikk som et spesialtifelle, så ville vi gjøre klokt i å tenke oss om to ganger før vi aksepterer som ,nyttige' eller ,generelle' de doktriner som det ikke lar seg gjøre å bringe i overensstemmelse med den keyneske økonomikken.»[46])

Hvis denne gruppen av borgerlige økonomer hadde prøvd å komme seg ut av dilemmaet ved å stille spørsmål ved selve «nytte»-maksimeringspostulatet i den nyklassiske pristeorien, da kunne en for alvor begynne å snakke om en vitenskapelig «revolusjon». Da hadde de nemlig reist tvil ved en av grunnpillarene i den borgerlige verdi- og fordelingslæren. Derfor er da også denne «løsningen» utelukket av ideologiske grunner som på sin side er betinget av de herskende samfunnsforholdene. Det eneste alternativet for disse økonomene blir derfor å foreta rent *formelle* justeringer av de nyklassiske postulatene. La oss som eksempel på dette se på Axel Leijonhufvuds justeringsforslag:

I sin verditeori eller teori for «generell likevekt» tenker Walras seg som kjent en «auksjonarius» som roper ut prisene og gjennom en «famle»-(tatonnement-)-prosedyre kommer fram til de prisene som klarer alle markeder og gir «nytte»-maksima for alle markedsaktørene. Leijonhufvud forestiller seg ganske enkelt at denne «auksjonariusen» fjernes, slik at det handles med «falske priser»:

> «For å gjøre overgangen fra Walras' verden til Keynes' verden er det tilstrekkelig å se bort fra den antatte *tatonnement*-mekanismen. Fjerningen av auksjonarius betyr ganske enkelt at genereringen av informasjonen som er nødvendig for å koordinere de økonomiske aktivitetene i et stort system der beslutningene er desentralisert, vil ta tid og innebære økonomiske kostnader. Ikke noen andre ,(ny-)-klassiske' antagelser trenger å bli oppgitt. Bortsett fra fraværet av auksjonarius, forblir systemet som før: ... individuelle handlende vil fortsatt ,maksimere nytte' (eller profitt) ... For å være keynesianer, trenger man bare å innse vanskene med å finne den (pris-) vektoren som klarerer markedet.»[47])

Dette forslaget gir rom for to forskjellige tolkninger: Enten forestiller Leijonhufvud seg at systemet *tendensielt* — bare med en viss informasjonsforsinkelse — vil bevege seg mot den «riktige» prisvektoren som klarerer markedene. I så fall dreier det seg om den gamle nyklassiske historien om «friksjoner» i systemet, og nyklassikerne er ikke brakt et skritt nærmere i overensstemmelse med Keynes som jo — i motsetning til «friksjons»-tankegangen — mente at «den marginale konsumtilbøyelighet» og «kapitalens marginaleffisiens» måtte implisere at systemet *generelt* ville være i likevekt ved «ufrivillig arbeidsløshet».

Eller Lejonhufvud tenker seg en *permanent* «informasjonssvikt», slik at prisene vil forbli «falske». I så fall har han fått i stand en *formell* overensstemmelse med den keyneske teorien, men samtidig har han latt på båten hele den nyklassiske pris- og fordelingslæren. For da er ikke lenger konsumentenes «nytte»-maksima bestemmende for de relative prisene og inntektsfordelingen. Individenes eventuelle «nytte»-maksimeringer blir tvert imot utelukkende *reaktive*: de bare tilpasser seg allerede etablerte priser. Med et slikt forslag har Leijonhufvud dessuten kastet over bord den kjæreste av de dyder som borgerskapets ideologer fremhever ved fri konkurransemarkedet, nemlig at det — forutsatt fravær av «eksterne effekter» — skal generere en «optimal ressursallokering».

Det er dermed sannsynlig at hverken de mest konsekvente keynesianerne eller de mest konsekvente nyklassikerne vil godta Leijonhufvuds løsningsforslag.

Leijonhufvuds forslag er for øvrig et klart eksempel på en form for *pragmatisme* som er typisk for den nyklassiske økonomien: Når teoriens postulater viser seg å være uforenlige med virkeligheten, justeres de *formelt*, slik at de i alle fall ikke kan avkreftes av de empiriske fakta. Hans Albert kaller dette «å *immunisere* de økonomiske modellene mot erfaringen».[48])

Jeg vil foreslå en helt annen vei enn Leijonhufvud ut av det dilemmaet som Keynes etterlot den borgerlige økonomien: Den «marginale konsumtilbøyeligheten» som empirisk faktum er uforenlig med det nyklassiske «nytte»-maksimeringspostulatet; konsumentene maksimerer hverken «nytter» eller «preferanser», og prisdannelsen og inntektsfordelingen i det kapitalistiske samfunnet må føres tilbake til helt andre forklaringsprinsipper.

La meg til slutt tilføye at etter min mening vil bare den marxistiske økonomien være i stand til å gi tilfredsstillende teoretiske forklaringer på den keyneske «konsumtilbøyeligheten» og «kapitalens marginalef-

fisiens» som empiriske fakta. Min hypotese er at den avtagende «marginale konsumtilbøyelighet» er uttrykk for en stigende merverdirate, og at kapitalens tendensielt synkende «marginaleffisiens» er uttrykk for profittratens tendensielle fall. For å få denne hypotesen verifisert — eventuelt avkreftet — ville det imidlertid trenges omfattende undersøkelser og studier. Men det er en annen historie — og dessuten et bevilgningsspørsmål.

Noter.

[1]) Med *nyklassisk økonomi* menes her og i det følgende: den lærebygningen som fikk sin første utforming av folk som Jevons, Walras, Edgeworth, Wicksteed og J. B. Clark etter den «marginalistiske revolusjon» i begynnelsen av 1870-årene. Som Schumpeter påviser, ble begrepet «nyklassisk» innført av folk som ville prøve å bevare en tilsynelatende kontinuitet mellom klassikerne og nyklassikerne. Blant dem som strevet hardt for dette, var Alfred Marshall. Schumpeter understreker helt riktig at begrepet vekker feilaktige assosiasjoner, og som han sier, med en litt uheldig analogi: «. . . det er ikke mer mening i å kalle Jevons-Menger-Walras-teorien nyklassisk enn det ville være å kalle Einsteins teori ny-newtoniansk.» (Schumpeter: *History of Economic Analysis*, 6. printing, London 1967, p. 919). Begrepet har imidlertid fått en slik utbredelse at det ikke er annet å gjøre enn å bruke det med det forbehold som nå er tatt.

[2]) Jfr. J. M. Keynes: *The General Theory of Employment, Interest and Money*, MacMillan paper-back-utg., London 1964, p. 130.

[3]) Ibid., p. 22.

[4]) Ibid., p. 16/17.

[5]) Oskar Lange: «Say's Law: A Restatement and Criticism», i samme forf.: *Papers in Economics and Sociology*, Pergamon Press 1970, p. 149 ff. Artikkelen ble opprinnelig publisert i Lange et al.: *Studies in Mathematical Economics and Econometrics*, University of Chicago Press, 1942. Lange skiller mellom «Walras' lov» og «Say's lov». Dette skillet er imidlertid ikke relevant her; for som R. W. Clower påpeker: «. . . fra et formelt synspunkt er de to lovene ekvivalente.» (R. W. Clower: *Monetary Theory*, Harmondsworth 1969, fotnote 9, side 275.

[6]) Denne skissen bygger på Lange, ibid.

[7]) Jfr. Lange, ibid., p. 150.

[8]) Ibid.

[9]) R. W. Clower (ed.): *Monetary Theory*, Harmondsworth 1969, p. 291.

[10]) John R. Hicks: *Value and Capital*, 2. ed., reprint, Oxford 1957, p. 127—129.

[11]) Clower, op.cit., p. 276.

[12]) Keynes, op.cit., p. 30/31.

[13]) Ibid., p. 114.

[14]) Ibid., p. 117.

[15]) Ibid., p. 246/247.

[16]) Ibid., p. 27. Min kursivering.

[17]) Joseph A. Schumpeter: *History of Economic Analysis*, 6. printing, London 1967, fotnote 2, p. 1059.

[18]) Begrepet *vulgærøkonomi* stammer fra Marx. Som vulgærøkonomer betegnet han de såkalte «etterklassikerne»: Malthus, Say, McCulloch, John Stuart Mill, Nassau William Senior, osv. Et sted karakteriserer han forholdet mellom klassisk politisk økonomi og vulgærøkonomi slik:

> «For å bemerke det en gang for alle: Med *klassisk politisk økonomi* forstår jeg all økonomi siden William Petty som utforsker de borgerlige produksjonsforholdenes indre sammenheng, i motsetning til *vulgærøkonomien* som bare flakker omkring innenfor den tilsynelatende sammenhengen, og som tygger drøv på allerede foreliggende materiale fra den vitenskapelige økonomi for å finne en plausibel forklaring på de så å si groveste fenomener og tilfredsstille det borgerlige husbehov, men som;for øvrig begrenser seg til å systematisere, pedantisere og proklamere som evige sannheter de borgerlige produksjonsledernes banale og selvtilfredse forestillinger om sin egen, beste verden.» *Das Kapital*, Øst-Berlin 1969, bind 1, fotnote 32, s. 95.

Ifølge Marx utforsker altså ikke vulgærøkonomien den indre, underliggende sammenhengen, men baserer sine teorier på den umiddelbare iakttagelsen av fremtredelsesformene. Og i den grad den søker å trenge bakom fenomenene, frembringer den ikke noe annet enn psevdoforklaringer. For vulgarøkonomien er «fenomen» og «vesen» helt ufattelige begreper. Selvsagt var heller ikke den klassiske borgerlige økonomien — for ikke å snakke om nyklassisismen — helt fri for vulgærøkonomi. Nå ser det for øvrig ut til at begrepet «vulgærøkonomi» begynner å bli akseptert også av en gruppe borgerlig orienterte økonomer. Jfr. en ypperlig artikkel av D. M. Nuti: «‚Vulgar Economy' in the Theory of Income Distribution», i: E. K. Hunt and J. G. Schwartz (ed).: *A Critique of Economic Theory*, Harmondsworth 1972, p. 222 f.f.

[19]) Lawrence R. Klein: *The Keynesian Revolution*, 2. edition, London 1968, p. 90. Klein, liksom Keynes, tenker seg alle pengestørrelser overført til «real»-størrelser med lønnsenheten (the wage unit) som *numeraire*. Ellers kan en også tenke seg deflateringen ved hjelp av en vanlig prisindeks. Jfr. vedrørende dette: Alvin H. Hansen: *Monetary Theory and Fiscal Policy*, McGraw-Hills paperbacks, fotnote 2, p. 73.

[20]) Keynes, op.cit., p. 245.

[21]) Klein, op.cit., p. 61. Jfr. også Hansen, op.cit., p. 219—225 og p. 72.

[22]) Jfr. under note 13) ovenfor. Jfr. også Hansen, op.cit., p. 57—59.

[23]) Denne skissen er — med bare en ubetydelig forandring — tatt fra Klein, op.cit., p. 76.

[24]) Keynes, op.cit., p. 15.

[25]) Ibid., p. 128, passim.

[26]) Ibid., p. 29 og 30/31.

[27]) Klein, op.cit., p. 76.

[28]) Keynes, op.cit., p. 115.

[29]) Jfr. f. eks. Klein, op.cit., p. 77.

[30]) Ibid., p. 86.

[31]) Jfr. f. eks. Franco Modigliani: «Liquidity Preferance and the Theory of Interest and Money», i: *Econometrica*, vol. 12, 1944, p. 45 ff. og R. G. D. Allen: *Macroeconomic Theory*, London 1968, p. 123—133.

[32]) Gardner Ackley: *Macroeconomic Theory*, 2. printing (paperback), New York/Toronto 1967, p. 404—405.

[33]) Klein, op.cit., p. 90 og 85. Uthevelsen er forfatterens egen.

[34]) Alvin H. Hansen: *Monetary Theory and Fiscal Policy*, McGraw-Hill paperbacks, p. 122.

[35]) Keynes, op.cit., p. 269. I sammenheng med påstanden om rigide pengelønninger blir det ofte også eksplisert at Keynes for å komme fram til sine resultater forutsatte at reallønnsnivået som er lik arbeidets grenseproduktivitet $\frac{dY}{dN}$, er *konstant* opp til «full sysselsetting». Heller ikke dette gir *The General Theory* noe som helst belegg for. Som Alvin H. Hansen påpeker,

var derimot Keynes' resonnement at «et fall i reallønningene nødvendigvis ville *følge* en økning i sysselsettingen.» (Alvin H. Hansen, op.cit., p. 120. Jfr. også Keynes, op.cit., f. eks. p. 29, p. 249 og passim.)

[36]) For ytterligere drøftinger av dette saksforholdet, jfr. f. eks. Keynes, op.cit., p. 239, p. 257—271; Klein, op.cit., p. 89—90 og p. 278; og Hansen, op.cit., p. 122—124.

[37]) Klein, op.cit., p. 90.

[38]) Keynes, op.cit., p. 249/250.

[39]) Keynes, op.cit., 0p.31 og p. 219.

[40]) Jfr. f. eks. Keynes, ibid., p. 164 og p. 372—381.

[41]) Ibid., p. 378. Min kursivering.

[42]) R. W. Clower: «The Keynesian Counter-Revolution: A theoretical Appraisal», i samme forf.: *Monetary Teory*, Harmondsworth 1969, p. 278.

[43]) Joan Robinson: «The Relevance of Economic Theory», i: *Monthly Review*, New York, jan. 1971, p. 33 og 37.

[44]) Paul A. Samuelson: *Economics*, seventh edition, New York 1967, p. 584.

[45]) Så vidt jeg skjønner, er Trygve Haavelmo en av de norske økonomene som må regnes til denne gruppen. Jfr. hans artikler: *Økonomisk likvekt og økonomisk velferd*, stensil-memo fra Universitetets Sosialøkonomiske Institutt, Oslo, 15. okt. 1949; og: «The Notion of Involuntary Economic Decisions», *Econometrica*, jan. 1950, p. 1ff.

[46]) Clower, op.cit., p. 278, p. 279, p. 280, og p. 295/296. Kursiveringen er forfatterens egen.

[47]) Axel Leijonhufvud: «Keynes and the Keynesians: A Suggested Interpretation», i: Clower (ed.), op.cit., p. 301 og 302.

[48]) Hans Albert: «Modell-Platonismus. Der neoklassische Stil des ökonomischen Denkens in kritischer Beleuchtung», i: Ernst Topitsch (utg.): *Logik der Sozialwissenschaften*, 7. opplag, Køln/Berlin 1971, s. 410.

Økonomisjef

ITT FORBRUKERVARER

Da vår økonomisjef for Forbrukervaredivisjonen overtar nye arbeidsoppgaver innen Konsernet, søker vi hans etterfølger.

Forbrukervaredivisjonen omfatter produksjonsavdeling i Skien samt salg/serviceavdelinger på Økern, Oslo og beskjeftiger totalt ca. 500 ansatte. Vi har Norges største produksjon av dypfrysere hvorav en betydelig del går til eksport. Dessuten markedsfører vi ITT kjøleskap, vaskemaskiner, oppvaskmaskiner, radio, TV, stereo; — her er vi i sterk ekspansjon.

Økonomisjefen innehar en sentral plass i divisjonens organisasjon og har ansvaret for
— budsjetter og langtidsplanlegging
— regnskaper og rapporter
— lønnsomhetskontroll, fakturering, kredittkontroll
— kontoradministrasjon

Han har en ledende og selvstendig stilling med store muligheter for personlig utvikling blant annet gjennom inspirerende samarbeid med kolleger i ITT's mange søsterselskap.

Krav til kvalifikasjoner
— solide teoretiske kunnskaper
— allsidig praksis fra regnskap, finans eller forretningsvirksomhet
— gode språkkunnskaper — spesielt i engelsk

Nærmere opplysninger om stillingen kan fåes ved henvendelse til Direktør Evensen, telefon 02/22 20 50, linje 909. Søknad sendes vår personalavdeling.

STANDARD TELEFON OG KABELFABRIK A/S
Postboks 60 — Økern — Oslo 5 —
Telefon 22 20 50

FINANS- og TOLLDEPARTEMENTET

Konsulent II/førstesekretær

I Økonomiavdelingen er det ledige stillinger som konsulent II/førstesekretær for sosialøkonomer.
Stillingene lønnes i lønnskl. 19/17, begynnerlønn henholdsvis kr. 46 094 og 41 914 pr. år, topplønn kr. 55 254 og 48 784 pr. år. Fra lønnen trekkes 2 pst. innskudd til Statens pensjonskasse.
Henvendelser kan rettes til ekspedisjonssjef Øien, Økonomiavdelingen.

Søknad med
bekreftede kopier av attester og vitnemål
sendes innen 1. januar 1973 til

FINANS- OG TOLLDEPARTEMENTET,
Administrasjonskontoret,
Oslo-Dep., Oslo 1.

DISTRIKTENES UTBYGGINGSFOND

Konsulent III (midlertidig)

til Utrednings- og informasjonsavdelingen.
Arbeidsområdet vil omfatte statistiske og økonomiske utredninger i tilknytning til distriktsutbyggingen, samt deltakelse i utarbeidingen av fondets årlige meldinger m. v. Stillingen kan søkes av sosialøkonomer/siviløkonomer. Noe praksis fra offentlig administrasjon, utbyggingsorganer eller finansieringsinstitusjoner er ønskelig. Nærmere opplysninger ved kontorsjef Dalene i tlf. 20 63 10.
Lønnsklasse 17.

Søknader innen 20. desember til
DISTRIKTENES UTBYGGINGSFOND,
Postboks 8165, Oslo-Dep., Oslo 1.

Ulykkeskostnader og kostnadsansvar i biltrafikken

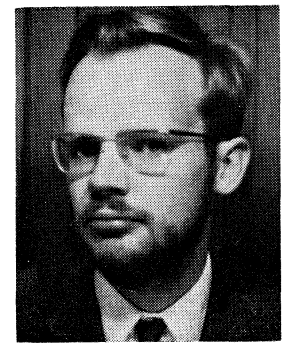

AV
FORSKER PIETER VENINGA,
TRANSPORTØKONOMISK INSTITUTT

Trafikkulykkene danner et alvorlig problem i vårt samfunn. En stor del av deres kostnader bæres av samfunnet som helhet. En overføring av disse kostnader til trafikantene kan muligens føre til en bedre avveiing av fordeler og ulemper ved bilkjøring.

Den prisen som man vil være villig til å betale for å redusere sannsynligheten for en ulykke ligger antagelig langt over de her beregnede kostnader. Kostnader kan imidlertid være en første basis for avgifter, især hvis disse skal tenkes å dekke kostnadene. De riktige komponentene må da tas inn i kostnadsbegrepet. I motsetningen til mange andre studier konkluderes her med at tapet av arbeidskraft bare delvis kan regnes som kostnad. Ønsket om en riktig fordeling av kostnadene etter kostnadsansvarsprinsippet fører også til en konklusjon om at forsikringspremier antageligvis vil være bedre egnet enn generelle avgifter.

I miljødebatten omkring bilismen er trafikkuykker et av hovedemnene. I denne debatten er det ennå ikke avklaret i hvilken form og med hvilken størrelsesorden en pengemessig skal ta hensyn til ulykker, hverken i et eventuelt miljøavgiftssystem eller i nytte-kostnadsanalyser for veginvesteringer, trafikksikkerhetsanlegg m.v.

Vi kan her skille mellom to betraktningsmåter. For det første kan vi betrakte ulykker fra kostnadssiden og stille spørsmålet: hvilke kostnader påføres samfunnet ved at det skjer en ulykke ? For det annet kan vi betrakte ulykker fra prissiden og stille spørsmålet: hvilken pris er vi villig til å betale for å få redusert sannsynligheten for at det inntreffet en ulykke med n %.?

Kostnadssiden består av realøkonomiske, kvantifiserbare kostnader og psykiske, ikke kvantifiserbare kostnader så som sorg, lidelser m.v.. Det er disse ikke kvantifiserbare kostnader som tvinger oss til å fravike «vanlige» regler for en optimal prissetting, og som gjør at vi må finne på andre priskalkuleringsmetoder. Vi kan tenke oss en politisk pris som kan være avledet av politiske beslutninger med hensyn til tidligere investeringer og deres forventede resultat med hensyn til trafikksikkerhet. Å beregne prisen man er villig til å betale for å unngå en ulykke ut fra folks adferd (såsom det gjøres for f. eks. tidsgevinster) synes å være ugjennomførbar, særlig fordi en trafikant som blir innblandet i en ulykke bare indirekte blir konfrontert med andres sorg og lidelser.

En måte å tilnærme seg kostnadssidens størrelse på, eller i allfall å sette en nedre grense for kostnadsbeløpet, er å beregne de realøkonomiske kostnadene. Et neste skritt er å beregne de ulemper som påføres resten av samfunnet ved at man tar med inntektsoverføringer til skadede, etterlatte m.v.

Det er den siste slags beregninger som jeg sikter mot i dette notatet. Slike beregninger er blitt utført bl.a. for å ha et grunnlag for å fastsette kostnadsorienterte avgifter, selv om en var klar over at kostnadstallene er ufullstendige sett i forhold til de totale kostnader, dvs. inklusive sorg og lidelser, som ulykker medfører.

Disse kostnadsorienterte avgifter kan ha to formål. De kan være en tilnærmelse av «riktige» priser, som gir garanti for at han som betaler verdsetter fordelene ved sitt konsum minst like mye som ulempene konsumet medfører for samfunnet. For det annet kan avgiftene være en finansieringsmåte for å bøte på ulempene som samfunnet påføres, såsom medisinske kostnader, inntektsoverføringer til etterlatte m.v.

Vi skal prøve å klargjøre de forutsetninger som en del beregninger[1]) bygger på, og antyde en annen beregningsmåte som bygger på forutsetninger som er i overensstemmelse med et mer akseptabelt menneskesyn. Den andre beregningsmåten som jeg vil presentere innebærer adskillig lavere tall for

1) Bl. a. Østre: «Trafikkulykkenes eksterne virkninger 1968». TØI-notat, 4. juni 1971.

de realøkonomiske kostnadsbeløpene ved personskader og dødsfall. Dette kan synes å antyde et mindre menneskevennlig syn enn andre beregninger, men vi må i denne forbindelse peke på at vi bare beregner realøkonomiske kostnader (og inntektsoverføringer) og holder fast ved de forutsetningene disse beregninger bygger på. Vi er klar over at en fullkommen beregning bør omfatte de ikke-realøkonomiske kostnadene og at det nettopp er disse som utgjør den «humane» siden av kostnadene.

Dessuten skal jeg behandle spørsmålet om den eventuelle prisen bør tas ut i form av generelle avgifter, differensierte avgifter eller i form av f.eks. forsikringspremier.

Realøkonomiske virkninger.

Realøkonomiske virkninger av trafikkulykker er de virkninger som medfører endringer i den direkte ressursdisponeringen og tap av ressurser. Den direkte ressursdisponering er greiest, både teoretisk og med hensyn til den praktiske målbarhet. Det er de kostnadene som samfunnet påføres ved at det skjer ulykker, såsom materielle skader, medisinsk hjelp, politi, forsikringsselskapenes administrasjon, hindring av den øvrige trafikken i form av ventetider m. v.

I de fleste beregninger tar en tap av arbeidskraft med som en realøkonomisk kostnad, både ved skader og ved dødsfall. Beløpene som en kommer frem til utgjør langt den viktigste andelen ved dødsfall og alvorlige personskader, mens andelen i totalbeløpet for alle ulykker også er bemerkelsesverdig høy. F.eks. kommer Østre[2]) til en andel på ca 30 % for Norge i 1968.

Tap av arbeidskraft ved personskader.

Ved en diskusjon om samfunnsmessige realøkonomiske kostnader er det viktig å definere samfunnet på en entydig måte. Også når det gjelder inntektsoverføringer er dette viktig, samtidig som en må skille mellom dem som yter og dem som får inntektsoverføringer.

En ulykke med personskader innebærer for den skadede at han ikke lenger kan yte arbeidskraften sin, og at han ufrivillig blir påtvunget en del fritid som han før måtte disponere for arbeid. Problemet er nå hvordan vi skal vurdere dette tapet på arbeidskraft og denne gevinsten av fritid.

Vi kan gjøre en vurdering ut fra situasjonen før og ut fra situasjonen etter at han ble skadet.

Beregninger som tar arbeidsinntekten som uttrykk for arbeidskrafttapet (dvs. kontantverdien av arbeidsinntekten, også senere skal vi snakke om konsum, inntekt m.v. når vi mener kontantverdien), tar utgangspunkt i situasjonen før ulykkeshendelsen.

La oss se på en mann X som pr. tidsenhet brukte t arbeidstimer for å produsere en inntekt j før han ble skadet. For X betyr ulykkeshendelsen (som vi antar gjør ham 100 % arbeidsufør) et tap av inntekten j og en gevinst av t timer fritid.

2) Østre, op cit side 15.

Dersom det ikke fant sted inntektsoverføringer fra X til resten av samfunnet før ulykkeshendelsen eller finner sted inntektsoverføringer etter ulykkeshendelsen fra resten av samfunnet til X, er nettoresultatet for samfunnet totalt likeledes et tap j og en gevinst på t timer fritid.

I vurderingen ut fra situasjonen før ulykken må vi ta hensyn til fritiden, vurdert i kroner. Vi vil anta at denne vurderingen er positiv, selv om den kan tenkes å være 0 eller til og med negativ, noe som f.eks. kan observeres hos noen pensjonister som ikke liker å bli pensjonert.

I vurderingen ut fra situasjonen etter ulykken har vi to muligheter:

Det første er å gå ut fra ethvert menneskes frihet til å velge. At en skadet, invalidisert person ikke kan arbeide tolker vi da slik at han velger ikke arbeide. Hans fysiske (psykiske) ulempe ved å arbeide er så stor at han foretrekker å sitte stille fremfor å arbeide uansett hvilken pris han ville fått for det.

Ut fra denne tankegang må vi si at hans etterspørsel etter fritid viser seg å være t timer og etterspørselen etter arbeid (og dermed inntekt) null. Vi må da anta at han er fullstendig i økonomisk likevekt. (Likesom vår skadede person er fysisk/psykisk hemmet i å velge annet enn han gjør, er alle andre personer også hemmet i å yte utover visse grenser. Tankegangen her er at vi forutsetter at det ikke eksisterer noen g r a d e r av frihet, men at alle i prinsipp er like.)

Vi kan nå etter ulykken formulere et spørsmål slik: Hvor mye fritid vil X gi opp for å få inntekt j. Svaret vil da selvfølgelig være 0 timer.

Den andre mulighet er at vi følger en prinsipielt forskjell tankegang. Vi forutsetter da at en person må være i stand til å foreta et fritt valg for at vi skal kunne avlede hans preferanser. Dermed er det prinsipielt umulig å uttale seg om X's preferanser etter ulykkeshendelsen. Spørsmålet som ble stilt ovenfor er meningsløst. Ut fra den forutsetningen kan vi ikke gjøre annet enn vurdere X's tap ut fra situasjonen før ulykkeshendelsen.

Man kan nå selvfølgelig stille spørsmålet: Hvorfor spør vi oss ikke hvor stor del av inntekten X ville ha gitt opp for å få t timer fritid, men sengeliggende og med arm- og benbrudd. Men det spørsmålet har i såfall følgende innhold:

Hvilken del av inntekten som X tjener under friske forhold vil X gi opp for å få fritid under skadede forhold? Dette er et spørsmål som sikter mot å finne ut den prisen X er villig til å betale for å redusere risikoen for en ulykke, og er ikke et spørsmål om å finne ut ulykkens kostnader. Det relevante spørsmålet om å finne kostnadene måtte ha vært: Hvor mye fritid tror du at du vil gi opp under skadede forhold for å få en inntekt j under skadede forhold ? Men dette er nesten det samme spørsmålet som det vi har behandlet ut fra situasjonen etter ulykken. Svaret på det spørsmålet vil sannsynligvis være 0 timer fritid, eller «det finnes ikke noe svar, svaret er prinsipielt umulig». Konklusjonen er at dersom vi regner tap av arbeidskraft som en kostnad, så må vi regne fritiden som

en negativ kostnad. Mest realistisk kan vi vurdere tallverdien ut fra situasjonen før ulykkeshendelsen. Dette vil antagelig innebære at nettotapet blir mindre enn arbeidskrafttapet brutto. Det er nettotapet som bør regnes som realøkonomisk kostnad.

Ganske annerledes fortoner forholdene seg ved en vurdering av arbeidskrafttapet ved dødsfall som samfunnsmessig realøkonomisk kostnad. Det er her at våre forutsetninger med hensyn til mennesket og samfunnet tvinger oss til en ganske annen holdning overfor tap av arbeidskraft og til å foreta beregningene på en annen basis.

Vi må være klar over at den samfunnsmessige vurdering av tap av arbeidskraft på grunn av dødsfall er avhengig av eiendomsforholdene og definisjon av samfunn. Om vi forutsetter mennesker som er fri til å disponere sin egen arbeidskraft som en eiendom, og om vi forutsetter et samfunn som er bygget opp av bare slike mennesker og samtidig omfatter alle slike mennesker (eventuelt geografisk begrenset), så kan vi ikke snakke om en samfunnsmessig kostnad ved tap av arbeidskraft ved at en av samfunnsmedlemmene faller bort.

En samfunnsmessig kostnad er en kostnad som vedkommer samfunnet, og hverken samfunnet før ulykkeshendelsen, dvs. medregnet dødsofferet, eller samfunnet etter ulykkeshendelsen dvs. ikke medregnet dødsofferet, påføres kostnader i form av arbeidskrafttap ved at noen dør i trafikken. Medregnet dødsofferet ville tapet måtte gjelde ham selv.

Vi kan nå ikke følge metoden å vurdere tap av arbeidskraft og gevinst av fritid ut fra situasjonen før ulykken, slik som vi gjorde for skadede personer, fordi vi ikke kan spørre ham noe relevant spørsmål hvor vi overfører hans situasjon etter ulykken (som ikke eksisterer eller eksisterer i himmelen, og det siste vet vi ikke nok om) til situasjonen før ulykken (slik som vi gjorde i skadetilfellet, hvor vi visste noe om hans arbeids- og fritidssituasjon etter ulykken).

Vurderingen ut fra situasjonen etter ulykken er helt irrelevant, fordi samfunnet etter ulykken ikke lenger omfatter dødsofferet. Det eneste spørsmål som kan bli stilt er: Hvor mye vil du gi opp for ikke å bli drept? — men det er igjen et spørsmål om pris og ikke om kostnader.

På hvilken forutsetning bygger altså beregninger som tar med arbeidstapet som en samfunnsmessig kostnad ved dødsulykker? Det må være et annet eiendomsforhold, hvor dødsofferet var en av kapitalvarene i andres eiendom, dvs. at man forutsetter slaveri. Slaveri innebærer også at man utelukker slavene fra det økonomiske samfunnet av frie mennesker. Om man i tillegg (som noen gjør) trekker fra konsumet for å beregne et nettotap, er tankegangen som går ut fra slaveri helt fullkommen. Forutsetter vi slaveri så betyr tap av en slave (som ikke tilhører samfunnet) virkelig en samfunnsmessig realøkonomisk kostnad, som kan beregnes på to måter: forskjellen mellom kontantverdien av fremtidig arbeidskraft og konsum (= vedlikeholdskostnader), eller markedsverdien for slaver. Å forutsette dette er likevel uforenlig (heldigvis) med de faktiske forhold i vårt samfunn.

Det kan imidlertid hevdes at en del av en persons arbeid, dvs. noe som overstiger hans lønn, kommer andre (= samfunnet) til gode (sml. det maxistiske merverdibegrepet). Man kan også betrakte bortfall av den delen av en personinntekt som han brukte til å dekke (delvis invariable) felleskostnader som en kostnad for samfunnet dersom han dør. Derimot kan selvfølgelig også det omvendte være tilfelle, nemlig at han var mottager av andres «merverdi», eller at han konsumerte varer som han bare delvis betalte for (f.eks. alle ikke-avgiftsbelagte varer som medfører eksterne effekter). I de senere beregninger vil jeg anta at disse komponenter er neglisjerbare.

Andre økonomiske konsekvenser som har betydning i vårt samfunn (utenom sorg, lidelser, savn m.v.) er inntektsoverføringene. Inntektsoverføringer kan ha eksistert før ulykken, f.eks. fra en familiefar til kone og barn og i form av netto skatteoverføringer til andre, og vil komme til å eksistere etter ulykken, hovedsakelig fra resten av samfunnet til etterlatte.

Vi skal i denne artiklen ikke gå nærmere inn på andre økonomiske virkninger ved skader eller dødsfall. Hensikten med denne første delen var særlig å stimulere til en annen betraktningsmåte med hensyn til tap av arbeidskraft i ulykkeskostnadsberegninger. Likevel vil vi peke på en side av saken som ofte ikke trer frem, nemlig at tap av arbeidskraft på grunn av skader eller dødsfall kan ha prisvirkninger som en følge av redusert total kjøpekraft, og dermed etterspørsel. Både forholdet mellom kapital og arbeid og mellom ikke reproduserbare ressurser og folkemengden kan stille seg gunstigere etter ulykkeshendelsen, noe som f. eks. kan komme til uttrykk i prisene. Det vil forøvrig være vanskelig å trekke disse virkninger konkret inn i beregningene.

Prissetting i forbindelse med ulykkeskostnader.

I den generelle debatten om bruk av prismekanismen kan det være interessant å drøfte hvordan en pris som skal gjenspeile ulykkeskostnader bør kreves inn, og hvilken nøyaktighet den bør ha i forhold til de kostnader og overføringer som hver enkelt trafikant forventningsmessig vil påføre samfunnet. Jeg vil her ikke diskutere om det bør tillegges noe for sorg og lidelser til en slik pris utover det som gjenspeiler de realøkonomiske kostnader. I kalkylene vil jeg bruke et anslag på de realøkonomiske kostnadene beregnet på grunnlag av de betraktninger som jeg har gjort i den første delen. Beregningene som er blitt utført hittil har ofte ikke gått lenger enn å skille mellom ulike trafikantgrupper, såsom personbiler, lastebiler, busser, sykler m.v. Om man ikke vil differensiere avgiftene utover dette, er det antageligvis tilstrekkelig med generelle avgifter inkorporert i f.eks. drivstoffprisen. Om man derimot vil differensiere etter f.eks. region, type kjøring, sjåførens alder, forsørgelsesansvar for vedkommende, kjøretøyets

Tabell 1. Totalkostnader ved trafikkulykker 1968 (1000 kr.).

Skadekategori / Kostnadskomponenter	Østre's beregning				Ny beregning			
	Dødsfall	Person-skader	Materielle skader	Total	Dødsfall	Person-skader	Materielle skader	Total
Arbeidskraftstap	156 969	107 178	—	264 147	—	53 589	—	53 589
Medisinale kostnader	1 150	20 823	—	21 973	1 150	20 823	—	21 978
Reparasjonskostnader	—	—	342 000	342 000	—	—	342 000	342 000
Institusjonelle kostnader	1 238	8 627	98 841	108 706	1 238	8 627	98 841	108 286
Totalkostnader	159 357	136 628	440 841	736 826	2 388	83 039	440 841	526 268

Tabell 2. Bileie og bilbruk pr. alderskategori (1968). Fordeling på basis av 1967-tall.

Alder	(1) Antall biler pr. alders-kategori	(2) Utkjørt dist. pr. bil pr. alders-kategori (km)	(3) Utkjørt dist. totalt pr. alders-kategori (milliard km)	(4) (3) i %
—24	43 000	14 300	0,634	9
25—44	208 000	12 000	3,162	45
45—	360 000	10 600	3,236	46
Alle	611 000	11 700	7,032	100

trafikkmessige tilstand m.v. så kan det bli aktuelt å utvide forsikringssystemet, og la sykehustjenester, enkepensjoner m.v. gå inn i det forsikrede beløp. Forsikringsselskapene vil nemlig ha statistisk og personlig grunnlag for å skille mellom premiene. En mann med forsørgelsesplikt for kone og fem barn bør eksempelvis betale høyere premier enn en enslig kvinne.

Selvfølgelig må en stille seg spørsmålet om og hvordan et slikt system vil kunne gjennomføres i praksis: Det nåværende systemet går ut fra en premie som følger bilen, mens den eksisterende differensiering hovedsakelig skjer via selvassuransebeløpet.

For å gjennomføre noen av disse tanker kan en tenke seg flere former. Som en mulighet vil jeg foreslå at kaskoforsikringen følger bilen, mens ansvarsforsikringen tegnes pr. person eller pr. familie. Forsikringsselskapene kan da bruke utkjørt distanse, alder og eventuelle andre opplysninger og, i tilfelle av en familieassuranse, en fordeling av denne distansen over de kjøredyktige familiemedlemmer på statistisk basis, som et beregningsgrunnlag for slike personlige eller familie-premier. Differensieringen kan da enten skje ved ulike premier eller ved et ulikt selvassuransebeløp.

Et anslag på det totale kostnadsbeløpet.

Vi vil ut fra de forutsetninger vi har gjort foran, gjennomføre en grov justering av de kostnadsdata som Østre[3]) kom frem til for 1968.

Vi har på det nåværende tidspunkt ingen muligheter til å foreta en databasert vurdering av fritiden. Forsøksvis vil vi anta at den totale fritiden vurderes til halvparten av arbeidsinntekten, slik at nettotapet for arbeidskraft ved personskader vil bli halvert.

Vi ser i tabell 1 at de totale realøkonomiske kostnader etter vår metode blir drøyt en halv milliard kroner i 1968-priser. Østre beregnet inntektsoverføringer til ca. 15 mill. kroner for dødsfall og ca. 5 mill. kroner for personskader. Disse tall gjelder overføringer fra resten av samfunnet, dvs. samfunnet minus dødsofferet og hans etterlatte, henholdsvis minus den skadede og hans forsørgede.

Fordeling av de totale kostnader over trafikantene.

I den følgende kostnadsfordelingsberegning vil vi konsentrere oss om de kostnader som nå ikke dekkes av forsikringspremier eller på annen måte er i samsvar med kostnadsansvarsprinsippet. Disse «udekkede» kostnader omfatter medisinale og begravelseskostnader, institusjonelle kostnader og tap av arbeidskraft, totalt ca. 184 mill. kroner, pluss de ca. 20 mill. kroner i inntektsoverføringer (1968-priser).

For å gjøre beregningene realistiske ut fra våre institusjonelle forhold har vi antatt at forsikringsselskapene bare vil ta seg av den delen av kostnadsbeløpet som fører til uttelliger i penger. Det vil si at vi har holdt kostnadene i forbindelse med tap av arbeidskraft utenfor beregningene, slik at den totale kostnadssummen som fordeles kun blir ca. 130 mill. kroner pluss 20 mill. kroner i inntektsoverføringer. Det kan forøvrig tenkes at forsikringsselskapene vil kunne fungere som innkrevere i Statens navn for det beløpet som gjenspeiler arbeidskrafttapet og eventuelt for en enda større sum som skal gjenspeile sorg og lidelse. Staten kan i såfall bestemme totalsummen og fordelingsprinsippet, mens selskapene kan bruke sin ekspertise for å gjennomføre prinsippet.

3) Østre, op cit.

Tabell 3. Fordeling av ulykker med personskader og dødsfall pr. alderskategori (1968).

Alder	Små biler (1) Innblandet i ulykker m/dødsfall eller personskader		(2) Innblandet i trafikkulykker med dødsfall						(3) Innbl. i trafikkulykker med personskader	
			Totalt		Bilføreren som dødsoffer		Andre som dødsoffer			
	abs.	i %	abs.	i %	abs.	i %	abs.	i %	abs.	i %
—24	2 866	33	117	33	34	29	83	35	2 749	33
25—44	3 474	40	142	40	38	33	104	43	3 332	40
45—	2 345	27	96	27	44	38	52	22	2 249	27
Alle	8 685	100	355	100	116	100	239	100	8 330	100

Tabell 4. Medisinale og institusjonelle kostnader pr. bil, fordelt etter alderskategori på basis av innblandingsfrekvensen pr. vognkm (1968).

Alder	(1) Ulykker med personskader eller dødsfall pr. mill. vognkm	(2) Medisinale + institusjonelle kostn. pr. ulykke (kr)	(3) Medisinale + institusjonelle kostn. pr. mill. vognkm = (1) × (2) (kr.)	(4) Medisinale + institusjonelle kostn. pr. bil pr. år (gj.sn.) (kr.)
—24	4,521	10 629	48 053	687
24—44	1,099	10 629	11 681	140
45—	0,725	10 629	7 706	82
Alle	1,235	10 629	13 127	154

Fordeler vi kostnadsbeløpet først mellom små og store biler på basis av ulykkesinnblandingstallene så blir beløpet for små biler ca. 90 mill. kroner og ca. 40 mill. kroner for store biler. Fordelingen av overføringer blir følgende (mill. kr.):

	Ved dødsfall	Ved personskade
Små biler	10,6	3,5
Store biler	4,4	1,5

I tabellene 2 — 8 viser vi hvordan en kan tenke seg å fordele disse beløp på grunn av kostnadsansvarsprinsippet.

Vi har valgt tre aldersgrupper og beregnet kostnadene pr. bil pr. år i disse gruppene på basis av bileie, utkjørt distanse og ulykkesfrekvens. Tallene viser antagelig en viss skjevhet på grunn av at personer under 25 år ofte vil bruke foreldrenes bil, noe som ikke blir registrert. Kostnads- og ulykkestallene vil altså ligge for høyt i denne gruppen, for lavt i de andre to.

Vi har forutsatt en gjennomsnittlig forsørgelsesplikt for førere i de forskjellige aldersklasser som er rent skjønnsmessig og står åpen for empiriske undersøkelser. Vi har antatt forsørgelsesansvar for 0,2 pers. i 0-24 års gruppen, 2,5 pers. i 25-44 års gruppen og 1,1 i gruppen over 44 år. Det var dessverre ikke mulig å skille mellom kvinner og menn i våre beregninger.

Tabell 5. Inntektsoverføringer ved dødsfall av bilførere fordelt etter alderskategori, på basis av fordelingen på dødsfall av bilførere og antatt forsørgelsesplikt (1968). Totalbeløpet er antatt 33% av 10,6 mill. kr. = 3,49 mill. kr.

Alder	(1) Ansvar for antatt antall pers. pr. bilfører	(2) Døde bilførere	(3) (1) × (2) Totalt antatt antall etterlatte	(4) (3) i %	(5) Overføringsbeløp pr. alderskategori (total = 3,49mill.) (1 000 kr.)	(6) Overføringsansvar pr. bil pr. år (kr.)
—24	0,2	34	6,8	4,5	160	4
25—44	2,5	38	95,0	63,3	2 210	11
45—	1,1	44	48,4	32,2	1 120	3
Alle	1,3	116	150,2	100,0	3 490	6

Tabell 6. Inntektsoverføringer ved dødsfall av ikke-bilførere, fordelt etter alderskategori, på basis av fordelingen på dødsfall av ikke-bilførere (1968). Totalbeløpet antatt 67% av 10,6 mill. kr. = 7,08 mill. kr.

Alder	(1) Tredje person drept	(2) Antall etterlatte = 1,3 × (1)	(3) (1) og (2) i %	(4) Overføringsbeløp (tot. 7,08 mill. kr.) (1 × 1 000 kr.)	(5) (4) pr. år (kr.)
—24	83	107,9	35	2 478	58
25—44	104	135,2	43	3 044	15
45—	52	67,6	22	1 558	4
Alle	239	310,7	100	7 080	12

På denne basis har vi kommet frem til følgende kostnads- og overføringstall:

Ut fra data som gjengis i tabell 2 og 3 har vi beregnet gjennomsnittlige medisinale og institusjonelle kostnader pr. bil pr. år i tre aldersgrupper (tabell 4). Beløpet for kostnadene pr. ulykke er beregnet ut fra totalbeløpet i tabell 1. På grunn av deres høye innblandingsfrekvens regnet pr. vogn-

Tabell 7. Inntektsoverføringer ved personskader pr. alderskategori på basis av innblandingsfrekvens (1968). Totalbeløpet antatt 3,5 mill. kr.

Alder	(1) Personer skadede total	(2) (1) i %	(3) Overf. beløp (tot. 3,5 mill. kr.) (1000 kr.)	(4) (3) pr. bil pr. år (kr.)
—24.....	2 749	33	1 150	27
24—44.....	3 332	40	1 400	7
45—	2 249	27	950	3
Alle	8 330	100	3 500	6

Tabell 8. Medisinale og institusjonelle kostnader plus overføringer pr. bil pr. alderskategori (1968).

Alder	Totalt overføringsbeløp pr. bil pr. år (kr.)	Medisinale og institusjonelle ulykkeskostn. pr. bil pr. år (kr.)	Kostn. + overf. pr. bil pr. år (kr.)
—24.....	89	687	776
25—44.....	33	140	173
45—	10	82	92
Alle	24	154	178

km. får personer i aldersklassen 0-24 år (som i praksis betyr ca. 18—24 år) den høyeste gjennomsnittlige tilleggspremie, ca. kr. 690, dvs. over 8 ganger mer enn i aldersklassen 45 år og over.

Tabell 5 viser det overføringsbeløpet som de forskjellige aldersgrupper har ansvar for ved eget dødsfall, beregnet som tilleggspremie pr bil pr år. Fordi det her dreier seg om meget små beløp, gir tallene lite utslag i totalkostnadsbeløpet. Vår forutsetning om sterkest forsørgelsesansvar i aldersgruppen 25—44 år fører til høyeste overføringsbeløp i denne kategorien.

Tabell 6 viser overføringsbeløpene på grunn av at andre personer som blir drept har etterlatte. Vi har satt gjennomsnittlig antall etterlatte til 1,3, men dette tallet er uvesentlig for beregningene fordi det bare er fordelingen over aldersgruppene (bilførere) som teller. De yngste bilførere viser en enda sterkere trafikkfarlighet, regnet i andre personer drept, mens de eldste dreper færrest antall andre, noe som fører til et premiebeløp pr. år som er nesten 15 ganger større for de yngste enn for de eldste. Overføringer på grunn av personskader følger samme mønster som de medisinale og institusjonelle kostnadene (tabell 7).

I tabell 8 beregnes den totale tilleggspremien som man (gjennomsnittlig) ville måtte komme til om man ønsker å følge kostnadsansvarsprinsippet. Det er klart at tanken ikke er fullstendig gjennomført. Som sagt kan en tenke seg en finere oppdeling i aldersgruppene, forskjell mellom kjønn, regionale forskjeller m.v. Forsikringsselskapene vil på grunnlag av deres statistiske materiale sikkert kunne foreta finere beregninger, med premier som også tar hensyn til den individuelle forsørgelsesplikt m.v.

Forskjellene i kostnadsansvarsbeløpene som vi grovt har beregnet her peker i retning av at forsikringspremier er mer hensiktsmessige for å fastsette priser for denne slags kostnader enn generelle avgifter. Det vil imidlertid kreve store inngrep i det nåværende trygdesystemet. Selvfølgelig er her ingenting sagt om at det nødvendigvis bør være private forsikringsselskaper som må ta hånd om et slikt system, en kan godt tenke seg at staten gjør det.

Distriktshøgskole/planlegger

Fra nyttår 1973 skal engasjeres planlegger for distriktshøgskole i Troms/Finnmark-regionen.
Kontorsted Alta.
Lønn tilsvarende minst l.kl. 23.

Søknad sendes
PLANUTVALGET V/SKOLESJEFEN I ALTA,
adr. 9510 ELVEBAKKEN
innen 31. desember 1972.
Fullstendig kunngjøring i Norsk Lysingsblad nr. 273.

Industriens rolle i samfunnet*)

AV
PROFESSOR SVERRE LYSGAARD,
INSTITUTT FOR SOSIOLOGI, UNIVERSITETET I OSLO

Det tas her opp en rekke sentrale aspekter bl. a. ved forholdet mellom industri og det omgivende samfunn. Forfatteren hevder at industrien har vært den dominerende institusjon i Norge i etterkrigstiden i den forstand at samfunnets verdier er blitt virkeliggjort gjennom denne institusjon og at «det industrielle» er blitt opphøyet til et prinsipp av mer almen gyldighet. Det fremholdes imidlertid at det nå later til å ha kommet et omslag i tiltroen til «det industrielle» og at den generelle oppfatning av at samfunnets verdier i særlig grad virkeliggjøres gjennom industrien ikke er så sterk som tidligere. Forfatteren hevder at gjenopprettelse av tilliten til industrien avhenger av om denne bidrar til å redefinere sine overlevelses mål slik at større vekt legges på helhets- og fremtidshensyn. Han hevder imidlertid at dette i like høy grad er en utfordring for vitenskaplige- og politiske institusjoner og vil kreve samme rasjonalitet og ubundenhet av tradisjoner som har vært karakteristisk for industrien, men nå med tanke på overlevelse for større enheter enn den enkelte bedrift.

Jeg har forstått det som min oppgave å gi et «perspektivforedrag» ved innledningen til Industriseminaret høsten 1972. Spørsmålet om industriens rolle i samfunnet kunne stilles på mange måter, men jeg har støttet meg på det som ble antydet i det invitasjonsbrevet jeg fikk fra seminarets leder:

> Kanskje du ville legge frem noen tanker om hvorledes industriens verdimønster har påvirket samfunnet ellers. I hvor stor grad er vår daglige verdimålestokk preget av de normer som har utviklet seg på industriarbeidsplassen? Etter mine diffuse forestillinger om dette er vel f. eks. stikkordet «solidaritet» et eksempel fra den ene enden av spekteret, mens «vekst» og «effektivitet» i dagens situasjon kanskje kan være eksempler fra den andre enden.[1])

— Det lar seg gjøre i bestemte epoker å peke ut den dominerende institusjon i et samfunn — dominerende i den forstand at samfunnets verdier i særlig grad virkeliggjøres nettopp gjennom denne institusjonen. *Kirken* har til tider hatt denne posisjon, *hæren* til andre tider. I etterkrigstidens Norge må det være fullt forsvarlig å hevde at *industrien* har vært den dominerende institusjon. Industrien har i denne tid ikke bare vært et sentralt hjelpemiddel i vår nasjonale økonomi. Det industrielle er vel også blitt opphøyet til et prinsipp av mer allmenn gyldighet: representanter for ikke-industrielle sektorer av samfunnslivet kan praktisk talt ha følt det som en skavank ved dem selv om de ikke adopterte det industrielle prinsipp i sin virksomhet.[2])

I dette industrielle prinsipp ligger først og fremst en instrumentell oppfordring, dette at man bør handle ut fra tanken om mest mulig effektiv utnyttelse av ressurser og hjelpemidler. Dette industrielle prinsipp gjelder utnyttelse av naturressurser, av kapital og produksjonsutstyr og av arbeidskraft. Det karakteristiske når det gjelder utnyttelse av arbeidskraft ligger i den industrielle *organisasjon* — den effektive arbeidsdeling og administrative koordinering av de delte oppgaver, spesielt med sikte på stordriftens fordeler. I hele denne instrumentelle oppfordring ligger en relativ ubundethet av tradisjonelle fremgangsmåter og en vilje til å innrette seg etter de resultater som man kommer fram til gjennom kjølig analyse, og utnytte de muligheter som åpnes ved teknologiske og vitenskapelige nyvinninger.

Jeg sa at det industrielle prinsipp har stått helt sentralt i etterkrigstidens Norge. I de senere år har allikevel visse kontrasignaler meldt seg. Tilliten til

*) Foredrag ved Industriseminaret, Universitetet i Oslo, høsten 1972.

1) Gunnar Brostigen i brev av 23. juni 1972.

2) Litteraturen inneholder mange utlegninger om den industrielle tidsalder, et eksempel kan være Peter F. Drucker, *The New Society,* Harper & Borthers, New York, 1949.

det industrielle prinsipp er brutt ned i enkelte leire, ikke minst her på Blindern. Mange av mine yngre sosiologkolleger ville f. eks. finne min fremstilling av det industrielle prinsipp utilbørlig i all sin nøytrale, nærmest vennlige forsiktighet. Mange ville utvilsomt ha gitt mer fordømmende fremstillinger.

Men jeg for min del finner det riktig å være klar over det i og for seg høyverdige i de industrielle verdier og normer. I den sammenheng kan det være nyttig å minne om den meget viktige sannsynliggjøring som Max Weber kom med i begynnelsen av århundret, nemlig at den kapitalistiske industrialisme hadde sine røtter i visse religiøse retninger, og han satte fingeren på den mer asketisk pregede protestantisme slik den f. eks. kom til uttrykk i calvinismen.[3]) Andre har sannsynliggjort en beslektet sammenheng mellom slike religiøse forestillinger og utviklingen av den moderne vitenskap[4]) — og man kan vel i det hele se en sammenheng mellom slike religiøse forestillinger og hele det kulturelle og organisatoriske kompleks som vi i dag oppfatter som karakteristisk for det moderne industrisamfunn. (Ved siden av å poengtere de etisk høyverdige aspekter ved den industrielle tradisjon, har jeg ved disse påminnelser også fått en anledning til å understreke at samspillet mellom verdioppfatninger og materiell struktur kan gå begge veier: forutgående verdiforestillinger kan gi seg utslag i hva slags produksjonssystem man utvikler, og det produksjonssystem man har skapt danner igjen grunnlaget for videreutvikling av verdioppfatninger. Egentlig er dette vekselvirkningsforholdet en avgjørende forutsetning for at man ikke skal falle i apati eller stille seg fatalistisk overfor en utvikling.)

Hvis man skal sette én merkelapp på det industrielle prinsipp, må det vel være *rasjonalitet* — og jeg velger fremdeles positivt ladede betegnelser, ikke minst med den baktanke at når jeg senere må komme inn på industriens mer negative konsekvenser så kan jeg oppnå det pedagogiske poeng at det ikke bare er det onde som kan ha onde virkninger — også det i og for seg gode kan ha onde virkninger. Jeg har f. eks. liten sans for dem som for å signalisere at de har øynet industrisamfunnets problemsider, finner å måtte fremstille industriens ledere som spesielt onde og egennyttige personer. Problemets dybde blir jo eventuelt bare understreket ved at disse ledere stort sett er selvoppofrende og meget skikkelige mennesker.

Man kan naturligvis ikke snakke om rasjonalitet uten i forbindelse med et formål. Når det gjelder forretningsorganisasjoner som det her dreier seg om, er det ikke uvanlig å si at formålet er profittmaksimering — og i mer agitatoriske sammenhenger kan dette formål fremstilles som en profittmaksimering for bestemte *personer:* eiere, direktører. Det er klart at det omkring den industrielle virksomhet befinner seg en krets av pengeplasserere med dette mer personlig-kapitalistiske formål, men disse er ikke i noen karakteristisk forstand deltakere i selve det industrielt arbeidende system. Det ville være en utillatelig forenkling etter min oppfatning, å oppfatte det industrielle systems særkjennende formål som profittmaksimering for en bestemt krets av personer. Da ville industrisamfunnets problemer være lettere å takle enn de faktisk er. Den industrielle organisasjon har i det kapitalistiske system sitt særkjennende formål i *organisasjonenes egen overlevelse på sitt marked,* og profittmaksimering kommer inn først og fremst som en forutsetning for styrking av selve organisasjonen: reinvestering i eget utstyr, reinvestering i eget personale og investeringer vis-à-vis omgivelsene for å sikre større forutsigbarhet og overlevelsesevne på konkurransemarkedet. Man kan ikke «løse» problemene som dette industrielle overlevelsesformål skaper ved å personliggjøre det. Det intrikate ved forholdet er jo nettopp at det er organisasjonens eget liv det står om, og derved også livsgrunnlaget for den større krets av mennesker som står i et gjensidig direkte avhengighetsforhold til organisasjonen, nemlig de ansatte, det lokale samfunn.

Men tilbake til industriens *rasjonelle* karakter — og nå lar vi tanken på det bestemte formål ligge en stund. Jeg tror det kan være nyttig å peke på to forskjellige betydninger av rasjonalitet.[5]) Den ene betydningen peker på egenskaper ved det sosiale system som man studerer — at dette system funksjonerer mest mulig hensiktsmessig i forhold til sitt formål. Det er denne systemrasjonalitet man sikter til når man snakker om «rasjonalisering», og det er denne form for rasjonalitet som er særkjennende for den industrielle organisasjon sett som en helhet. I det følgende skal jeg kalle dette for *funksjonell rasjonalitet.*

En annen betydning av rasjonalitet peker på den enkeltes innsikt og oversikt når det gjelder virkemåten til det system han inngår i. Denne individuelle forståelse av et systems oppbygning og virkemåte, og egen funksjon i denne helhet, skal jeg kalle *substansiell rasjonalitet.* Det ligger egentlig ikke i det industrielle systems logikk noen forutsetning om substansiell rasjonalitet innenfor systemet, annet enn i det ledende og rådgivende skikt som skal planlegge og administrere den funksjonelt rasjonaliserte organisasjon. Den funksjonelle rasjonaliserings logikk tilsier i hvert fall i første omgang ordninger som *motvirker* substansiell rasjonalitet nedover i organisasjonen, nemlig en detaljert arbeidsdeling som bringes i funksjonell harmoni gjennom en administrasjon ovenfra. Den tradisjonelle organisasjons- og administrasjonslitteratur er da også i stor grad nettopp bygget på denne rasjonaliseringsmodell. Etter denne tradisjonen blir substansiell rasjonalitet et industrielt elitekjennetegn, mens de masser som inngår i de funksjonelt rasjonaliserte industrielle organisasjoner står i et fremmedgjort forhold til det system de inngår som brikker i.

Dette bilde av industrien er ikke uriktig, men det trenger å nyanseres noe. Den tradisjonelle rasjonaliseringsmodell bryter nemlig sammen når systemet

3) Max Webers *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* ble først publisert 1904—05 og er senere kommet i en rekke utgaver på mange språk.

4) Se Robert K. Merton, *Social Theory and Social Structure,* The Free Press, Glencoe, 1949.

5) Her følger jeg en forholdsvis «glemt» klassiker, Karl Mannheim, *Man and Society in an Age of Reconstruction,* Routledge & Kegan Paul, London, 1954.

stadig er under endring, f. eks. gjennom ny teknologi eller omlegging av produksjonen, og når de arbeidsdelte oppgaver allikevel forutsetter bruk av skjønn og fagkunnskaper. Ut fra systemets egne effektivitetsbestrebelser kan det bli ønskelig å bygge inn substansiell rasjonalitet nedover i systemet — fordi elementene i det handlingssystem en arbeidsorganisasjon er, ikke lar seg perfekt programmere fra toppen. Jeg tror for så vidt at den tradisjonelle administrative modell lettere kan overleve i systemer som i *mindre* grad må kjempe for sin eksistens på et marked, altså hvor effektivitetsbestrebelsene ikke er så fremherskende. F. eks. tror jeg at visse sider av skoleadministrasjonen, sykehusadministrasjonen og administrasjon av enkelte andre etater, har større likheter med den tradisjonelle modell som gjerne går under betegnelsen «byråkrati», enn tilfellet er for industriell administrasjon.

Når det gjelder spørsmålet om rasjonalitet vil jeg derfor oppsummere med å si at industrien uten tvil har representert en modell for samfunnet for så vidt det dreier seg om prinsippene for funksjonell rasjonalisering, altså selve den industrielle organisasjonsmodell. I denne sammenheng har industrien bidratt til substansiell rasjonalitet i et administrativt, vitenskapelig og politisk eliteskikt. Etter min oppfatning har industrien også gått foran enkelte andre sektorer når det gjelder en oppmykning av de byråkratiske administrasjonsprinsipper og for så vidt bidratt til at oppmerksomheten er blitt skjerpet med hensyn til ønskeligheten av substansiell rasjonalitet også nedover i organisasjonen.

Så langt har jeg drøftet industrien som en slags kultur slik den først og fremst er formidlet av industriens lederskikt. Men industriens plass i samfunnet må nødvendigvis også drøftes i forbindelse med dens strukturelle konsekvenser — industrien skaper jo arbeidssituasjoner for sine ansatte og livssituasjoner for befolkningen. — Jeg må skyte inn her at jeg vil begrense min diskusjon til det tema som ble antydet overfor meg i den henvendelse jeg fikk fra Industriseminarets ledelse i anledning dette foredrag, nemlig det som gjelder industriens påvirkning av folks verdimønster. De spørsmål jeg nå tar opp gjelder da hvordan de situasjoner som folk står i til industrien, i sin tur produserer bestemte verdioppfatninger og normative forestillinger.

Jeg har ikke tid her til å gi noe særlig nyansert bilde, men må nøye meg med å antyde hva jeg mener er noen karakteristiske trekk. La oss først tenke på den ansattes situasjon representert ved industriarbeideren. Dette er et tema jeg selv har behandlet i boken om *Arbeiderkollektivet.*[6])

Formålet med den industrielle organisasjon var altså organisasjonens egen overlevelse på sitt marked. Siden det dreier seg om et konkurransemarked, vil overlevelsen prinsipielt hele tiden stå på spill og som nevnt vil det derfor hvile et press over organisasjonen i retning av en løpende funksjonell rasjonalisering. I boken om Arbeiderkollektivet har jeg markert dette presset ved å hevde at det under den industrielle organisasjon gjør seg gjeldende en teknisk/økonomisk logikk som går ut på at man stadig bestreber seg på teknisk forbedring og økonomisering — det det gjelder er å bli så hensiktsmessig og lønnsom som mulig. Som deltakere i den industrielle organisasjon er de ansatte utsatt for et teknisk/økonomisk press. Jeg har antydet at dette press har tre sider:

a) Det teknisk/økonomiske system er «umettelig» i den forstand at det har en prinsipielt ubegrenset appetitt på de ansattes ytelser. I forhold til disse teknisk/økonomiske ønsker er de ansatte «begrenset» i sine ytelsesressurser og -motivering.
b) Det teknisk/økonomiske system tilstreber funksjonell rasjonalitet gjennom arbeidsdeling og spesifiserer i denne sammenheng en relativt «ensidig» oppgave for den ansatte. I forhold til denne bestemte og avgrensede oppgave er den ansatte «mangfoldig» i sine handlingstendenser og utfoldelsesbehov.
c) Endelig er det teknisk/økonomiske system «ubønnhørlig» i den forstand at det ikke er i dets interesse å beholde som medlemmer personer som kommer til kort i forhold til andre bidragsytere til systemet, eller i den forstand at systemet for sin egen overlevelses skyld kan gå til innskrenkninger eller omlegninger som rammer den enkelte. Den ansatte på sin side er naturligvis «trygghetssøkende» og kan vanskelig avfinne seg med det ubønnhørlige ved systemet.

Det er altså en innebygd motsetning mellom det teknisk/økonomiske systems logikk og de ansattes ressurser og behov. Enkeltvis kan ikke den ansatte finne full beskyttelse mot dette press. Over tid har det utviklet seg en rekke institusjonelle regler og sosiale ordninger som demper kollisjonsrisikoen mellom det teknisk/økonomiske system og den ansatte. *Arbeiderkollektivet* er en forsvarsordning som har utviklet seg på arbeidsplassen arbeiderne imellom i lys av de erfaringer de har gjort med det teknisk/økonomiske system. Arbeiderkollektivet er en solidarisk ordning som går ut på at den enkelte arbeider ikke skal innrette seg enkeltvis i sin arbeidsmessige situasjon, men gjennom et fellesskap som i prinsippet omfatter alle under arbeidsformennene. Her foreligger karakteristiske normer som regulerer arbeidernes forhold i lønnsspørsmål, opprykksforhold, arbeidsforhold. I det daglige kan man si at normene virker til å hindre «favorisering» ovenfra og «innynding» nedenfra, og hele ordningen må oppfattes som en solidaritetssak som gir arbeiderne *makt* i forhold til representantene for det teknisk/økonomiske system, og som også gir muligheten for et liv i *ære,* selv om man på en måte befinner seg i en individuelt sett underordnet og mindre prestisjefylt situasjon. Æren ligger i det å følge det solidariske kameratskapets moral og makten ligger i det at man kan opptre i samlet flokk.

Jeg har sett dette lokale arbeiderkollektiv som en viktig sosial forutsetning både for arbeidernes

[6]) Sverre Lysgaard, *Arbeiderkollektivet,* Universitetsforlaget, Oslo, 1961.

egen organisering i en fagforening og for deres opplevelse av integrering i en klasse. I den industrielle organisasjons struktur ligger derfor vesentlige betingelser for arbeidernes faglige organisering og politiske hovedoppfatninger. Enkelte samfunnsvitenskapelige og politiske kritikere vil mene at denne situasjon må gis en slik formulering at den inneholder en forutsigelse av *revolt* fra de ansattes side. Min oppfatning er at et samfunn er i stand til å ordne seg med betydelige innebygde spenninger — og disse spenninger er i mange tilfelle bare den ene side av en sak. Den andre siden er *den gjensidige avhengighet* mellom de parter som står i spenningsforhold til hverandre. Bedriftens overlevelse er i arbeidstakernes daglige situasjon også deres overlevelse. I tillegg til denne gjensidige avhengighet som reduserer motiveringen for revolt, vil selve konfliktsituasjonen dempes av arbeiderkollektivet og fagforeningens mulighet for å øve kontroll over situasjonen. Dessuten har det i samfunnet, delvis som følge av faglig og politisk kamp og delvis i respekt for allmenne menneskelige hensyn som gjør seg gjeldende i vår kultur, bygget seg opp et lovverk og et avtaleverk som reduserer det teknisk/økonomiske systems adgang til helt ut å følge sin logikk i praksis. Avtaleverket har også bidratt sterkt til å understreke den gjensidige avhengighet i arbeidslivet og bygge opp forskjellige typer av samarbeidsordninger som modifiserer den byråkratisk rasjonaliserte organisasjonsmodell. Hele spørsmålet om industrielt demokrati må kunne ses i denne sammenheng. Innenfor forholdet av gjensidig avhengighet kan samarbeidsordninger imøtekomme på den ene siden arbeidstakernes ønske om økt kontroll over egen situasjon, og på den andre siden bedriftsledelsens ønske om mer reaksjonsdyktige, selvstyrende organisasjonselementer — altså fra begge parters synspunkt, økt substansiell rasjonalitet nedover i organisasjonen. Jeg vil gjenta at jeg synes industrien i sine mer eksperimenterende, mindre tradisjonalistiske holdninger, har maktet å utvikle interne prosesser av disse slag mer løfterikt enn flere andre sektorer av samfunnslivet. Egentlig tror jeg at industrien etter hvert vil kunne løse disse interne organisasjonsutfordringer, selv om vi av og til vil oppleve vekkere av typen Kiruna.

Så vidt jeg kan forstå vil ikke industriens vanskeligste sosiale utfordring komme til å ligge i disse indre forhold, men i industriens forhold til det omgivende samfunn. Fordi den enkelte industrielle organisasjon har sin egen overlevelse som primært formål, vil også det omgivende samfunn for den enkelte bedrift være en ressurs som bedriften utnytter for egen overlevelse. Jeg ser det slik at den samme teknisk/økonomiske umettelighet, ensidighet og ubønnhørlighet er en logisk avledbar side ved bedriftens forhold til omgivende natur- og miljøressurser. På grunn av den gjensidige avhengighet vis-à-vis bedriften vil de ansatte kunne støtte bedriften i dens utnyttelse av omgivelsenes ressurser, selv når dette kan være problematisk ut fra et samfunnsmessig helhetssyn. Likeledes kan den lokale befolkning, f. eks. på et ensidig industristed, gi sin støtte til bedriftsmessige utnyttelser av stedet, som på lengre sikt alvorlig kan redusere miljøets levelighet. Men denne villigheten til å gi konsesjoner til industrien for enkeltbedriftenes overlevelses skyld, har sine grenser.

Disse grenser vil sannsynligvis først markeres sterkest av den del av befolkningen som ikke selv så direkte opplever et gjensidig avhengighetsforhold til industrien. Det er vel grunnlag for å antyde at industriens posisjon som dominerende institusjon er i ferd med å svekkes, altså i den forstand at det kan stilles spørsmålstegn ved påstanden om at befolkningen stort sett oppfatter det slik at samfunnets verdier i særlig grad virkeliggjøres nettopp gjennom industrien. Vår industrielle sivilisasjon står overfor en viss tillitskrise, men som antydet kanskje først og fremst blant grupper som ikke selv står i et direkte gjensidig avhengighetsforhold til industrien: skoleungdom og studenter, intellektuelle og kunstnere, muligens etter hvert også den interessante kategori av industrielt relativt uavhengige som hjemmeværende husmødre utgjør. Jeg nevner ikke *utkantbefolkningen* fordi jeg oppfatter det slik at deres forhold til industrien i hvert fall foreløpig mer preges av en interessekonflikt angående *lokalisering* av industri enn en verdikonflikt angående industriens vesen. Norske utkantkommuner befinner seg i en situasjon hvor de vil ønske praktisk talt en hvilken som helst industri velkommen, uten nærmere hensyn til de mer langsiktige konsekvenser dette måtte få for lokalsamfunnet.

Den utfordring som ligger i industriens forhold utad til samfunnet, gjelder industriens tilpasning til det som er ønskelig sett under en enhetlig samfunnsmessig synsvinkel, og ikke bare det som er ønskelig ut fra et individuelt industrielt overlevelses- og vekstsynspunkt. Kritikken over utviklingen vil delvis rette seg mot industrien og gjøre den til syndebukk, og delvis mot våre politikere som ikke makter å trekke opp planer for samfunnets utvikling. Uten at vårt vitenskapelige miljø behøver å frykte for sterke angrep, er det vel også rimelig å peke på hvor kort man er kommet f. eks. fra samfunnsvitenskapelig hold når det gjelder å begrunne bestemte utviklingsmodeller for lokalsamfunnet og regioner.

Den industrielle modell har fungert bra så lenge primære økonomiske behov sto i forgrunnen, og så lenge man mente at man kunne ekspandere innenfor en verden uten praktisk viktige begrensninger. I sin instrumentelle holdning har industrien ikke behøvd å ta standpunkt til produksjonens endelige menneskelige eller sosiale mening, og allikevel har tilliten altså vært stor til at vi alle var tjent med utviklingen.

I dag befinner plutselig industrien seg tvert om i sentrum av katastrofeteorier om vår framtid. Forurensning, avfolkning av enkelte distrikter og pressproblemer i andre, snarlige energi- og råstoffmangler, utilstrekkelig meningsfylte oppgaver og personlige utviklingsmuligheter, ensidige lokale miljøer — og helsemessige belastninger ved industrielt arbeid — alle disse forhold utad til det om-

givende samfunn og innad i arbeidsmiljøet vil gi økt grobunn for kritikk av industrien og utfordre bedriftenes adgang til å forfølge sine egne overlevelsesformål.

Mange mener at denne kritikk allerede går meget dypt i det norske samfunn og at f. eks. Nei-flertallet ved folkeavstemningen kan tolkes i den retning. Sikkert er det vel at den uskyldige tiltro til «det industrielle» er i ferd med å rokkes i vårt samfunn. En full gjenopprettelse av tilliten avhenger av at industrien virkelig bidrar til en redefinering av sine overlevelsesmål, slik at helhets- og framtidshensyn bygges mer skikkelig inn i de løpende teknisk/økonomiske kalkyler. Men dette er ikke i mindre grad en utfordring også til våre andre institusjoner, vitenskapelige og politiske. Under enhver omstendighet vil det kreves innstillinger av den art som nettopp har vært karakteristisk for industrien: rasjonalitet og relativ ubundethet av tradisjonelle fremgangsmåter — men nå med tanke på overlevelse for større enheter enn den enkelte bedrift.

NORSKE
SOSIALØKONOMERS
FORENING

Seminar i systemering

Norske Sosialøkonomers Forening vil i vårsemesteret 1973 arrangere et seminar i systemering.

PROGRAM

11. januar kl. 13.15—16.00:
Åpning av seminaret.
Universitetslekt. Erling S. Andersen:
Generelt om informasjonsystemer. Fundamentale prinsipper for systemarbeide. Systemeringens hovedfaser.

18. januar kl. 13.15—16.00:
Konsulent Arvid Lyche:
Organisering og administrasjon av et prosjekt. Styrings- og prosjektgrupper. Nettverksmetoder for styring av tid og ressurser.

25. januar:
Gruppearbeid.

1. februar kl. 13.15—16.00:
1. seminar-presentasjon:
Skisse av formålet med et informasjonsystem. Foreløpig prosjektplan for tid og ressurser.

Universitetslekt. Erling S. Andersen:
Informasjonsanalyse.

8. februar kl. 13.15—16.00:
Informasjonsanalyse forts.

Forts. neste side

15. februar:
Gruppearbeid.

22. februar kl. 13.15—16.00:
2. seminar-presentasjon:
Det formelle innhold av informasjonsystemet.

Konsulent Frank Svendsen:
Beslutningstabeller. Beslutningsregler, — betingelser og -handlinger.

1. mars kl. 13.15—16.00:
Universitetslekt. Erling S. Andersen:
Beskrivelse av informasjonsprosessen. Automatisering av informasjonsystemer.

8. mars:
Gruppearbeid.

15. mars kl. 13.15—16.00:
3. seminar-presentasjon:
Lar informasjonsystemet seg automatisere? Organisasjonsmessige og administrative hensyn.
Konsulent Frank Svendsen:
Datateknologiske muligheter.

22. mars kl. 13.15—16.00:
Datateknologiske muligheter forts.

29. mars kl. 13.15—16.00:
Universitetsstipendiat Steinar Strøm:
Prinsipper for analyse av kostnanader og nytte-effekt («Cost-benefit» analyse).

5. og 12. april:
Gruppearbeid.

26. april kl. 13.15—16.00:
4. seminar-presentasjon:
Den prinsipielle oppbygging av et informasjonsystem. Generelt om prosjektplan. Datateknologisk utrustning. Kostnader og nytte-effekt ved et nytt informasjonssystem.
Avslutning av seminaret.

Fremmøte første gang: Seminarrom 1246,
Eilert Sundts hus, Blindern.

Undervisningsformen vil bli en veksling mellom forelesninger, aktivt gruppearbeid og presentasjon i seminarer. Seminaravgiften, som inkluderer undervisningsmateriell, er 600 kr. for medlemmer av foreningen og 700 kr. for ikke-medlemmer. Foreningen har søkt Universitetet om økonomisk støtte til seminaret, og vi regner med at det eventuelt kan redusere prisen med ca. 400 kr. Deltakerantallet er begrenset til 20. Plass reserveres i den rekkefølge påmeldingene kommer inn.

Påmelding skjer til: Norske Sosialøkonomers Forening,
Storgaten 26, Oslo 1,
tlf. 20 22 64.

Nærmere opplysning kan fåes ved henvendelse til seminarlederen, konsulent Frank Svendsen, Rikstrygdeverket, Oslo 2, tlf. 55 15 80.

Framsendes som dagsaviser!

Prisoppgave

Økonomer - sosiologer - arkitekter - ingeniører

A/S Stormbull innbyr interesserte til å besvare en prisoppgave innen området boliger og miljø.

Oppgaven utlyses i anledning av firmaets 75-års jubileum og kan besvares av enkeltpersoner eller grupper.

1. premie er kr. 25.000,-. Dessuten vil det bli foretatt tre innkjøp, hvert på kr. 5.000,-.

Oppgavetekst:
«Det hevdes at konsentrert småhusbebyggelse er en mer miljøvennlig boform enn blokkbebyggelse.

Drøft endringer i eksisterende forhold for at konsentrert småhusbebyggelse kan være et mer realistisk alternativ bl. a. ut i fra en vurdering av samfunnsøkonomi, ressursutnyttelse, byggekostnader og beboerøkonomi.»

Frist for innsendelse er 15. mars 1973. Program blir tilsendt ved henvendelse til vårt Sekretariat Storgt. 10 A, Oslo 1. Tlf. 20 42 90.

A/S Stormbull

Stål Maskiner Byggevarer

Utgiverpoststed Bergen Reklametrykk A.s Bergen

Knut Getz Wold

Bilag til «Sosialøkonomen» 1972

Den økonomiske situasjon

Foredrag på Norges Banks
representantskapsmøte 14. februar 1972

1. *Innledning*

I året som gikk, viste norsk indre økonomi en sterk motstandsevne overfor forverring av de internasjonale vilkårene i konjunkturutvikling og økonomisk politikk.

Det økonomiske tilbakeslaget som alt året før hadde preget USA og Storbritannia, spredte seg til de fleste andre ledende industriland. Men den sterke prisstigningen fortsatte usvekket. To viktige nye trekk i bildet føyde seg til. Vi fikk en internasjonal valutakrise og en handelspolitisk krise. I løpet av noen dramatiske sommermåneder ble viktige ledd i det institusjonelle systemet som var bygd opp i Bretton Woods, brutt i stykker. Selv om det hadde sine svakheter, har dette systemet dannet en ramme for verdens valutahusholdning av avgjørende betydning for veksten i verdensøkonomien og i norsk økonomi. Vedtakene om innførselsavgiftene i Sambandsstatene og Danmark var i klar strid med internasjonale traktatforpliktelser og førte med seg fare for tilbakeslag i det mellomfolkelige økonomiske samarbeidet. Uvissheten om utfallet av forhandlingene om utvidelsen av Det europeiske økonomiske fellesskapet og om forholdet til de øvrige EFTA-landene skapte vansker for den økonomiske planleggingen i viktige deler av norsk næringsliv.

Likevel har norsk økonomi totalt sett klart seg bra. Avsetningsvanskene er nok etter hvert blitt store for viktige utførselsnæringer. Men produksjonsveksten har vært høyere enn en skulle vente på bakgrunn av den internasjonale konjunkturutviklingen. Arbeidsløshetsproblemene er lokale, men små i landsmålestokk. Sysselsettingen i landet under ett ligger fortsatt på et meget høyt nivå. Underskottet på driftsbalansen overfor utlandet har nok økt, men har ikke ført til noen finansieringsproblemer eller noen påkjenning på valutareservene. Prispresset har avtatt. Den økonomiske politikken som Norge har ført, har virket som en effektiv motkonjunkturpolitikk. Bare meget få andre industriland har lykkes like godt i så måte.

2. *Den internasjonale økonomiske utviklingen*

I industrilandene i den vestlige verden under ett vokste bruttonasjonalproduktet i 1970 i alt med 2,7% og i fjor med 3½%. I Norge lå veksten i 1970 0,7% høyere og i fjor 1,3% høyere enn gjennomsnittet.

I USA og Storbritannia, som trakk den samlete veksten sterkt ned i 1970, skjedde det et omslag til ny oppgang i løpet av fjoråret. Det er ventet at produksjonsveksten i begge disse landene til ta seg ytter-

ligere opp i år. Devalueringen av dollaren har gitt Sambandsstatene en viktig konkurransemessig fordel.

For industrilandene i den vestlige verden under ett regner OECD med en vekst på 5% i 1972. Den vil i så fall ligge litt under gjennomsnittet for de siste 10 årene. Vekstraten i år vil ventelig øke gradvis utover året.

I Storbritannia, som hittil har vært vårt viktigste markedsland, ventes en vekst på vel 4% i 1972. Sverige, som i fjor så vidt passerte Storbritannia, burde kunne nå opp i over 3½%. I begge tilfelle er dette en kraftig øking fra i fjor. Størst er usikkerheten når det gjelder det tredje viktigste, Vest-Tyskland, som er inne i en utpreget stagnasjon. Veksten kan lett bli bare 1½% eller lavere, men ventelig med bedring utover året. Utsiktene for våre største markedsland er med andre ord noe svakere enn gjennomsnittet.

Her i Norge er nasjonalbudsjettets offisielle anslag en vekst i bruttonasjonalproduktet i år på 4,7%. Den vil altså i tilfelle ligge ubetydelig i underkant av gjennomsnittet for OECD-området, men tallet vil ligge ca. ¾% høyere enn for Europa under ett.

Utsiktene både for vårt og andre land henger mye sammen med utviklingen av de internasjonale betalingsforholdene. Målet med devalueringen av dollaren er å få til en sterk svingning i den amerikanske betalingsbalansen. Dette burde ikke representere urimelig store omstillingsproblemer for den øvrige verden. Men et avgjørende spørsmål her blir i siste instans om de andre industrilandene, framfor alt Japan og Vest-Tyskland, er villige til å akseptere betydelig mindre overskott på sine betalingsbalanser som det nødvendige motstykket til bedringen i USA's utenriksøkonomi.

Vekstraten i OECD-landenes samlete innførsel i faste priser, som så sent som i 1970 var nesten 9%, sank helt ned til 3½% i siste halvår i fjor regnet på årsbasis. Men det var også vendepunktet. I første halvår i år ventes en vekstrate i innførselsvolumet på 6½% og i annet halvår 9½%. Det er i tilfelle et markert omsving, som også burde skape bedre utsikter for Norges vareutførsel og skipsfart i år og til neste år.

3. *Den internasjonale valutasituasjonen*

Utover våren og sommeren i fjor ble det spenningsforholdet som lenge hadde preget den internasjonale betalingssituasjonen, tilspisset. For første gang i dette hundreåret fikk USA underskott i varebyttet med utlandet. I seg selv var likevel ikke dette forholdet av avgjørende betydning. Men den store kapitalutgangen fortsatte. Spesielt økte utførselen av kortsiktig kapital voldsomt.

USA holdt et relativt lavt rentenivå for å stimulere den svake innenlandske konjunkturutviklingen. Særlig i Vest-Tyskland lå derimot rentenivået høyt, fordi myndighetene mente at dette var nødvendig for å motvirke hva de så på som en inflasjonspreget utvikling. Det bredte seg økende forventninger om en oppskriving av D-mark, noe som ytterligere stimulerte kapitaloverføringene til Vest-Tyskland. Tyske industribedrifter og banker lånte i stor målestokk i euro-dollarmarkedet og overførte midlene til sentralbanken. Myndighetene innførte flytekurs for D-mark for å begrense kapitalinngangen. Men de var på denne tiden ennå

ikke villige til å ta i bruk mer effektive direkte eller indirekte reguleringstiltak for å stanse den kortsiktige kapitalinngangen. En stor del av kapitalstrømmen fra USA tok også veien til Japan. Nå hadde Japan i motsetning til Vest-Tyskland et stort overskott også på den løpende balansen overfor utlandet. Den store kapitalinngangen kom altså i tillegg.

Den 15. august innførte så president *Nixon* sine tiltak. En meget stram etterspørselspolitikk hadde ikke løst de amerikanske betalingsproblemene. De nye tiltakene førte til dyrere import og styrket konkurranseevnen for landets eksport. Pris- og kostnadsproblemet ble også angrepet gjennom direkte reguleringer. Men de amerikanske tiltakene skapte samtidig en kritisk situasjon for hele det mellomfolkelige økonomiske samarbeidet som var bygd opp etter krigen. Situasjonen var særlig farlig på bakgrunn av de svake internasjonale konjunkturene. Derfor er det grunn til tilfredshet med det positive resultatet av Washington-møtet i desember og med de skritt som senere er tatt til løsning av de gjenstående valutapolitiske og handelspolitiske problemene. Justeringen av industrilandenes valutakurser på mer realistisk basis og opphevelsen av 10% avgiften har avverget faren for en internasjonal kjedereaksjon.

Ingen kan vite sikkert om de nye kursrelasjonene er de som best motsvarer de underliggende økonomiske forholdene. Men de representerer i alle fall et stort skritt i riktig retning. Sterke grunner taler for at de nye valutakursene vil vise seg holdbare gjennom en lengre tid framover.

Men en må være forberedt på at det vil ta atskillig tid før de positive virkningene av de nye kursrelasjonene slår gjennom. I år vil det løpende underskottet på USA's og overskottet på Japans, Storbritannias og EF-landenes betalingsbalanser fortsette å øke. En viktig årsak til dette er at de negative virkningene av devalueringen av dollaren på USA's byttevilkår overfor utlandet slår gjennom først, mens de positive virkningene på volumet i varebyttet først viser seg senere – og omvendt for de andre landene. En annen grunn er at konjunkturoppsvinget i USA er kommet lengre enn i Europa og Japan. Slik tilfellet var etter den britiske devalueringen i 1967, kan det komme til å ta et par års tid før en får se de fulle virkningene av det som er skjedd.

En må heller ikke legge for stor vekt på at det hittil bare har vært en begrenset tilbakestrømming av den enorme kapitaleksporten – i alt på 27½ milliarder dollar – fra USA i fjor. Dels har det tekniske årsaker. Dels ligger det amerikanske rentenivået fortsatt lavt. Men det kan ventes at en gradvis oppgang i det amerikanske rentenivået vil sette inn noe senere i år ettersom det økonomiske oppsvinget vinner i styrke, blant annet under innflytelse av det nye ekspansive budsjettet. I flere europeiske land er det på den andre siden en tendens til ytterligere rentenedgang. Disse motsatte tendensene burde stimulere ytterligere tilbakestrømming av kapital til USA utover året.

Grunnleggende problemer er likevel uløste. Samordningen av den økonomiske politikken gjennom Det internasjonale valutafondet og OECD og EF har nok nådd langt. Men den er likevel ikke tilstrekkelig utviklet. Mangelfull samordning av rentepolitikken skaper fortsatt vanskelige problemer. Kontrollen med kapitalbevegelsene, særlig de kortsiktige, later også mye tilbake å ønske. Det er imidlertid interessant å notere

at Vest-Tyskland etter sommerens valutakrise har innført effektive bremsetiltak for den private kapitalimporten i form av tvungne rentefrie folioinnskott i sentralbanken.

Valutafondet arbeider nå med reform av det internasjonale betalingssystemet. Fra norsk side har det i og for seg aldri vært grunn til å beklage seg over det tidligere systemet. Den store utstrømmingen av dollar skapte grunnlaget for euro-dollarmarkedet og euro-obligasjonsmarkedet og dermed også lånemuligheter som har vært av stor betydning for ekspansjonen i norsk næringsliv i etterkrigstiden. Den rikelige tilgangen på dollar førte til en øking i valutareservene i de aller fleste land, og dette gav lenge grunnlag for sterk vekst i produksjon og internasjonal handel. Men utgangen ble til slutt for stor. Og den mangelfulle samordningen av den økonomiske politikken, særlig rentepolitikken, og den utilstrekkelige kontrollen med internasjonale kapitalbevegelser skapte i fjor en påkjenning på systemet som det ikke kunne bære.

Andre internasjonale reserveenheter, særlig SDR eller en eventuell etterfølger etter disse enhetene, må nå gradvis ta gullets og dollarens plass i de enkelte lands reserver. Men dollaren vil fremdeles komme til å spille en meget viktig rolle som transaksjonsvaluta og i lang tid framover også som en viktig del av valutareservene. Fra norsk side må en være interessert i at overgangen til det nye systemet skjer gradvis og forsiktig. Når tilgangen på internasjonale reserver etter hvert i stadig større utstrekning blir underlagt effektiv internasjonal kontroll, er vi interessert i at denne reguleringen utøves på en måte som sikrer tilstrekkelig ekspansjon i produksjon og utenrikshandel. Det er nå en gang slik at hvis et land blir engstelig for utviklingen av sine valutareserver, vil det lett føre til en for restriktiv økonomisk politikk. Jo varsommere bruddet med fortiden blir på dette området, jo bedre.

Det internasjonale valutafond bør spille den ledende rolle under utformingen av de reformene som trengs i det mellomfolkelige betalingssystemet. Fondets organer bør styrkes. Det kan i lengden ikke være tilfredsstillende at den reelle avgjørelsen på disse områdene treffes i fora der verken de små industrilandene eller utviklingslandene er representert. For det er disse landene som er aller mest avhengige av at det internasjonale betalingssystemet fungerer tilfredsstillende.

4. *Norges utenriksøkonomi og betalingsbalanse*

Selv om norsk økonomi i 1971 slapp heller lett fra konjunkturtilbakeslaget i de fleste vestlige landene, merket flere viktige utførselsnæringer avsetningsvansker i stadig større grad utover sommeren og høsten. Den samlete vareutførselen (inkl. nye skip) vokste med vel 5%. Da prisene steg litt mer, var det en ubetydelig nedgang i volum.

Vareutførselen til Vest-Tyskland viste en sterk tilbakegang – over 7% – og til Storbritannia var veksten bare vel 1%. Dette viser tilbakevirkningene på norsk utførsel av stagnasjonen i disse to landene. På denne bakgrunnen er det særlig interessant at utførselen til Sverige økte med 8½% trass i at den samlete innførselen til Sverige var praktisk talt uforandret på grunn av det økonomiske tilbakeslaget der.

Blant vareslagene skiller tremasse, aluminium, kopper og magnesium seg ut med markert tilbakegang. Men ikke minst på bak-

grunn av den alminnelige konjunktursituasjonen er det imponerende at verkstedindustrien og en lang rekke produsenter av ferdigvarer har økt sin utførsel sterkt. Utførselsverdien av fisk og fiskevarer tok seg også godt opp.

Vareinnførselen steg i fjor med vel 6% eller omtrent svarende til prisstigningen. Men vareinnførselen året før lå meget høyt, blant annet på grunn av lageroppbygging.

Innførselsoverskottet av varer (inkl. eksport av nye skip) økte i fjor med 479 mill. kroner. Netto fraktinntektene steg samtidig med 485 mill. kroner og dekket altså det økte importoverskottet.

Driftsunderskottet på betalingsbalansen med utlandet for 1971 er foreløpig anslått til 2,8 milliarder kroner mot 1,5 milliarder kroner året før. Denne oppgangen på vel 1,3 milliarder kroner er likevel ikke større enn at den temmelig nøye motsvarer større nettoimport av skip (innførsel av nybygde og eldre skip ÷ utførsel av eldre skip).

Målt på en annen måte tilsvarer driftsunderskottet for 1970 10% og for 1971 17% av nettoinvesteringene. I og for seg er det ikke på noen måte uforsvarlig å finansiere en sjettepart av vår høye investeringsrate med kapitalimport utenfra. Den innenlandske spareraten er likevel meget høy jevnført med de aller fleste andre land. Men på lengre sikt er det betenkelig at vareinnførselen stiger så mye sterkere enn vareutførselen. Utviklingen i 1970 og 1971 har i så måte vært i strid med målsettingen og reflekterer etterspørselspresset. En kan heller ikke regne med fortsatt øking i fraktinntektene i tiden framover. Og en bør ikke i lengden ta sikte på en så sterk utnytting av lånemulighetene ute som tilfellet var i fjor. På denne bakgrunnen er det en rimelig målsetting at nasjonalbudsjettet for i år går inn for en viss reduksjon av driftsunderskottet, som i tilfelle vil føre til at 13% av nettoinvesteringene i 1972 dekkes gjennom opplåning ute. Dette forutsetter en viss tilstramming av den økonomiske politikken.

Lånemulighetene ute var i fjor meget gode og rentenivået stort sett fallende, slik tilfellet gjerne er under en konjunkturnedgang. En stor del av driftsunderskottet dekkes mer eller mindre direkte av opplåning i samband med skipsimporten. Det har heller ikke vært noen vansker med opplåningen ellers. Tvert imot har det i stor utstrekning vært nødvendig å holde tilbake på ønsker om låneopptak ute, for å hindre en for sterk oppgang i den innenlandske etterspørsel.

5. *Valutapolitikken*

Utviklingen av de internasjonale valutaforholdene i løpet av 1971 førte til en sterk vekst også i Norges offisielle gull- og valutabeholdninger. I løpet av året økte beholdningene med 1 883 mill. kroner til 7 676 mill. kroner regnet etter de nye kursene.

Bakgrunnen for den sterke veksten i de offisielle beholdningene var et relativt lavt internasjonalt rentenivå og etter hvert i stadig større grad forventningen om devaluering av US dollar. Rederier og andre bedrifter kurssikret seg ved å redusere sine dollartilgodehavender og selge framtidige dollarinntekter på termin. Forretningsbankene på sin side søkte å redusere sin risiko ved å selge til Norges Bank de dollar de fikk inn fra bedriftene, og ved å redusere sine egne beholdninger.

I alt reduserte bankene sine nettofordringer overfor utlandet med om lag 1,0 mil-

liard kroner i de første åtte måneder av 1971, samtidig som sektorene utenfor banksystemet solgte netto nærmere 1,1 milliarder kroner i valuta til bankene. Til sammen resulterte dette i et nettosalg av over 2,1 milliarder kroner i valuta til Norges Bank. Alene i de to første uker av august kjøpte Norges Bank valuta fra bankene og publikum for 722 mill. kroner.

Resultatet av disse valutatransaksjonene ble en langt større indre likviditetstilførsel enn en hadde regnet med. En annen virkning av bedriftenes og bankenes valutadisposisjoner i denne tiden var at det i siste omgang ble Norges Bank og staten som måtte bære en tilsvarende større del av kursrisikoen.

De store nettosalg av valuta fra rederiene og andre bedrifter og fra bankene til Norges Bank i 1971 viser at de private beholdningene av utenlandsk valuta representerer en betydelig usikkerhetsfaktor i valutapolitikken og kredittpolitikken. Både bedriftene og bankene hadde tidligere understreket sterkt at deres valutabeholdninger ikke var større enn det som trengtes som arbeidsreserver og for å underbygge de nødvendige kredittoperasjoner i utlandet. Erfaringene fra 1971 viste imidlertid at disse beholdningene i en gitt situasjon kan reduseres med millardbeløp ved omveksling til kroner. Når beløp av denne størrelsesorden over kort tid trekkes inn i og kanskje senere ut av den indre norske økonomi, kan dette skape betydelige kredittpolitiske og valutapolitiske problemer.

Norges Bank fant det derfor nødvendig i midten av desember etter drøftinger med forretningsbankene å fastsette snevrere rammer for svingningene i bankenes netto valutaposisjoner. Det ville også være ønskelig å komme fram til en forståelse med rederiene og andre bedrifter om størrelsen av deres utenlandske kortsiktige tilgodehavender og om den måten de skal disponeres på, spesielt om overføring til norske kroner og eventuelt tilbake igjen. Dersom en slik forståelse ikke kan oppnås, vil en måtte gjøre bruk av de videre svingningsmarginene for valutakursene i større utstrekning enn ellers nødvendig og ønskelig eller eventuelt av direkte reguleringstiltak.

De offisielle valutareservene som Norge nå disponerer, er store i forhold til hva en har hatt tidligere i etterkrigstiden, og i forhold til valutareservene i våre nordiske naboland og Storbritannia. Men de er ikke større enn typisk i andre industriland målt i forhold til utenriksøkonomiens størrelse. De relativt rommelige reservene gir imidlertid i dag en betydelig valutapolitisk handlefrihet. Det er særlig verdifullt i en situasjon med et internasjonalt konjunkturtilbakeslag. Ved tilbakeslaget i verdensøkonomien i 1958 hadde en ikke en slik valutapolitisk handlefrihet, fordi reservene var relativt små. Det førte også til en sterk tilbakeholdenhet ved utformingen av den økonomiske politikken. Denne gangen har en kunnet ta en risiko i så måte og har kunnet opprettholde et høyt innenlandsk aktivitetsnivå. Når valutareservene er relativt store, er det også mye lettere å oppnå lån ute. Her som ellers gjelder det at det er lettest å få lån når en ikke trenger det.

Som følge av dollardevalueringen har verdien av Norges Banks valutareserver uttrykt i norske kroner sunket med ca. 6% eller omkring 450 mill. kroner.

Norges Banks valutareserver har vært plassert ut fra omsyn til sikkerhet, likviditet, avkasting og i enkelte perioder delvis

også til støtte for næringslivets opplånings-muligheter ute. På denne bakgrunnen har en, i motsetning til de fleste andre industrilandene, holdt meget lite i gull. Denne plasseringspolitikken har ført til renteinntekter på bortimot 2 milliarder kroner i de siste 20 år. I de to siste årene alene utgjorde inntektene 556 mill. kroner. Det bokføringsmessige tapet i forbindelse med dollardevalueringen må vurderes på denne bakgrunnen.

Hvis en skulle ha unngått en del av dette tapet, måtte en ha kjøpt gull kort tid før 15. august for så å selge det snarest mulig etter gulloppskrivingen, eller konvertert dollar til andre valutaer før 15. august. Disse omplasseringsmulighetene har imidlertid i hovedsaken bare teoretisk interesse. En sentralbank vil måtte disponere sine beholdninger etter langsiktige retningslinjer, som tar hensyn både til landets interesser og til det internasjonale valutasystem. Det ville oppstå kaotiske forhold på valutamarkedene så vel som på penge- og kredittmarkedene hvis sentralbankene ut fra kortsiktige fortjenestemotiver i større omfang skulle overføre sine beholdninger mellom de ulike valutaer. Når det spesielt gjelder plasseringer i valutaslag som sveitserfranc og tyske mark, bør det påpekes at de landene det her er tale om, ønsker selv bestemt ikke å motta andre lands valutareserver. En må fortsatt kunne hevde at det har vært til økonomisk fordel for Norge å holde lav gullandel av de totale reservene og plassere resten i rentebærende dollarfordringer.

I hele etterkrigstiden har Norges Bank søkt å holde så vidt mulig stabile valutakurser ut fra omsynet til næringslivets interesser. Fram til 15. august 1971 fastsatte Norges Bank den offisielle salgskursen for US dollar og støttet den ved kjøp og salg i markedet.

Da dollarens konvertibilitet ble suspendert, kunne denne politikken ikke lenger fortsette. Norge opphevet i likhet med en rekke andre land midlertidig forpliktelsen i avtalen om Det internasjonale valutafond til å kjøpe dollar innen en nedre intervensjonsgrense på 1% fra pariverdien. Det samme gjaldt de intervensjonsgrensene på ¾% som Norge og de fleste andre medlemslandene hadde deklarert overfor Den europeiske valutaavtalen. Handelsdepartementet og Norges Bank gav imidlertid uttrykk for at en ville søke å holde kurssvingningene mellom norske kroner og andre valutaer innen moderate rammer og derigjennom begrense mulige uheldige virkninger av den nye situasjonen for viktige norske næringsinteresser og for den indre pris- og kostnadsutviklingen. I den følgende tid tok en sikte på så vidt mulig å holde den gjennomsnittlige verdien av norske kroner i forhold til andre valutaslag av betydning for norsk utenrikshandel, noenlunde uforandret i forhold til nivået i begynnelsen av mai før valutakrisen satte inn for alvor. Ellers overlot en til valutabankene selv å fastsette kursene både på US dollar og andre valutaer ut fra tilbud og etterspørsel i markedet. Norges Bank intervenerte i begrenset utstrekning når det var nødvendig for å sikre en kurspolitikk i samsvar med myndighetenes intensjoner. En har i denne tiden samarbeidet nøye med de store forretningsbankene, som alle lojalt har fulgt de retningslinjene som ble trukket opp av myndighetene.

Da en etter Washington-møtet skulle fastsette en «sentralkurs» for den norske krone, stod en i praksis overfor valget mellom å holde gullverdien av kronen uforandret, slik blant annet Storbritannia og Frankrike hadde gjort, eller å devaluere med 1% slik som

Sverige og Italia gjorde. Flertallet i Norges Banks direksjon gikk inn for å holde uforandret pariverdi, fordi en ikke kunne se at situasjonen i norsk økonomi og spesielt omsynet til konkurranseevnen overfor utlandet gjorde en devaluering påkrevd. Svikten i etterspørselen etter norske eksportvarer skyldtes i det alt vesentlige den internasjonale konjunkturnedgangen og internasjonal overkapasitet for en rekke viktige norske eksportvarer. I alle tilfelle bør en devaluering reserveres for situasjoner der det kreves mer vidtgående tiltak enn en nedskriving på bare 1%.

Etter at det nå er etablert nye svingningsmarginer på 2¼% på hver side av de nye paritetene, altså til sammen 4½%, har en en kurspolitisk handlefrihet innen meget vide rammer. Det vil være naturlig etter hvert som de internasjonale valutaforholdene normaliseres, å søke å redusere de faktiske svingningene med den usikkerheten de fører med seg for næringslivet. Hvis Norge blir medlem av EF, må vi regne med muligheten av at det vil bli innført trangere svingningsmarginer mellom norske kroner og Fellesskapets øvrige valutaer. Norge vil i så fall, blant annet på grunn av dollarkursens store betydning for skipsfarten, være interessert i at de faktiske svingningene mellom EF-valutaene og dollaren også holdes innen moderate grenser.

Salgskurser for US dollar notert på Oslo Børs i annet halvår 1971 og i januar 1972

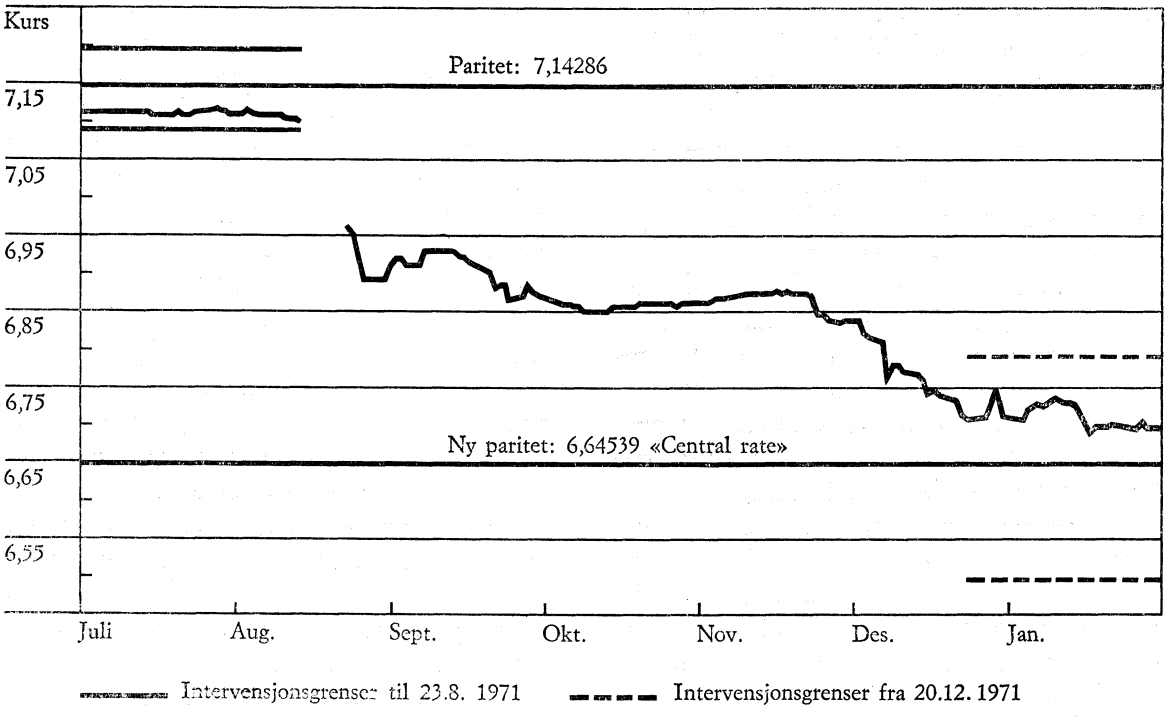

Den norske kronen har hatt en sterk stilling på de internasjonale valutamarkedene de siste årene. Det har ført til at kronen i stigende grad har vært brukt som faktureringsvaluta ved utførsel og innførsel, en utvikling som har vært til fordel for norsk næringsliv, særlig i en periode med valutauro.

De fortjenestemarginene som norske forretningsbanker beregner seg ved omsetning av valuta, så vel ved spot-transaksjoner som ved terminforretninger og for øvrig også ved omsetning av reisevaluta, ligger jevnt over høyere enn ved omsetning i utlandet. De kontrollbestemmelsene som gjelder for valutaomsetningen, har ikke til hensikt å beskytte bankenes fortjenestemarginer. Norges Bank får jevnlig henvendelser fra næringslivet, som finner disse marginene lite rimelige. Det er derfor grunn til å være tilfreds med at forretningsbankene nå selv synes å ha tatt opp til konkret overveielse om tiden ikke er inne til å fastlegge mer konkurransedyktige vilkår for denne omsetningen.

6. *Norsk økonomi og konjunkturpolitikk*

Det norske bruttonasjonalproduktet steg i fjor med 4,8%. Det må sies å være et tilfredsstillende resultat, 1½% høyere enn for Vest-Europa under ett. Produksjonen i industri (inkl. bergverksdrift og kraftforsyning) steg med 3,8%. Produksjonen av investeringsvarer holdt seg godt oppe, mens forbruksvareproduksjonen viste en svak utvikling. Forklaringen må være at en stor del av den sterke økingen i det private forbruket er blitt dekket gjennom innførsel.

Blant årsakene til den gunstige utviklingen på arbeidsmarkedet er nok en utbredt tilbakeholdenhet hos norske bedrifter med å si opp arbeidere ved en svikt i avsetningen. I viktige utførselsbransjer har produksjon for lager i stor målestokk gjort det mulig å holde aktiviteten oppe. Men i lengden er det grenser for hvor mye som kan lagres. Vedlikeholds- og reparasjonsarbeider og liknende har også gjort det mulig for mange bedrifter å sysselsette arbeidskraften lenger enn tilfellet ellers ville vært. Men selvsagt finnes det også her praktiske grenser. Til det kommer at den finansielle påkjenningen på bedriftene vil øke etter hvert dersom ikke avsetningsforholdene bedres. En kan derfor ikke se bort fra at avsetningssvikten skulle vare ved, kan det bli vanskeligheter på arbeidsmarkedet.

En sentral årsak til den tilfredsstillende utviklingen i den totale produksjonen og på arbeidsmarkedet er den fortsatt høye bygge- og anleggsvirksomheten og investeringsvirksomheten i det hele.

Når det gjelder industriinvesteringene, holder de seg overraskende godt oppe. Investeringene i fast kapital i næringslivet utenom sjøfart steg i volum med vel 5% i fjor mot 3% året før. Statistisk Sentralbyrås investeringsstatistikk viser at verdien av planlagte investeringer i 1972 i bergverksdrift, industri og kraftforsyning til sammen registrert i fjerde kvartal i fjor, var om lag den samme som plantallene for 1971 registrert på samme tid året før. Kan en bygge på plantallene, skulle en kunne regne med et fortsatt høyt nivå for industriinvesteringene også i år. Blant de usikre faktorer en her må ta omsyn til, er mulige endringer i bedriftsledelsens framtidsvurdering når det gjelder etterspørselsforhold, egenfinansieringsevne og lånemuligheter. Så lenge det rår usikkerhet om hvilken form for tilknyt-

ning mellom Norge og EF som vil bli aktuell, vil det lett kunne føre til tilbakeholdenhet med gjennomføring av nyinvesteringer i visse bransjer.

Det må være riktig i den nåværende situasjon å utforme kreditt- og finanspolitikken slik at de høye investeringene kan holde fram i 1972. Det viser seg også gjerne i ettertid å være slik at det er i tider med overkapasitet og sviktende etterspørsel at de både privatøkonomisk og samfunnsøkonomisk mest lønnsomme nyinvesteringene foretas.

En må kunne regne med at forretningsbankene fortsatt vil være positivt innstilt til finansiering av lageropplegg i bransjer og bedrifter som ellers finner seg tjent med det. Kredittpolitikken bør ta omsyn til dette.

Det ville f. eks. være uforsvarlig om avvirkningen i norsk skogbruk skulle påvirkes negativt av mulige avsetningsvansker i enkelte distrikter som følge av kredittproblemer i treforedlingsindustrien.

Det sterke presset i norsk økonomi som bygde seg opp under den siste oppgangskonjunkturen, og som da førte til flere uheldige utslag, kan sies å ha gitt visse fordeler under den internasjonale konjunktursvikten i den senere tid. Vi har fått en situasjon der avsetningssvikten mer har gitt seg utslag i svakere press mot økonomiske ressurser enn i direkte ledig produksjonskapasitet og arbeidskraft.

Presstendensene i norsk økonomi har avtatt i løpet av det siste året, men er fremdeles så sterke at det ikke kan være riktig å sette inn generelle ekspansive tiltak. Det skulle også være gode grunner til å håpe at vi ikke vil komme i en slik situasjon.

Enkelte selektive ekspansive tiltak kan likevel være naturlig, f. eks. den vedtatte frigiving av de skattefrie fondsavsetninger i industri og håndverk ett år tidligere enn de automatisk ville blitt frigitt. I distrikter med underutnytting av arbeidskraften bør en stimulere utbygging av økt produksjonskapasitet som kan bli tatt i bruk ettersom etterspørselssituasjonen bedrer seg.

Skulle det bli påkrevd, har en ytterligere en rekke midler som om nødvendig kan settes inn. Gjennomføringen av en slik politikk lettes i tilfelle ved at vi har en økonomi som i så høy grad kan sies å være innstilt på ekspansjon som en normal tendens. Kredittpolitikken kan reverseres. Økte tilsagn om partialobligasjonslån kan om nødvendig hjelpe til med å holde investeringene oppe. Samme virkning kan en utvidelse av rammen for utenlandsopplåningen ha. Disponering av bevilgningen på 100 mill. kroner over statsbudsjettet til styrket konjunkturberedskap vil kunne ha stor betydning. Ytterligere frigiving av de skattefrie fondsavsetningene kan bli aktuell. Samlet gir disse ulike mulige virkemidlene en forsvarlig konjunkturberedskap.

7. *Pris- og lønnsutviklingen*

Forutsetningen for at en på lengre sikt skal kunne løse vekst- og betalingsproblemene på tilfredsstillende måte er at pris- og lønnsutviklingen holdes under kontroll. I motsatt fall vil norskproduserte varer «prise seg ut av markedene». Dette er kanskje det viktigste og vanskeligste problem i vår indre økonomiske politikk i dag. Den «reserve» vi bygde oss opp ved en slakere prisstigning i Norge enn i utlandet i årene 1968 og 1969, ble brukt opp i 1970.

Fra desember 1970 ble tempoet i prisstigningen dempet. Prisstoppen virket inn her, og det samme må antas å ha gjeldt de strammingstiltakene som ble satt i verk samtidig og fulgt opp av nye strammingstiltak våren 1971.

Fra desember 1970 til desember 1971 økte konsumprisindeksen med noe under 5%. Dette er mindre enn i de andre europeiske industriland, unntatt Italia, der prisstigningen var omtrent som i Norge. Januartallet viste imidlertid noe sterkere prisstigning og lå 5,9% høyere enn i fjor. Det er likevel lite trolig at dette innvarsler noen ny tendens.

På grunn av en meget sterk lønnsglidning ble den totale lønnsstigningen i Norge i første halvår 1971 noe sterkere enn i de fleste andre europeiske industriland. Av en oppgang i timefortjenesten for voksne mannlige industriarbeidere i første halvår i fjor på 14½% jevnført med samme periode året før, skyldtes 6½% lønnsglidning. Denne lønnsglidningen må delvis tilskrives at bedriftene for å stå sterkere i konkurransen om arbeidskraften har budt opp lønningene. Stigningen i timefortjenesten i tredje kvartal på 10% i forhold til året før var derimot mer på linje med den gjennomsnittlige oppgangen i andre europeiske land. Lønnsglidningen ble redusert til ca. 5%. Det er likevel et høyt gjennomsnittstall og tyder på at mange bedrifter fortsatt øker lønningene sterkere enn avtalt ved tariffrevisjonen.

En svak tendens til slakere prisstigning har nok gjort seg gjeldende ute, men den er ennå ikke særlig markert. OECD regner med en gjennomsnittlig stigning i bruttonasjonalproduktets prisindeks i de 7 største industrilandene i den vestlige verden på 5¼% i fjor og 4½% i år. Det burde vært mulig å holde prisstigningen i tiden framover innen en liknende ramme også her i Norge, eller helst noe lavere.

Dersom det internasjonale konjunkturoppsvinget vinner i styrke i løpet av dette året, burde en kunne regne med en viss produktivitetsstigning i Norge som følge av bedre kapasitetsutnytting i de store utførselsindustriene som nå arbeider med mye ledig kapasitet. Et stort problem ligger imidlertid i den sterke oppgangen i indirekte kostnader, framfor alt i samband med premiene til sosialtrygden. På grunn av stigningen i disse kostnadene må den direkte lønnsstigningen være lavere i Norge enn i utlandet om vi skal unngå å få en sterkere prisstigning enn der.

8. Finanspolitikken, forbruksutviklingen, trygdene

Det vedtatte statsbudsjettet for 1972 viser en øking av de samlete utgiftene på ca. 15% fra det vedtatte budsjettet for 1971. Omregnet til volum øker statens utgifter til forbruks- og investeringsformål med anslagsvis 7% og overføringene med 7–8%, altså vesentlig sterkere enn bruttonasjonalproduktet.

Statsinntektene øker med ca. 16%. Samlete offentlige skatter, avgifter og trygdepremier øker fra 38,3% av bruttonasjonalproduktet i fjor til 40,1% i år.

Som mål for «stramheten» av finanspolitikken nytter en ofte den offentlige sektors overskott før lånetransaksjoner. I hvert av årene 1968 og 1969 utgjorde det 1,4% av bruttonasjonalproduktet, men sank så til 0,2% i 1970. I fjor var det budsjetterte overskottet 1,6%, senere anslått til 1,1%.

For i år er det budsjettert med 2,1% overskott. Dermed har en fortsatt den tradisjonelt stramme finanspolitikken en stort sett har hatt i etterkrigstiden, men som ble avbrutt i skattereformåret 1970. Men samtidig må en ta omsyn til at den sterke økingen av totalutgiftene i seg selv har en ekspansiv virkning, som må kompenseres gjennom et større overskott.

Gjennomsnittsstigningen i det private forbruket i perioden 1969–71 utgjorde ca. 5,2% mot etter langtidsprogrammet 3,8%. Nasjonalbudsjettet regner med 4% oppgang i år. Men herav vil økte overføringer til forbrukerne, særlig gjennom sosialtrygdene, utgjøre mellom 1¾ og 2% eller nesten halvparten av den samlete økingen. Økt sysselsetting fører til en forbruksøking på 1%, mens stigningen i de yrkesaktives disponible realinntekt pr. inntektstaker vil føre til en vekst i det samlete forbruket på ca. 1%. Hvis disse plantallene skal bli realisert, vil en måtte få et markert brudd med den sterke realinntektsstigningen pr. inntektstaker en har hatt de senere årene.

Ifølge stortingsmeldingen om folketrygden ble utgiftene i fire-årsperioden 1968-71 mer enn fordoblet. I samme periode steg de samlete personlige inntektene med bare vel 40%. Utgiftene til sosialtrygden utgjorde i fjor 12½ milliarder kroner eller fjerdeparten av de samlete budsjetterte offentlige utgifter og om lag fjerdeparten av de samlete disponible personlige inntekter. Folketrygdens totale utgifter i forhold til samlete lønnsinntekter ventes å stige fra 25,6% i fjor til 32–36% (under ulike forutsetninger med hensyn til pensjonsalder og særtillegg) i 1975 og videre til 40–45% i 1980.

Avgjørende er følgende spørsmål: Vil de yrkesaktive akseptere at en vekst i bruttonasjonalproduktet pr. sysselsatt på ca. 3,7% og i det private forbruket pr. innbygger på ca. 3% omfordeles slik at bare en tredjedel av denne økte levestandarden kommer den enkelte sysselsatte selv til gode? Det vil i tilfelle vise seg, blant annet ved tariffoppgjøret, om dette er realistisk.

Holder forutsetningene i nasjonalbudsjettet ikke stikk på dette punktet, risikerer en å svekke konkurranseevnen overfor utlandet, slik at veksten i produksjon og utførsel vil kunne bli bremset og betalingsbalanseproblemene betydelig skjerpet.

Folketrygden var opprinnelig ment å skulle være ikke bare et sosialpolitisk, men også et økonomisk-politisk instrument. Finansieringsordningen skulle utformes slik at den skapte økonomisk grunnlag for den sosialpolitiske reformen. Stortingsmeldingen minner om at finansieringsordningen var basert på en betydelig voksende kapitaloppsamling, og at odelstingsproposisjonen til loven om folketrygden forutsatte

«at fondsopplegget på lengre sikt måtte bli så stort at det ville sikre en netto-øking i sparingen i forhold til den sparing en ville ha fått uten innføring av folketrygd. Den økte sparing skulle muliggjøre større investeringer.

..... I strid med forutsetningene, kom folketrygdens årlige overskudd til å avta i stedet for å øke sterkt i perioden 1967–71».

Problemene på dette området vil øke ytterligere til neste år på grunn av vedtatte og planlagte nye tillegg og på grunn av overgang til pensjonsalder på 67 år. Dette siste tiltaket vil både føre til en vesentlig utgiftsøking i folketrygden og til en nedgang i den

samlete arbeidsinnsatsen og dermed til lavere vekst i produksjonen. Det ville derfor by på store fordeler om det var mulig å gjennomføre omleggingen til lavere pensjonsalder gradvis over en periode på tre år.

Den meget kraftige oppgangen i inntektsoverføringene gjennom sosialtrygden og direkte over statens og kommunenes budsjetter vil uvegerlig sette trangere grenser for økingen av statens og kommunenes egne investeringer og forbruk i årene framover. Med de sterkt økende krav som her stilles, særlig til arbeidskrevende tjenstyting, og med den utnytting av skattleggingsreservene en nå har nådd opp i, vil prioriteringsspørsmålet bli akutt. Det trengs også en kritisk gjennomgåing av stønadsordningene i samsvar med det ønskemål som Stortingets finanskomité har gitt uttrykk for. En bør endelig overveie å la publikum betale direkte en større del av kostnadene til enkelte offentlige tjenester.

9. *Kredittpolitikken*

Den sterke økingen i kapitalinngangen fra utlandet og en kraftig utlånsekspansjon i forretningsbankene førte til at den samlete kredittilførsel til private og kommuner ble langt større i 1971 enn forutsatt i kredittopplegget. En stor del av merøkingen i kapitalinngangen fra utlandet gjenspeiler imid-

Forretningsbankenes utlånsøkning i 1971

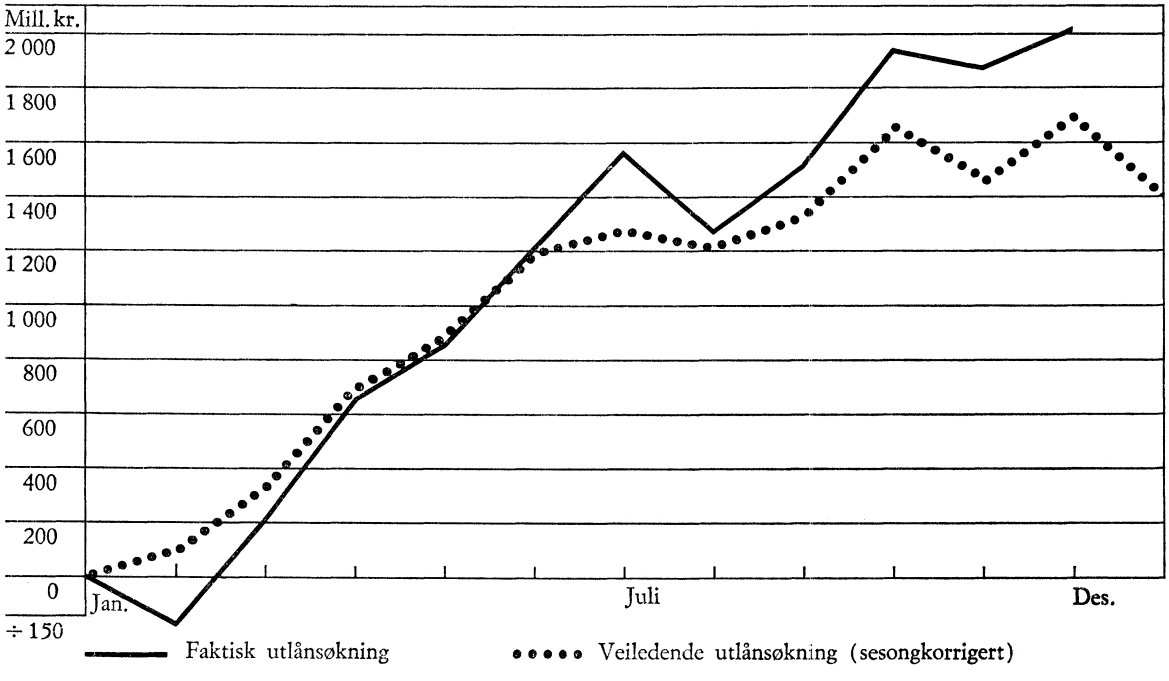

lertid økt opplåning i samband med skipsimport, og hadde derfor liten virkning på det innenlandske aktivitetsnivået. En viktig faktor bak utlånsutviklingen i forretningsbankene i 1971, særlig mot slutten av året, var lageropplegget i flere viktige utførselsnæringer. På bakgrunn av de kravene som forretningsbankene ble stilt overfor som følge av denne lageroppbyggingen, fant myndighetene ikke grunn til ytterligere strammingstiltak da måltallet for utlånsøkingen ble overskredet.

Kredittbudsjettet for i år er gjort opp med en totalramme på om lag 12,4 milliarder kroner, eller omtrent som den faktiske kredittilførsel i fjor. Det er ventet en nedgang i kapitalinngangen fra utlandet, mens tilførselen av kreditt fra innenlandske kilder er forutsatt å øke med vel 600 mill. kroner. Med den ramme som er satt for forretningsbankenes utlån i 1972, må de senere måneders høye utlånstempo komme noe ned. En eventuell nedbygging av næringslivets lagerbeholdninger senere i år ettersom etterspørselsforholdene ute bedres, vil redusere kredittbehovet.

En viktig kredittpolitisk oppgave i de senere år har vært å øke tilgangen på kreditt til langsiktige investeringer. Nettorammen for § 15-lån er således blitt hevet fra nær 900 mill. kroner i 1969 til 1 300 mill. kroner i inneværende år. Statsbankenes årlige utlånsøking, som i hovedsak finansieres ved statlige låneopptak i obligasjonsmarkedet, er i samme periode steget fra 1 852 mill. kroner til 3 120 mill. kroner.

For å sikre avsetningen av det stigende obligasjonsvolum har kredittinstitusjonene siden høsten 1969 vært pålagt å plassere en viss del av forvaltningsveksten i obligasjoner. Selv med denne plasseringsplikten har det i perioder vært vanskelig å få gjennomført den tilsiktede kanalisering av midler til obligasjonsmarkedet. Dette må til dels ses i sammenheng med svikten i folketrygdens fondsoppsamling. I annen halvdel av 1971, etter at kredittloven var blitt revidert og plasseringspliktbestemmelsene gjort effektive også for forretningsbankenes vedkommende, har forholdene bedret seg.

Økt fondsopplegg i folketrygden og uendrete satser for kredittinstitusjonenes pliktige plasseringer i obligasjoner skulle etter foreløpige anslag være tilstrekkelige til å sikre avsetning av det samlete netto emisjonsvolum på 3,3 milliarder kroner i år. Sett på denne bakgrunn, vil situasjonen på kapitalmarkedet bli lettere enn i 1971.

Når det gjelder den del av Folketrygdfondet som plasseres i bankinnskott, bør en overveie en sterkere konsentrasjon av midlene om banker der det virkelig er behov for det av distriktspolitiske grunner. Erfaringene fra den tiden da en del av Arbeidsløysetrygdens fond ble plassert ut fra distriktspolitiske hensyn, var positive. Ved å følge en slik linje kunne en også begrense størrelsen av de samlete plasseringer i bankinnskott.

Innføringen av plasseringsplikt førte etter hvert til at de generelle likviditetsreservekrav ble lite egnet til å påvirke bankenes likviditet og dermed deres utlånsevne. I løpet av fjoråret ble det derfor nødvendig for myndighetene å gjøre mer aktiv bruk av primære likviditetsreservekrav for å påvirke bankenes utlånsaktivitet. Sparebankene ble således pålagt primærreservekrav fra begynnelsen av juli 1971, etter at deres utlån hadde vist en langt sterkere vekst enn forutsatt i kredittopplegget. Liknende tiltak ble satt i verk overfor forretningsbankene i for-

Sparebankenes utlånsøkning i 1971

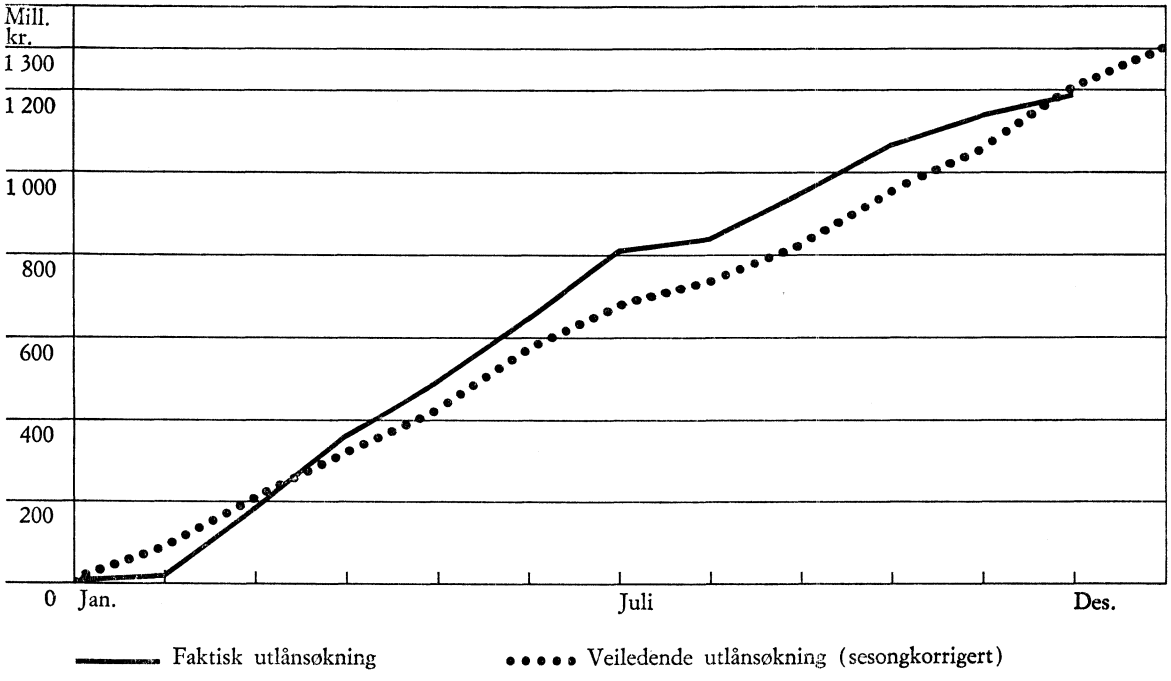

bindelse med opphevingen av kredittlovens § 8 om tilleggsreserver på bankenes utlånsøking.

Etter innføringen av primærreservekrav skjedde det en demping i sparebankenes utlånsvekst. Kravene har, til tross for den uforutsett store likviditetstilgangen fra utlandet, også ført til en innsnevring av forretningsbankenes likviditetsmarginer, men uten at dette i særlig grad har slått ut i redusert utlånstempo for denne bankgruppen.

De anslag som Norges Bank har gjort for kreditt- og likviditetsutviklingen i inneværende år, tyder på at bankene kan komme til å få vanskeligheter med å øke sine obligasjonsbeholdninger og utlån i det omfang som kredittopplegget forutsetter, hvis en ikke setter i verk tiltak for å hindre en ytterligere likviditetsinnstramming. I en tilråding til Finansdepartementet har Norges Bank pekt på at dette i tilfelle best kan gjøres ved å redusere primærreservekravene i løpet av året.

Likviditetspolitikken, der primærreservekrav nå inngår som et viktig ledd, må nødvendigvis vurderes på nytt med korte mellomrom. Likviditetsopplegget bygger på mange usikre forutsetninger. Den største usikkerheten i de senere år har vært knyttet til bevegelsene i de private valutabeholdningene, som til tider har vanskeliggjort den indre likviditetsstyringen. Med de retningslinjene som nå er innført for bankenes valutatransaksjoner, burde usikkerhetsmarginen her være noe redusert.

Bankenes likviditet 1970–1971)*

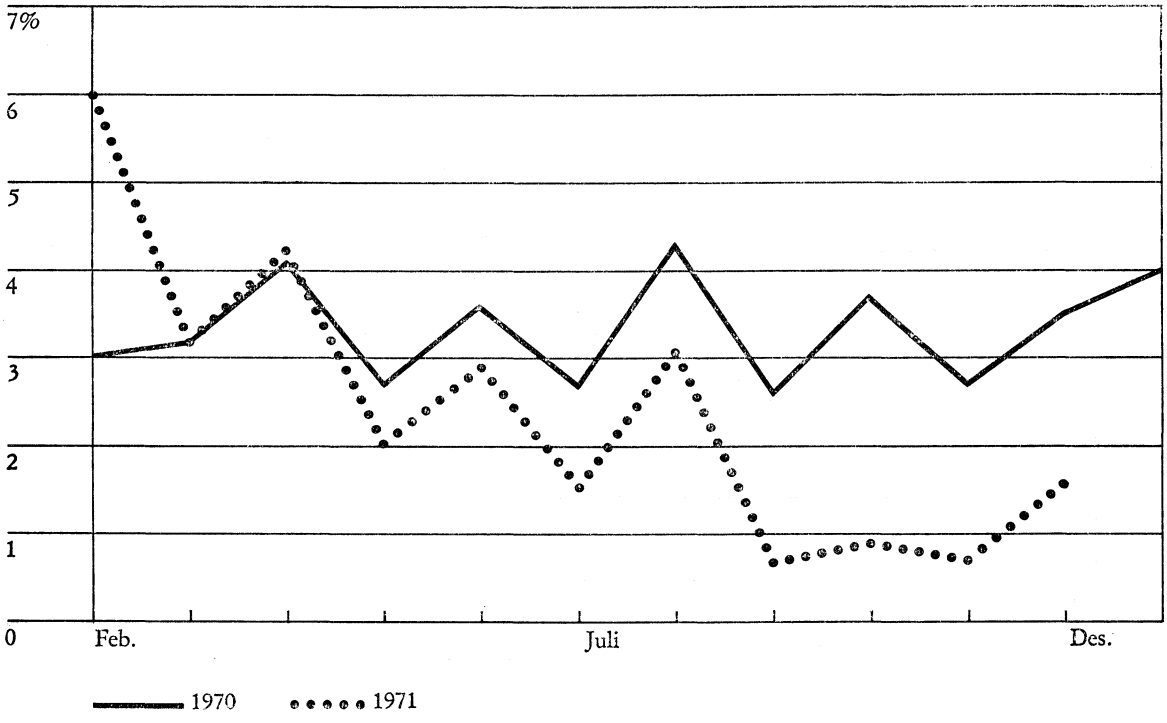

*) Bankenes frie likvider i prosent av forvaltningskapitalen. (Frie likvider = norske primærlikvider + beholdning av utenlandsk valuta ÷ lån i Norges Bank ÷ pliktige primærreserver.)

Norges Bank har etter anmodning av Finansdepartementet innhentet uttalelser fra banker som har overskredet rentenormen på 1. prioritets pantelån i boliger. Av uttalelsene går det fram at avtagende driftsoverskott synes å volde vansker for en rekke banker, i første rekke mindre og mellomstore sparebanker. Rentenormen for 1. prioritets boliglån er én av flere som det ble oppnådd enighet om mellom bankforeningene og myndighetene høsten 1969. Den forståelsen en da kom fram til, er ikke juridisk forpliktende for de enkelte medlemsbankene. Det ville imidlertid være naturlig om foreningene arbeidet aktivt for å få respektert den forståelsen de har inngått. Det ville også være rimelig om bankene, før de går til å heve sine renter ut over de normerte satsene, tok opp spørsmålet med sine respektive organisasjoner. Dersom bankforeningene eller deres medlemmer finner det nødvendig å gjøre endringer i forståelsen, bør saken først drøftes i de samarbeidsorganene som er opprettet, og der representanter fra kredittinstitusjonene og myndighetene deltar.

Det er også blitt registrert økinger i ikke-

normerte rentesatser. Dette kan heller ikke sies å være i samsvar med den oppnådde forståelse.

Det internasjonale rentenivået har sunket i den senere tid. Som følge av denne utviklingen er renten på kortsiktige lån i dag høyere i Norge enn i utlandet. Dette har igjen ført til økt press fra norske bedrifter for å få samtykke til å ta opp billigere lån i utlandet. Renten på langsiktige lån ligger fremdeles lavere i Norge enn i de fleste andre land, men forskjellen er betydelig redusert.

Når inntektsforholdene i bankene er blitt forverret i de senere årene, skyldes det bare i begrenset grad reduserte rentemarginer. Hovedårsaken er å finne i de sterkt økte driftskostnadene. De har igjen for en stor del sammenheng med at bankene i stigende utstrekning har gått inn i betalingsformidlingen. Det vil være naturlig at bankene tar seg betalt for enkelte av de tjenester de her yter.

Bankenes allokering av kreditt til bedrifter, næringssektorer og distrikter inngår som viktige ledd i den prosess som bestemmer utviklingen av næringsstrukturen og bosettingsforholdene i Norge. De regionale likviditets- og kredittforholdene bør derfor ordnes slik at de ikke motvirker en tilsiktet distriktsutvikling. Dette var bakgrunnen for den lettelse i plasseringsplikt og likviditetsreservekrav som mot slutten av 1971 ble gjennomført for kredittinstitusjonene i Nord-Norge. En slik geografisk differensiering i bruken av kredittlovens bestemmelser reiser vanskelige avgrensingsspørsmål. Etter Norges Banks syn vil en utvidelse av det området som får kredittpolitisk særbehandling, lett føre til en generell svekkelse av likviditets- og kredittpolitikken.

Utviklingen blant annet når det gjelder folketrygdens fond, viser problemene med å holde oppe sparingen i den offentlige sektor. I den private sektor har det vært en tendens til nedgang i bedriftssparingen på grunn av reduserte fortjenestemarginer i næringslivet. Selv med en bedring på begge disse områdene vil det være en meget viktig oppgave å holde oppe og øke også den personlige sparingen.

En av de aller viktigste sektorene er her sparingen til boligformål. Ved utgangen av 1970 utgjorde de samlete utlån til boligformål anslagsvis 26–27 milliarder kroner. Direktør *Erik Brofoss* pekte i årstalen for to år siden på at en raskere tilbakebetaling av disse lånene ville kunne bety et betydelig tilskott til den samlete sparingen. På bakgrunn av det stigende lønns- og inntektsnivå bør en overveie en låneform der de samlete renter og avdrag øker med en fast prosent om året. Dersom f. eks. renten ble satt til 5½% og det første avdraget til 0, og rente- og avdragsbeløpet så økte med 4% om året, noe som må være rimelig på bakgrunn av den generelle inntektsstigning som er atskillig høyere, ville lånet bli tilbakebetalt i løpet av 22 år. Unntaksordninger for låntakere som av sosiale eller andre grunner ville ha vanskelig for å godta disse vilkårene, bør kunne bygges inn i et slikt system.

Der lånevilkårene f. eks. gjennom Husbanken er bundet for lang tid framover, bør en kunne gi rabatter på avdrag som betales før de forfaller. Disse rabattene bør på en realistisk måte kunne diskontere den framtidige prisstigningen som en må regne med vil finne sted.

En bedre avpassing mellom avdrag og betalingsevne ved avvikling av eldre lån ville

også kunne gjøre det forsvarlig å sette ned kravene til egenkapital og til de første avdragene for dem som flytter inn i nye boliger.

Skattefordelen i samband med privateide boliger bør reduseres ved at verdiansettelsene ved skattleggingen gjøres mer realistiske og ved at den beregnete inntektsprosent f. eks. økes med boligenes verdi, slik det er gjort i Sverige. Også dette vil øke sparingen i boligsektoren.

10. *Strukturproblemer*

Bankstrukturen i Norge spiller en viktig distriktspolitisk rolle. Det synes å være godt håp om at det året vi nå er inne i, vil gi framgang for arbeidet med etablering av enkelte viktige distriktsbanker.

Størrelsen av de norske forretningsbankene i forhold til bankene i utlandet har fått ny aktualitet i samband med økende internasjonal økonomisk integrasjon. Utviklingen blant annet i Sverige viser de problemene som her foreligger etter som de bedriftene bankene tjener, vokser og får et større og mer differensiert kredittbehov. Her i Norge må en være interessert i å bevare en viss konkurranse også mellom de aller største forretningsbankene. Men tallet på disse storbankene behøver ikke nødvendigvis være det samme som i dag.

Sparebankforeningen oppnevnte i fjor en komité for å utarbeide en langtidsplan for sparebankenes virksomhet og plass i kredittsystemet. Komitéen forutsettes å ha sin innstilling klar i år. Den må ventes å bli av stor verdi for den stortingsmeldingen som vil bli lagt fram om sparebankenes plass i kredittsystemet.

I norsk industri foregikk det i fjor flere store og viktige fusjoner, og nye er underveis. Det er å håpe at denne utviklingen vil holde fram, fordi det fremdeles er et åpenbart behov for ytterligere bedriftssammenslutninger i flere viktige bransjer. Det er ikke minst gjennom å skape tilstrekkelig store og solide bedriftsenheter at norsk næringsliv vil kunne bære fram den teknologiske, økonomiske og markedsmessige innsats som er nødvendig i viktige nøkkelbransjer i norsk industri.

11. *Sluttord*

Utviklingen det siste året viser hvor mye vi selv kan utrette ved en fornuftig utforming av den økonomiske politikken. Vi kan vel også innrømme at vi på mange måter har hatt hellet med oss.

Men samtidig har hendingene i fjor vist hvor avhengige de enkelte lands økonomi er av hva som skjer i andre land. Det gjelder ikke minst for Norge. Behovet for utbygging av det internasjonale økonomiske samarbeidet er på nytt blitt understreket.

Det rår fremdeles usikkerhet om den internasjonale konjunktursituasjonen i tiden framover. Men utviklingen av den økonomiske aktiviteten og den økonomiske politikken i de store industrilandene må kunne sies å underbygge en forsiktig optimisme.

Det rår også usikkerhet om løsningen av de gjenstående valutapolitiske problemene, om den europeiske markedssituasjonen og om løsningen av flere av de øvrige aktuelle handelspolitiske problemene. Men også på disse områdene er det utsikter til positive resultater. Det er gode muligheter for at norsk økonomi kan komme relativt uskadd gjennom dette tilbakeslaget i verdensøkonomien og i mellomfolkelig økonomisk samarbeid.

Norges Banks Seddeltrykkeri